

KUVVETLER AYRILIĞI PERSPEKTİFİNDEN İKLİM DAVALARINDA YARGININ ROLÜ^(*)

Dr. Öğr. Üyesi Ceren YILDIZ^(**)

Öz: İklim değişikliği, ekosistemlerden insan sağlığına uzanan çok boyutlu etkileriyle küresel ölçekte yaşamı tehdit eden bir kriz hâline gelmiştir. Sınır aşan ve geri döndürülemez niteliği nedeniyle klasik çevre hukuku araçlarını aşan bu kriz, devletlere kapsamlı pozitif yükümlülükler yüklemekte; bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ise iklim davalarında belirgin bir artışa yol açmaktadır. Bu artış, yargının iklim politikalarının şekillenmesindeki rolünü ve bu rolün demokratik meşruiyet sınırlarını kuvvetler ayrılığı doktrini çerçevesinde yeniden tartışmaya açmaktadır. Tartışmanın merkezinde, iklim krizinin aciliyeti karşısında mahkemelerin daha etkin bir denetim üstlenmesi gerektiğini savunan yaklaşımlar ile iklim politikalarının yasamanın takdir alanında kaldığını vurgulayan karşı görüşler yer almaktadır. Bu çalışmada, Montesquieu'nun "*kötü kanun koyucular iklimin verdiği kusurları geliştirir; iyi kanun koyucular bunlara karşı koyar*"^(*) şeklinde ifade ettiği görüş, Urgenda, Klimatzaak, Neubauer ve KlimaSeniorinnen kararları ışığında değerlendirilerek, iklim politikaları üzerinde yargının dengeleyici ve tamamlayıcı rolünü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuvvetler Ayrılığı, İklim Değişikliği, İklim Davaları, Yargısal Denetim, İklim Politikaları.

^(*) Makale hakem denetiminden geçmiştir.

Makale Gönderim Tarihi: 02.02.2026 - Makale Kabul Tarihi: 04.05.2026.

^(**) İstanbul Kültür Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, İstanbul - Türkiye,

E-posta: c.yildiz@iku.edu.tr,

Orcid: 0000-0002-0569-4107.

^(*) **Montesquieu**, Kanunların Ruhu Üzerine, Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2014, s.232.

THE ROLE OF THE JUDICIARY IN CLIMATE LITIGATION FROM A SEPARATION OF POWERS PERSPECTIVE

Abstract: Climate change has become a global crisis threatening life through its multidimensional impacts, which range from ecosystems to human health. Due to its transboundary and irreversible nature, this crisis transcends the scope of traditional environmental law instruments and imposes comprehensive positive obligations on states. The failure to fulfill these obligations has led to a significant increase in climate litigation. This rise has, in turn, reopened debates on the role of the judiciary in shaping climate policies and on the democratic legitimacy of judicial intervention within the framework of the separation of powers doctrine. At the center of these debates are approaches arguing that courts should exercise more effective oversight in light of the urgency of the climate crisis, and opposing views emphasize the legislature's discretion in climate. This article examines the balancing and complementary role of the judiciary in climate policies, considering Montesquieu's view that *"bad legislators exacerbate the flaws caused by the climate, while good legislators counteract them"* in light of the Urgenda, Klimatzaak, Neubauer, and KlimaSeniorinnen decisions.

Keywords: Separation of Power, Climate Change, Climate Litigation, Judicial Review, Climate Policies.

GİRİŞ

Dünya, iklim değişikliğinin biyoçeşitlilik ve ekosistemler üzerindeki yıkıcı etkilerinin yanı sıra, geçim kaynakları, sağlık, su temini, gıda güvenliği ve ekonomik istikrar üzerinde yarattığı ve gelecek kuşakları da etkileyecek çok boyutlu sonuçları nedeniyle giderek derinleşen bir iklim kriziyle karşı karşıyadır.¹ İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarındaki artışın hız kesmeden devam etmesi, küresel sıcaklık eğilimlerini belirgin biçimde etkilemekte; mevcut bilimsel veriler ise bu eğilimin devam etmesi halinde küresel ortalama sıcaklık artışının 2030-2052 yılları arasında 1,5°C seviyesine ulaşabileceğini ortaya koymaktadır.² Bu tablo, devletlerin hem azaltım hem de uyum politikaları alanında hızlı, kapsamlı ve etkili önlemler alma zorunluluğunu daha da pekiştirmektedir. Ancak halihazırda devletlerin izlediği politikalar ve aldığı önlemler Paris Anlaşması'nın³ öngördüğü hedeflerin gerisinde kaldığı için, küresel sıcaklık artışının devam edeceği ve iklim değişikliğinin daha ağır sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği, yaşamı doğrudan tehdit eden küresel sonuçları nedeniyle⁴ tüm devletlerin iş birliği içinde acil bir biçimde harekete geçmesini ve önleyici nitelikte kapsamlı tedbirler almasını gerektiren ortak bir sorumluluk alanına dönüşmüştür.

Bu küresel sorumluluk çerçevesinde devletlerin iklim değişikliğiyle mücadelede yönelik tutarlı ve etkili politikalar geliştirmede yetersiz kalması, öngörülen hedeflerin tutturulamaması ve emisyon azaltım yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi, iklim davalarının son yıllarda kayda değer biçimde artmasına yol açmıştır.⁵ Bireyler ve sivil toplum kuruluşları tarafından dev-

¹ Detaylı bilgi için bkz. United Nation, Safe Climate: Report of the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, UN Doc. A/74/161, 2019, (www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/Report.pdf Erişim Tarihi: 03.09.2025); Ivana Alogna/Natalie K. Arnould/Alina Holzhausen, "The Role of Judges in Implementing Climate Policies a Comparative Perspective on the Separation of Powers", Implementing Climate Change Policy: Designing and Deploying Net Zero Carbon Governance, Ed. Ottavio Quirico, Walter Baber, Cambridge University Press 2024, s.271; Serkan, Köybaşı/Nihal, Özkardeş, "İnsan Hakları Çerçevesinde İklim Değişikliğinde Meydana Gelecek Felaketlerden İdarenin Sorumluluğu", İstanbul Hukuk Mecmuası, C. 83, S.3, 2025, s. 1231.

² <https://www.ipcc.ch/sr15/resources/headline-statements/> Erişim Tarihi: 09.09.2025.

³ Paris Anlaşması (<https://iklim.gov.tr/db/turkce/dokumanlar/paris-anlasmasi-13-20220808231948.pdf> Erişim Tarihi: 16.11.2025).

⁴ Richard J., Lazarus, "Super Wicked Problems and Climate Change: Restraining the Present to Liberate the Future", Cornell Law Review, Vol.94, No.5, 2009, s.1197.

⁵ Joana, Setzer/Catherine, Higham, "Global Trends in Climate Change Litigation: 2025 Snapshot", (<https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2025/06/Global-Trends-in-Climate-Change-Litigation-2025-Snapshot.pdf> Erişim Tarihi: 15.09.2025).

letlere, kamu kurumlarına ve büyük şirketlere karşı açılan bu davalar, genellikle mevcut iklim politikalarının temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği iddiasına dayanmaktadır. Stratejik nitelik taşıyan bu davaların temel amacı⁶, iklim değişikliğine sebep olan aktörlerin hukuki yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlamak ve mevcut politikaların gözden geçirilerek daha iddialı ve etkili iklim politikaları geliştirilmesini teşvik etmektir.

Hedeflenen bu amaçların karşılıklı bulup bulmadığına yönelik farklı yargı organları tarafından verilen kararların, yalnızca mevcut politikaların yetersizliklerini görünür kılmakla kalmadığı; aynı zamanda devletleri daha etkili, çözüm odaklı ve bilimsel temellere dayanan iklim politikaları geliştirmeye ve geleceğe dönük yükümlülükleri somutlaştırmaya yönlendirdikleri görülmektedir. Bu gelişmeler, yargının iklim politikalarını ne ölçüde şekillendirebileceği, hangi sınırlar içinde müdahale edebileceği ve bu müdahalesinin hangi durumlarda meşru kabul edilebileceği sorularını gündeme getirmektedir. Böylece yasama, yürütme ve yargı arasındaki görev paylaşımı iklim değişikliği bağlamında yeniden tartışmaya açılmakta, kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlevi ve sınırları yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.⁷

Bu tartışmaların merkezinde kuvvetler ayrılığı doktrini bulunmaktadır. Özellikle ulusal iklim mevzuatının, emisyon hedeflerinin ve devletin iklim yükümlülüklerinin yargısal denetime konu edilip edilemeyeceği sorusu hem anayasal sınırlar hem de demokratik meşruiyet açısından önem taşımaktadır. Bir görüş, iklim krizinin aciliyeti karşısında yargının daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini savunurken; karşı görüş, iklim politikalarının belirlenmesinin yasama organının takdir alanında kalması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı ilkesi, bir yandan yargısal müdahalenin meşru sınırlarını belirlerken, diğer yandan küresel bir tehdit olarak iklim değişikliği karşısında devletin eylem yükümlülükleri ile demokratik meşruiyet arasındaki dengeyi yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.⁸

⁶ Ivona, **Alogna/Eleanor, Clifford**, “Climate Change Litigation: Comparative and International Perspectives”, British Institute of International and Comparative Law 2020, s. 3; “Stratejik dava” nitelendirmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Bige, **Açımız**, “Devletin Yükümlülüklerine, Sorumluluğuna ve Yargıcın Yetkilerine Yaklaşımda Dönüştürücü Etkileri Bakımından Sistemik İklim Davaları”, YUHFD, Vol. XIX, No.2, 2022, s.347.

⁷ **Alogna/Arnould/Holzhausen**, s.273.

⁸ **Alogna/Arnould/Holzhausen**, s. 271-272.

Bu çalışmada, seçilmiş mahkeme içtihatları karşılaştırmalı olarak ele alınarak, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde yargının iklim politikalarının şekillenmesindeki rolü ile yargısal müdahalenin meşru sınırlarının nasıl belirlendiği tartışılacaktır.

I. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAKIMINDAN KUVVETLER AYRILIĞI DOKTRİNİ

Anayasal bir devletin vazgeçilmez koşullarından biri⁹ olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin amacı, siyasal iktidarın tek elde toplanarak despotizme dönüşmesini önlemek¹⁰ ve bireylerin özgürlüklerini güvence altına almaktır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için bir yandan devlet işlevlerinin ayrıştırılarak belirli organlara tahsis edilmesi, diğer yandan da bu işlevleri yerine getiren organların karşılıklı olarak birbirinden bağımsızlaştırılması gerektiği kabul edilmektedir.¹¹

18. yüzyılda özgürlüğün güvence altına alınmasına yönelik bir araç olarak ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı fikri önce John Locke tarafından temellendirilmiş ardından Montesquieu tarafından sistematik bir yapıya kavuşturularak siyasal rejimlerin sınıflandırılmasına da kaynak oluşturmuştur.¹² Locke “Hükümet Üzerine İki İnceleme” (Two Treatises of Government) adlı eserinde devleti yasama, yürütme ve federatif güç olarak üçe ayırmış¹³, yasamanın yürütme karşısındaki üstünlüğünü vurgulayarak ayrı bir yargı erkine yer vermemiştir. Montesquieu ise bu yaklaşımı genişleterek, kuvvetler ayrılığı ilkesini siyasal iktidara karşı bir özgürlük kalkanı olarak benimsediği “Kanunların Ruhu” (L’Esprit des Lois) adlı eserinde; devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin üç işlevinin birbirinden bağımsız organlar eliyle yürütülmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁴

⁹ Erdoğan, **Teziç**, Anayasa Hukuku, 15. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2012, s.463; Ömer **Anayurt**, Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), Güncellenmiş 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2022, s.397; **Alogna/Arnould/Holzhausen**, s.273.

¹⁰ Hendrik, **Schoukens**, “Climate Change Litigation and the Separation of Powers: Effective Legal Protection as the Ultimate Yardstick?”, Research Handbook on Climate Change Litigation, Eds. Francesco Sindico, Kate McKenzie, Gastón Medici-Colombo, Lennart Wegener, Edward Elgar Publishing, 2024, s.187; Antonio, **Mariconda**, “Separation of Powers and Climate Litigation: International Law as a Guide Between Judicial Activism and Legislative Prerogatives”, Athena - Critical Inquiries in Law, Philosophy and Globalization, Vol.5, No.1, 2025, s.147; **Anayurt**, s.399.

¹¹ **Anayurt**, s.396.

¹² **Teziç**, s.468.

¹³ **Anayurt**, s.398; **Mariconda**, s.147.

¹⁴ **Anayurt**, s.399.

Montesquieu, özgürlüğün kurumsal güvencesini, yargı yetkisinin yasama ve yürütmeden bağımsızlığına bağlı görmüş, bu görüşünü; *“Eğer yargı gücü yasamadan ve yürütmeden bağımsız kılınmamışsa, özgürlükten söz edilemez. Yargı yasamaya tabi olursa, kişilerin yaşam ve güvenlik hakkı keyfiliğe terk edilir; yürütmeye tabi olursa, yargı despotun baskı aracına dönüşür.”* şeklinde açıklamıştır.¹⁵ Bu yaklaşım, her bir erkin yalnızca kendisine ait işlevi yerine getirmesi ve diğer erklerin alanına müdahale etmemesi gerektiği düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında, kısa sürede modern anayasa hukukunun temel ilkelerinden biri haline gelen¹⁶ kuvvetler ayrılığı, yalnızca erkler arasında kurumsal bir ayrışma yaratmakla kalmayıp, herhangi bir erkin diğerleri üzerinde egemenlik kurmasını önleyecek bir denge ve denetim mekanizmasıyla da ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede devletin her bir organı, diğerlerini sınırlama ve denetleme yetkisine sahip olmalı; yasama, yürütme ve yargı arasında karşılıklı bir denge tesis edilmelidir. Montesquieu’nun yaklaşımı, mutlak bir kuvvetler ayrılığı değil; erkler arasında karşılıklı denge ve iş birliğine dayalı esnek bir model öngörmektedir. Dolayısıyla doktrin, yalnızca güçlerin ayrılmasını değil, aynı zamanda bu güçler arasındaki karşılıklı etkileşim aracılığıyla özgürlüğü güvence altına alacak bir denge kurulmasını amaçlamaktadır.¹⁷

Bu klasik anlayış zaman içinde farklı siyasal ve anayasal geleneklerin etkisiyle dönüşerek, yeniden yorumlanmıştır.¹⁸ Bu bağlamda, esnek ve iş birliğine dayalı kuvvetler ayrılığı kavramı farklı teorilerin şekillendiği tarihsel ve politik bağlamlardan etkilenerek modern hukuk devletinin işleyişini açıklamada merkezi bir kavram haline gelmiştir. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı artık “sadece siyasi iktidarı sınırlayan bir araç olarak değil, bu iktidarı oluşturan bir araç” olarak ele alınmalıdır.¹⁹

Bu teorik çerçeve, uygulamada ilkenin hangi kurumlar aracılığıyla hayata geçirileceği sorusunu da gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, kuvvetler

¹⁵ **Anayurt**, s.400.

¹⁶ **Anayurt**, s.401.

¹⁷ **Mariconda**, s.147.

¹⁸ Christina, **Eckes**, “Tackling the Climate Crisis with Counter-majoritarian Instruments: Judges Between Political Paralysis, Science, and International Law”, *European Papers*, Vol.6, No.3, 2021, s. 1316 (Tackling the Climate Crisis); **Mariconda**, s.146-147.

¹⁹ Christina, **Eckes**, “The Urgenda Case is Separation of Powers at Work”, *Liber amicorum Besselink*, Eds. Nik de Boer, Bastian Michel, A. Nieuwenhuis, J-H. Reestman, Universiteit van Amsterdam 2021, s. 209-210.

ayrılığının işlerlik kazanabilmesi ve devlet erkleri arasındaki dengeyi sağlayabilmesi açısından en belirleyici unsur hem diğer erkleri sınırlama hem de anayasal düzeni koruma işleviyle yargıdır; zira yargı, kuvvetler ayrılığının en görünür ve dinamik taşıyıcısı olarak öne çıkmaktadır. Şüphesiz, kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkinliği ve güçler dengesinin korunması, öncelikle bağımsız bir yargının varlığına bağlıdır.²⁰

Montesquieu'nun yargıyı çoğu zaman yasayı sadece lafzıyla uygulayan (la bouche de la loi), takdir veya yorum yetkisi bulunmayan bir "otomatik yargı" (un juge automat) olarak tasvir ettiği ileri sürülmüştür.²¹ Bu yaklaşım, özellikle Fransız Devrimi sonrasında kuvvetler ayrılığı ilkesinin katı biçimde yorumlandığı dönemde belirgin hâle gelmiştir.²² Bununla birlikte bu görüşlerin, 18. yüzyılın siyasal atmosferi, aydınlanma düşüncesi ve mutlak monarşilere karşı geliştirilen tepki bağlamında değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.²³ Sonraki yüzyıllarda ise yargının yalnızca yasama iradesinin pasif bir uygulayıcısı olmadığı, aksine çoğunluğun iradesine bağlı erkler üzerinde denge kuran aktif bir güç olduğu yönünde bir anlayış gelişmiştir. Bu anlayış, yargının sadece hukukun uygulanmasından sorumlu bir araç olmanın ötesine geçerek, güç yoğunlaşmasını ve keyfi yönetimi önlemeye hizmet eden kurumsal bir denetim mekanizması olarak konumlandırılmasını sağlamıştır.²⁴ Özellikle 20. yüzyıl anayasa hukukunun gelişimiyle birlikte, bu yaklaşım kuvvetler ayrılığı ilkesinin katı kurumsal ayrılıktan ziyade karşılıklı denetim ve iş birliği esasına dayanan işlevsel bir yapıya evrilmesine zemin hazırlamıştır.

Çalışmaya konu olan iklim değişikliği davaları bağlamında gündeme gelen temel tartışmalardan biri, kuvvetler ayrılığı doktrini çerçevesinde yargı organının sınırlarına ilişkindir. Geleneksel anlayışa göre yargıçlar, doğrudan siyasal nitelik taşıyan konulara müdahale etmemeli; çevrenin korunması ya da iyileştirilmesi amacıyla yürütmeye düzenleme yapma yönünde emir ver-

²⁰ Schoukens, s. 188.

²¹ Mariconda, s.146-147; Céline, Spector, "La «bouche de la loi» ? Figures du juge dans L'Esprit des lois", Montesquieu Law Review, No.3, 2015, (<https://hal.sorbonne-universite.fr/hal-02476028v1>, Erişim Tarihi: 22.09.2025), s.8-9; Detaylı bir çalışma için bkz. Rıdvan, Değirmenci, "Montesquieu Düşüncesinde Kuvvetler Ayrılığı, Özgürlük ve Yargı Gücü", AkdHFD, C.13, S.1, 2023, s.239, s.251, s.255.

²² Schoukens, s. 188. Özellikle salt monarşiye son verebilmek için kuvvetler ayrılığı katı bir araç olarak kullanılması hakkında bkz. Teziç, s.463-464.

²³ Mariconda, s.147.

²⁴ Mariconda, s.147; Schoukens, s. 187-188.

mekten kaçınılmalıdır. Zira bu tür kararlar, birçok anayasal düzende yasama veya yürütmenin takdir yetkisi içinde görülmekte ve “yargısal denetim dışında” kabul edilmektedir.²⁵ Bu nedenle yargının, yasama organı tarafından yeterli düzenlemelerin yapılmaması ya da yürütmenin iklim politikalarının yetersiz kalması hâlinde, bu eksiklikleri gidermeye yönelik yargısal emirler vermesi²⁶, yetki aşımı gerekçesiyle kuvvetler ayrılığının sınırları bakımından önemli tartışmalara yol açmaktadır.

İklim değişikliğinin uzun vadeli ve küresel bir sorun olması, yargı aracılığıyla çözüm arayışlarını artırmış; bu durum ise demokratik sistemler içinde yargısal rolün sınırlarının yeniden sorgulanmasına sebep olmuştur. “Çoğunlukçuluk doktrini” çerçevesinde, seçimle belirlenen yasama ve yürütme organlarının aksine, yargı organının birçok ülkede doğrudan demokratik meşruiyete sahip olmadığı; dolayısıyla yargısal denetimin “çoğunluğun iradesine karşı çıkmak” şeklinde yorumlanabileceği ileri sürülmektedir. Bu eleştiri, yargının hesap verebilirliği sorunuyla da ilişkilendirilmektedir. İklim davalarına yöneltilen bir diğer önemli eleştiri ise yargının iklim değişikliği gibi son derece karmaşık, teknik ve çok boyutlu bir meseleyle başa çıkma kapasitesine sahip olup olmadığına ilişkindir. İklim değişikliği; ekonomik, bilimsel, teknik, jeopolitik ve ulusal güvenlik boyutlarını da içeren geniş kapsamı nedeniyle, geleneksel yargısal denetim sınırlarını aşan bir alan olarak görülmektedir.²⁷ Bu nedenle, yargının iklim davalarındaki rolü ve sınırı yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesi bakımından değil, demokratik meşruiyet ve kurumsal kapasite açısından da yeniden değerlendirilmesi gereken bir konu hâline gelmiştir.

Diğer taraftan ise iklim değişikliği sürecinin yönetiminde yargının daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiği yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre yargı, devletin diğer organlarının denetlenmesi, anayasal değerlerin korunması, seçilmiş organlarda sıklıkla görülen kısa vadeli siyasi bakış açısının aksine uzun vadeli kamu yararının gözetilmesi ve temel hakların uygulanmasının güvence altına alınması bakımından vazgeçilmez bir aktördür.²⁸ Bu çerçevede kuvvetler ayrılığı, kendi başına nihai bir amaç ola-

²⁵ Schoukens, s.188.

²⁶ Açımuz, s.382-385.

²⁷ Alogna/Arnould/Holzhausen, s.274.

²⁸ Diğer tavsiyeler ve alınması gereken tedbirler hakkında detaylı bilgi için bkz. United Nations General Assembly, Resolution adopted by the General Assembly on 28.07.2022, “The human right to a clean, healthy and sustainable environment” UN Doc. A/RES/76/300, (<https://docs.un.org/en/a/res/76/300> Erişim Tarihi: 15.11.2025).

rak değil; liberal demokrasilerin temel hedefi olan bireysel ve kolektif özgürlüklerin korunmasına hizmet eden dinamik bir araç olarak değerlendirilmelidir.²⁹ Bu dinamik yaklaşım, siyasi ve hukuki alanlar arasındaki sınırın kesin biçimde çizilmesi yerine, toplumsal ihtiyaçlar, anayasal gelişmeler ve kamusal sorunların niteliği doğrultusunda sürekli yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir.³⁰ Nitekim uygulamaya bakıldığında yargının konumu, ait olduğu hukuk sistemi, anayasal gelenek ve siyasal kültüre bağlı olarak farklı biçimlerde şekillenmektedir.³¹ Dolayısıyla, yargısal işlevin sınırlarını her zaman açık ve kesin bir çizgiyle belirlemek mümkün olmamaktadır.

Bu belirsizlik dikkate alındığında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin her hukuk sisteminde aynı şekilde işlerlik kazanmadığı³² ve özellikle çevre ve iklim davalarında birçok ulusal mahkemenin daha temkinli ve çekingen bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir.³³ Nitekim stratejik iklim davalarının “ilk kuşağı” olarak nitelendirilen dönemde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde yargı önemli bir rol üstlenmiştir.³⁴ ABD mahkemeleri başlangıçta kuvvetler ayrılığına katı bir bağlılık göstererek, iklim değişikliğinin doğrudan yargısal denetime elverişli olmadığı gerekçesiyle birçok başvuruyu “politik soru doktrini” kapsamında reddetmiştir.³⁵ Ancak, 2007 tarihli Massachusetts v. Environmental Protection Agency kararında³⁶ Yüksek Mahkeme,

²⁹ **Mariconda**, s.149.

³⁰ **Mariconda**, s.148.

³¹ **Mariconda**, s.149.

³² **Schoukens**, s.188.

³³ **Schoukens**, s. 188; Louis J., **Kotzé/Benoit, Mayer/Harro, van Asselt /Joana, Setzer /Frank, Biermann /Nicolas, Celis /Sam, Adelman/Bridget, Lewis/Amanda, Kennedy/Helen, Arling/Birgit, Peters**, “Courts, Climate Litigation and the Evolution of Earth System Law”, *Global Policy*, Vol.15, No.1, 2024, s.11.

³⁴ **Mariconda**, s.153; Katrina Fischer **Kuh**, “The Legitimacy of Judicial Climate Engagement”, *Ecology Law Quarterly*, Vol. 46, 2019, s.735-737.

³⁵ Politik soru doktrini hakkında detaylı bilgi için bkz. Curtis A., **Bradley/Eric A., Posner**, “The Real Political Question Doctrine”, *Stanford Law Review*, Vol.75, No.5, 2023, s.1031-1090. Bu doktrin, özellikle dış politika ve ulusal güvenlik gibi alanlarda yargısal denetime kapalı bir siyasal takdir alanı öngörmekte; mahkemeler bu gerekçeyle yürütmenin uluslararası ilişkiler bağlamındaki kararlarını yargı yetkisi dışında bırakabilmektedir. Bkz. **Mariconda**, s.148; Leonard, F.M. **Besselink**, “The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions Infringe the ECHR: The Judicial Review of General Policy Objectives, Hoge Raad (Netherlands Supreme Court) 20 December 2019, Urgenda v The State of the Netherlands”, *European Constitutional Law Review*, Vol.18, No.1, 2022, s.164.

³⁶ Massachusetts ve diğer on bir eyalet ile bazı belediyeler ve çevre örgütleri, ABD Çevre Koruma Kurumu’na karşı açtıkları davada, Temiz Hava Yasası (Clean Air Act) uyarınca karbondioksit ve diğer sera gazlarının “hava kirleticisi madde” olarak düzenlenmesi yönünde Ku-

bu tutumundan kısmen ayrılmış; sera gazlarının “hava kirletici madde” kapsamında değerlendirilebileceğini kabul ederek, ABD Çevre Koruma Kurumu’nun (Environmental Protection Agency - EPA) bu gazları düzenleme konusunda hem yetkili hem de yükümlü olduğuna hükmetmiştir. Bu karar, iklim değişikliğinin hukuken tanınması bakımından bir dönüm noktası olmuş ve yargının çevre politikası üzerindeki etkisini genişleterek politik sorun doktrininin kapsamını daraltmış ve kuvvetler ayrılığı ilkesine daha işlevsel bir yorum kazandırmıştır.³⁷

Buna karşılık, 2011 tarihli American Electric Power Co. v. Connecticut³⁸ kararında Mahkeme, sera gazı emisyonların düzenlenmesinin yürütme organi-

rumun yasal bir yükümlülüğü bulunduğunu ileri sürmüştür. Davacılar, CO₂ emisyonlarının deniz seviyesinin yükselmesine ve iklim değişikliğine yol açtığını, EPA’nın bu alandaki eylemsizliğinin hukuka aykırı bir görev ihmal teşkil ettiğini savunmuştur. Buna karşılık EPA, söz konusu emisyonların düzenlenmesi konusunda yetkisinin bulunmadığını ve ayrıca düzenleme yapıp yapmama konusunda takdir yetkisine sahip olduğunu ileri sürerek başvuruyu reddetmiştir. Federal hükümet ise uyumsuzluğun, yargısal denetime elverişli olmayan ve yürütmenin takdir alanına giren bir “politik sorun” niteliği taşıdığını iddia etmiştir. Bkz. Massachusetts v. Environmental Protection Agency, 549 U.S. 497 (2007), (<https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep549/usrep549497/usrep549497.pdf> 18.09.2025).

³⁷ Yüksek Mahkeme’nin, her ne kadar yeşil bir anayasalcılık yaklaşımı benimsediği söylenemese de iklim değişikliği konusunda eylemsizliği de onaylamadığına ilişkin görüş ve kararın detayları için bkz. Serkan, **Köybaşı**, İklim Değişikliğine İlişkin Yeşil Anayasalcılık, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2023, s.443-445.

³⁸ Connecticut eyaleti, New York Şehri ve üç sivil toplum kuruluşu, ABD’nin en büyük elektrik üreticilerinden American Electric Power (AEP) ve diğer dört enerji şirketine karşı dava açarak, bu şirketlerin karbondioksit salımının iklim değişikliğine yol açtığını ve bu durumun kamusal zarara yol açtığını ileri sürmüştür. Ancak Mahkeme Çevre Koruma Kurumu’nun Temiz Hava Yasası (*Clean Air Act*) uyarınca sera gazlarını düzenleme yetkisine sahip olduğunu belirterek, emisyon düzenleme sorumluluğunun mahkemelere değil, EPA’ya dolayısıyla yürütme organına ait olduğuna hükmetmiştir. Bkz. American Electric Power Company Inc. et al. v. Connecticut, 564 U.S. 410 (2011), (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/564/410/> Erişim Tarihi: 20.09.2025). Bu yaklaşım, yakın zamanda Dokuzuncu Bölge Temyiz Mahkemesi tarafından Juliana v. United States davasında verilen kararla bir kez daha teyit edilmiştir. Bu davada, 8-19 yaşları arasındaki 21 genç, ABD federal hükümetine karşı, hükümetin etkili iklim politikalarını hayata geçirmemesi nedeniyle, Anayasa’nın Beşinci Değişikliği uyarınca yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının ihlal edildiğini ve kamu kaynaklarını koruma yükümlülüğü kapsamında kamu güvenine aykırı davrandığını iddia ederek dava açmıştır. Davacılar, federal hükümetin sera gazı emisyonlarını azaltacak kapsamlı bir planı tasarlayıp uygulamasını sağlayacak mahkeme kararı talep etmiştir. Dokuzuncu Daire Temyiz Mahkemesi, iklim değişikliğinin somut ve acil tehdit oluşturduğunu ve davacıların dava açma ehliyetine sahip olduğunu kabul etmiş, ancak talep edilen çözümün uygulanmasını politik sorun doktrini gereğiyle reddetmiştir. Mahkeme, ulusal düzeyde emisyon azaltım planı oluşturmanın ve denetlenmenin, karmaşık politika değerlendirmeleri gerektirdiğini ve bu nedenle yasama ve yürütme organlarının yetki alanına girdiğini vurgulamıştır. Bkz. Juliana v. United States, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020). Karar değerlendirmesi için bkz. “Federal Courts - Justiciability - Ninth Circuit Holds That Developing and Supervising Plan to Mitigate Anthropogenic Climate

nın takdiri alanında olduğunu belirterek federal yargının müdahale sınırlarını daraltmıştır.³⁹ Mahkeme, küresel ısınmadan kaynaklanan zararlar ile emisyon azaltımına ilişkin çıkar çatışmalarının dengelenmesinin⁴⁰ ancak Kongre'nin yasama faaliyetleri veya yürütmenin düzenleyici işlemleri aracılığıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu iki karar birlikte değerlendirildiğinde, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin kuvvetler ayrılığı ilkesini hem genişleten hem de dengeleyen bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Mahkeme, politik soru doktrinini, iklim davalarında mutlak bir yargıdan kaçınma gerekçesi olarak değil, anayasal yetki sınırlarını korumaya hizmet eden işlevsel bir denge aracı olarak yorumlamış ve yargısal müdahaleyi yürütmenin düzenleyici kapasitesiyle uyumlu kılmaya çalışmıştır.

Benzer dönemlerde Avrupa içtihatlarında da iklim değişikliği ve çevre davalarında yargısal aktivizme karşı temkinli bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu eğilim, kuvvetler ayrılığı ilkesinin özellikle çevre politikaları bağlamında nasıl yorumlandığını göstermektedir. Hollanda Yüksek Mahkemesi, “Waterpakt” davasında devletin AB Nitrat Direktifi kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmediği iddiasını incelerken, çevrenin korunmasına yönelik endişeleri haklı bulmakla birlikte yasama veya yürütmeyi yeni düzenlemeler yapmaya zorlayamayacağını belirterek⁴¹, zorlayıcı yargısal emirlerin anayasal dengeyi zedeleyeceğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım bir sonraki başlıkta ayrıntılı biçimde ele alınacak Urgenda kararına kadar Hollanda yargısının çevre politikalarına ilişkin kamu yararı davalarında ihtiyatlı bir tutum benimsemesine neden olmuştur.⁴² Benzer şekilde Belçika Yüksek Mahkeme-

Change Would Exceed Remedial Powers of Article III Court. - *Juliana v. United States*, 947 F.3d 1159 (9th Cir. 2020)”, *Harvard Law Review*, Vol.134, No.5, 2021, s.1929-1936. Bu karar, kuvvetler ayrılığı ilkesinin nüanslı bir uygulamasını ortaya koymaktadır; yargı, hukuki bir zararın varlığını ve davacıların dava açma ehliyetini tanımakla birlikte, anayasal olarak politika yapma işlevini üstlenmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Heather, **Colby**/Ana Stella, **Ebbersmeyer**/Lisa Marie, **Heim**/Marthe Kielland, **Røssaak**, “Judging Climate Change: The Role of the Judiciary in the Fight Against Climate Change”, *Oslo Law Review*, Vol.7, No.3, 2020, s.177-178; **Mariconda**, s.153; *American Electric Power Company Inc. et al. v Connecticut* davası ile birlikte benzeri davaların ikinci kuşak dava kategorisi olarak ele alınmasına ilişkin detaylı bilgi için bkz. **Kuh**, s.737-739; **Alogna/Clifford**, s.7.

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. **Kuh**, s.733-737; **Colby/Ebbersmeyer/ Heim/Røssaak**, s.182-183.

⁴⁰ **Kuh**, s.737-738.

⁴¹ *Waterpakt v Nederlandse Staat* (2003) ECLI:NL:HR:2003:AE8462, 21/03/2013, (Aktaran: **Schoukens**, s.189); Karar değerlendirmesi için detaylı bilgi için bkz. Leonard, F. M., **Besselink**, “*Stichting Waterpakt, Stichting Natuur en Milieu, Vereniging Consumentenbond v. State of Netherlands*”, *Common Market Law Review*, Vol.41, No.5, 2004, s.1429-1455.

⁴² **Schoukens**, s.189.

si “Brussels Airport Flight Routes” kararında, ilk derece mahkemesinin yürütmeye belirli uçuş rotalarında değişiklik yapma yükümlülüğü getiren kararı, idari tercihlerin mahkemeler tarafından emredilmesinin kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bozmuştur. Mahkeme, çevresel ve bireysel menfaatlerin korunması gerektiğini kabul etmekle birlikte, yargının yürütmeye doğrudan müdahalesinin anayasal sınırları aşacağını vurgulamıştır.⁴³ Karar kuvvetler ayrılığının katı bir biçimde yorumlanması ve yargının çevre politikalarına doğrudan yön veremeyeceği vurgusuyla dikkat çekmekte ve bu nedenle yargısal müdahaleye mesafeli yaklaşımın tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Her iki karar da Avrupa yargısının çevre ve iklim politikalarında yasama ve yürütme yetkilerine ikame bir rol üstlenmekten kaçınan, temkinli ve dengeleyici bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu kararlar ayrıca, ilk kuşak iklim davalarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin yargısal müdahaleyi ölçülü ve sınırlı tutan temel referans noktası olarak kullanıldığını da göstermektedir.⁴⁴

Ulus-üstü düzeyde ise hangi konuların devletlerin egemen yetkisi kapsamında kaldığı, ve hangilerinin uluslararası yargı organlarının konu bakımından yetkisine tabi olduğu sorunu, “dikey kuvvetler ayrılığı” kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır.⁴⁵ Özellikle insan hakları gibi geniş ve dinamik normatif alanlarda, sözleşmelerin “yaşayan hukuk belgeleri” olarak yorumlanması uluslararası mahkemelerin konu bakımından yetkisini fiilen genişletmiştir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) uygulanmasında birincil sorumluluk ulusal makamlara ait olmakla birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) tamamlayıcı rolü zaman içinde daha geniş bir yargısal yetkisine dönüşmüş, Mahkeme kararlarının uygulanması ise devletlerin giderek artan direnciyle karşılaşmıştır.⁴⁶ Nitekim günümüz hukuk sistemlerinde, siyasi kurumların yapısal veya acil sorunlara etkin ve zamanında yanıt verememesi bir tür işlev bozukluğu olarak nitelendirildiği için bu durum kuvvetler ayrılığı üzerinde baskı yaratarak yasama yetkisinin kısmen yargısal aktörler eliyle yeniden şekillenmesine yol açmaktadır.⁴⁷

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Aktaran: **Schoukens**, s.189.

⁴⁴ **Schoukens**, s.189.

⁴⁵ Dikey kuvvetler ayrılığı kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Monika, **Polzin**, “Emotion and the Vertical Separation of Powers: Ultra-Vires Review by National (Constitutional) Courts, and EU and International Law”, ICL Journal, Vol.16, No.3, 2022, s.285-325.

⁴⁶ **Mariconda**, s.151.

⁴⁷ **Mariconda**, s.151.

Bu örnekler, çevre politikaları gibi teknik ve çok aktörlü alanlarda yargısal müdahalenin sınırlarının giderek daha kapsamlı biçimde tartışıldığını göstermektedir. Benzer tartışmalar, farklı hukuk sistemlerinde yargı organlarının anayasal sınırları nasıl koruduğu ve siyasal alanla ilişkisini hangi araçlarla düzenlediği soruları etrafında da sürmektedir. Bu çerçevede, birçok hukuk sisteminde kamu yararına dava açma yasağı (actio popularis) ve sıkı dava ehliyeti koşulları gibi mekanizmalar benimsenmekte; bu araçlar, özellikle politik açıdan hassas alanlarda, mahkemelerin faaliyet alanını daraltarak yargısal müdahalenin anayasal sınırlar içinde kalmasını sağlamayı amaçlamaktadır.⁴⁸ Bu mekanizmalar, ihlale konu eylemin hangi kamu politikasına veya devlet organına ait olduğunun belirlenmesinin güç olduğu çevre hukuku gibi alanlarda özel bir önem taşımaktadır.

Tüm bu nedenlerle, yargının iklim davalarındaki rolünün yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesi bakımından değil, aynı zamanda demokratik meşruiyet ve kurumsal kapasite açısından da yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴⁹ Bu değerlendirme, ulusal ve uluslararası mahkemelerde karara bağlanan seçilmiş iklim davaları çerçevesinde ele alınacaktır. Çalışma kapsamında incelenecek mahkeme kararlarının farklı hukuk sistemlerinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin iklim değişikliği bağlamında nasıl yorumlandığını, yargısal müdahalenin siyasal iktidarın ihmalini önleme işleviyle ne ölçüde uyumlu olduğunu, bu müdahalenin demokratik meşruiyet çerçevesinde nasıl gerekçelendirildiğini ve yargının bu süreçte nasıl bir denge arayışı içinde olduğunu ortaya koyması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda, ilk olarak çevre ve iklim politikalarında yargının rolünün hangi ölçütler temelinde genişleyebileceğini veya sınırlanabileceğini değerlendirmek açısından karşılaştırmalı hukukta yoğun tartışmalara konu olan Urgenda kararı incelenecektir.

⁴⁸ Dava ehliyeti, takdir payı ve yargısal yorum yöntemleri gibi araçların, içinde bulundukları sistemdeki kuvvetler ayrılığı modelinin gücüne göre şekillendiğini ve birbirleriyle bağlantılı olduğuna ilişkin görüş hakkında detaylı bilgi için bkz. Rivka, **Weill**, “On the Nexus Between the Strength of the Separation of Powers and the Power of the Judiciary”, William and Mary Bill of Rights Journal, Vol.31, No.3, 2023, s. 705. Bu görüşten hareketle dava ehliyetinin ve kamu yararı davalarının kabul edilebilirliğinin yalnızca usulî meseleler olarak değil; aynı zamanda yargının anayasal sistem içindeki rolünü tanımlayan ve kuvvetler dengesini yeniden şekillendiren kurumsal araçlar olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. **Mari-conda**, s.149. Bu araçların “yargısal çekingenlik” olarak nitelendirilmesi ve bundan kaçınılması gerektiği, Urgenda kararında da görüldüğü üzere mahkemelerin iklim politikası üzerinde meşru bir denetim rolü bulunduğu görüşüne ilişkin bkz. **Kuh**, s.763-764.

⁴⁹ **Eckes**, “Tackling the Climate Crisis”, s. 1307-1308, s.1317.

II. URGENDA KARARI VE KUVVETLER AYRILIĞI DOKTRİNİ: YARGISAL SINIRLARIN YENİDEN TANIMLANMASI

Hollanda hukukuna göre vakıf statüsüne sahip olan ve sürdürülebilir bir topluma geçişi teşvik etmeyi ve hızlandırmayı amaçlayan Urgenda Vakfı ("*Urgent Agenda*"), iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik politika ve tedbirlerin geliştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütüdür. Vakıf, Hollanda devletinin iklim krizinin yol açtığı ciddi riskleri önleme konusunda yetersiz kaldığı gerekçesiyle açtığı davada, ülkede yaşayan ve iklim değişikliğinden doğrudan etkilenme riski taşıyan bireylerin çıkarlarını temsil etmektedir.⁵⁰ Urgenda, devletin sera gazı emisyonlarını 2020 yılı sonuna kadar 1990 seviyelerine kıyasla %40 oranında, asgari olarak ise %25 oranında azaltmasını talep etmiştir.⁵¹ Bu çerçevede Vakıf, Hollanda kaynaklı emisyonların küresel ısınmayı kayda değer ölçüde arttırdığını, ülkenin hem toplam hem de kişi başına düşen emisyon oranlarının yüksek olduğunu ve dolayısıyla devletin ulusal ve uluslararası hukuk uyarınca sera gazı emisyonlarını azaltmakla yükümlü olduğunu ileri sürmüştür. Bu yükümlülüğün, 2020 yılı itibarıyla %25-%40 oranında bir azaltımı zorunlu kıldığı, söz konusu hedefin Uluslararası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Dördüncü Değerlendirme Raporu'nda belirtilen ve küresel sıcaklık artışını 2°C ile sınırlı tutma olasılığını korumaya yönelik bilimsel eşige dayandığı belirtilmiştir. Devletin gerekli önlemleri almamasının ise Hollanda Medeni Kanunu'nun haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümleri uyarınca özen yükümlülüğünün ihlali niteliğinde olduğu ve AİHS'nin 2. (yaşam hakkı) ve 8. (özel ve aile hayatına saygı hakkı) maddeleri kapsamında devletin pozitif yükümlülüklerine aykırılık teşkil ettiği iddia edilmiştir.⁵²

Buna karşılık Hollanda Devleti; Medeni Kanun'un mahkeme emrine ilişkin 3:296. maddesi ile haksız fiil sorumluluğunu düzenleyen 6:162. maddesinde öngörülen koşulların somut olayda karşılanmadığını, Devletin talep

⁵⁰ Rechtbank Den Haag (The Hague District Court), C/09/456689 / HA ZA 13-1396, T. 24.06.2015 (<https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7196> Erişim Tarihi: 15.10.2025), §§ 4.8.-4.10. Sonraki atıflarda sadece "Urgenda (The Hague District Court)" ifadesi kullanılacaktır.) Urgenda (The Hague District Court) §§ 4.8.-4.10.

⁵¹ Devletin 2020 yılına kadar emisyonları en az %25 (tercihen %25-40 aralığında) azaltmakla yükümlü olduğunun kabulü, alternatif olarak 2030 yılına kadar %40 azaltım hedefine işaret edilmiştir. Devletin mevcut iklim politikasıyla bu yükümlülüğü yerine getirmediğinin ve bunun hukuka aykırı olduğunun tespiti talep edilmiştir. Bkz. Urgenda (The Hague District Court) § 3.2.

⁵² Urgenda (The Hague District Court) § 3.2.

edilen azaltım hedeflerini gerçekleştirmesini yasal olarak zorunlu kılan bir ulusal veya uluslararası norm bulunmadığını, IPCC raporlarında yer alan hedeflerin ise bağlayıcı hukuki standartlar olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte AİHS'nin 2. ve 8. maddelerinin devlete iklim değişikliğini önlemeye yönelik belirli azaltım tedbirleri alma yükümlülüğü getirmediği, mahkemenin talep edildiği şekilde bir azaltım hedefi belirlemesinin yasama organına emir verme sonucunu doğuracağı ve kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal edeceği ileri sürülmüştür.⁵³

1. Lahey İlk Derece Mahkemesi ve Temyiz Mahkemesi Kararı

Lahey İlk Derece Mahkemesi, Urgenda Vakfı'nın AİHS m.34 kapsamında doğrudan veya dolaylı bir "mağdur" olarak nitelendirilemeyeceğini belirterek, Sözleşme'nin 2. ve 8. maddeleri yönünden bir inceleme yapmamış⁵⁴ ve uyumsuzluğu ulusal hukuk çerçevesinde değerlendirmiştir. Mahkeme, Devletin tehlikeli iklim değişikliğini önlemeye yönelik özen yükümlülüğünü yerine getirmemesinin hukuka aykırılık oluşturacağını; önceki içtihatlarında geliştirilen özen yükümlülüğü kriterlerinin iklim değişikliği bağlamında da uygulanabilir olduğunu kabul etmiştir.⁵⁵ Hollanda'nın küresel emisyonlardaki payı sınırlı olsa da iklim değişikliğinin ciddi etkileri ve gerekli önlemler alınmadığı takdirde ortaya çıkacak yüksek risk dikkate alınarak, Devletin emisyon azaltımına yönelik tedbir alma yükümlülüğünün bulunduğu vurgulanmıştır⁵⁶. Bu kapsamda azaltım hedeflerinin 2030 sonrasına ertelenmesinin riskleri daha da artıracaklarını ifade etmiştir.⁵⁷

Bu çerçevede Mahkeme, Hollanda Devleti'ne yıllık toplam sera gazı emisyonlarının 1990 seviyelerine kıyasla 2020 yılı sonuna kadar en az %25 oranında azaltma yükümlülüğü getirmiş ve bu oranın altındaki bir azaltımın özen yükümlülüğünün ihlali anlamına geleceğini açıkça belirtmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte söz konusu kararın, Devlete belirli yasama veya politika tedbirleri alma zorunluluğu yüklediği, Devletin emisyon azaltım hedefine hangi araçlarla ulaşabileceğine ilişkin geniş bir takdir yetkisine sahip oldu-

⁵³ Urgenda (The Hague District Court) § 3.3.

⁵⁴ Urgenda (The Hague District Court) § 4.45. **Besselink**, "The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions", s.158.

⁵⁵ Urgenda (The Hague District Court) §§ 4.52-4.63.

⁵⁶ Urgenda (The Hague District Court) §§ 4.64-4.83.

⁵⁷ Urgenda (The Hague District Court) § 4.85.

⁵⁸ Urgenda (The Hague District Court) § 4.86.

ğunu vurgulamıştır.⁵⁹ Bu nedenle kararın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılık teşkil etmediği; Mahkemenin yalnızca Devletin özen yükümlülüğünü ve bu yükümlülüğün ihlali riskini tespit etmekle yetindiği ve yargısal ihtiyat gereği Devletin politika oluşturmaya ilişkin takdir yetkisine müdahale teşkil edecek ek bir sınırlama getirmediği sonucuna varılmıştır.⁶⁰

İlk Derece Mahkemesi'nin ulusal hukuk temelli değerlendirmesinin aksine, Temyiz Mahkemesi incelemesini hem ulusal hukuk hem de AİHS çerçevesinde genişletmiştir. Temyiz Mahkemesi İlk Derece Mahkemesi'nden farklı olarak Urgenda Vakfı'nın dava ehliyetini Medeni Kanun'un 3:305a maddesi kapsamında değerlendirmiş ve bu hükmün çıkar gruplarına kolektif dava açma yetkisi tanıdığını belirtmiştir. AİHS'e taraf olunması nedeniyle Sözleşme'nin doğrudan uygulanabilir nitelikte olduğunu belirterek, Urgenda Vakfının bireylerin menfaatlerini temsilen Sözleşme'nin 2. ve 8. maddelerine dayanabileceğini kabul etmiştir.⁶¹ Mahkeme, özellikle genç kuşaklar başta olmak üzere mevcut kuşağın, sera gazı emisyonları yeterince azaltılmadığı takdirde iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu belirterek⁶², bu bireylerin menfaatlerinin Medeni Kanun m.3:305a uyarınca kolektif dava açmaya elverişli ortak bir menfaat oluşturduğu sonucuna varmıştır.⁶³

Mahkeme, Devletin gerçek ve yakın bir tehditten haberdar olduğunda, bu tehdidi bertaraf etmek için gerekli önleyici tedbirleri almakla yükümlü olduğunu belirtmiş⁶⁴ ve iklim değişikliğini “gerçek ve yakın bir tehdit” olarak nitelendirmiştir. Bu kapsamda AİHS'in 2. ve 8. maddelerinden doğan pozitif yükümlülükleri mevcut bilimsel veriler ışığında değerlendirerek, Devletin bu tehdide karşı koruma sağlama yükümlülüğünün bulunduğunu vurgulamıştır.⁶⁵

⁵⁹ Urgenda (The Hague District Court) § 4.101.

⁶⁰ Rechtbank Den Haag (The Hague District Court), C/09/456689 / HA ZA 13-1396, T. 24.06.2015, (<https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7196> Erişim Tarihi: 15.10.2025), § 4.102. Sonraki atıflarda sadece “Urgenda (The Hague Court of Appeal)” ifadesi kullanılacaktır.

⁶¹ Gerechtshof Den Haag (The Hague Court of Appeal), ECLI:NL:GHDHA:2018:2591. T.9.10.2018, (<https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:GHDHA:2018:2610> Erişim Tarihi: 15.10.2025) § 36, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2. Sonraki atıflarda sadece “Urgenda (Hague Court of Appeal)” ifadesi kullanılacaktır.

⁶² Urgenda (Hague Court of Appeal) § 37, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶³ Urgenda (Hague Court of Appeal) § 38, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶⁴ Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 39-43, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶⁵ Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 44-45, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

Emisyonların 2020 yılı sonuna kadar en az %25 oranında azaltılması gerekip gerekmediği yönündeki değerlendirmesinde Mahkeme, 2030 yılı için öngörülen %49'luk azaltım hedefinin mevcut çabalarla ulaşılabilir olmadığını, bu nedenle azaltım sürecine mümkün olduğunca erken başlanmasının iklim açısından zorunlu olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ IPCC'nin Dördüncü Değerlendirme Raporu'nda (AR4) ortaya konulan %25-40 aralığındaki azaltım hedefinin⁶⁷, Hollanda'nın da içinde yer aldığı gelişmiş ülkeler için geçerli olduğu⁶⁸ ve bu hedefin uluslararası bilimsel otoritelerce kabul edilen alt sınırı oluşturduğu ifade edilmiştir.

Devletin ileri sürdüğü argümanlara karşı⁶⁹ Mahkeme, her Avrupa Birliği üyesi devletin kendi yükümlülükleri çerçevesinde sera gazı emisyonlarını azaltmakla sorumlu olduğunu, ekonomik ve ticari gerekçelerin bu sorumluluğu ortadan kaldıracak düzeyde somutlaştırılmadığını, iklim değişikliğine uyum önlemlerinin azaltım politikalarının alternatifi olarak değerlendirilemeyeceğini ve küresel ısınmanın yıkıcı sonuçlarını tek başına önlemeye yeterli olmayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte⁷⁰, ülkenin küresel emis-

⁶⁶ Urgenda (Hague Court of Appeal) §47, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶⁷ Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2, Urgenda (Hague Court of Appeal) § 48; Her ne kadar bu oran doğrudan bağlayıcı bir hukuk standardı teşkil etmese de tehlikeli iklim değişikliğinin önlenmesi bakımından gerekli bilimsel eşığı temsil ettiği kabul edilmiştir. Urgenda (Hague Court of Appeal) §51, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2. Mahkeme, IPCC AR4'ten bu yana COP kararlarında Ek I ülkeleri için %25-40 azaltım aralığının referans alındığını, Hollanda'nın da 2011'e kadar %30 hedefini benimsediğini ancak bilimsel gerekçe göstermeksizin bunu düşürdüğünü belirtmiştir. Devlet, %20 hedefinin 2°C hedefiyle uyumlu olduğunu da ortaya koymamıştır. Bkz. Urgenda (Hague Court of Appeal) §52, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶⁸ Urgenda (Hague Court of Appeal) § 60, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁶⁹ Devlet, AB Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) çerçevesinde alınan ulusal azaltım önlemlerinin, diğer üye devletlerde ilave sera gazı salımlarına "alan açacağı" gerekçesiyle etkisiz kalacağını ileri sürmüştür. Ancak Mahkeme, bu argümanı reddetmiştir. Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 55-56, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2; Devlet, daha sıkı iklim politikalarının ekonomik ve ticari açıdan ilgili şirketlerin daha gevşek düzenlemelere sahip ülkelere taşınabileceği riskine dikkat çekse de Mahkeme bu riskin somut biçimde kanıtlanmadığını belirterek bu savunmayı da reddetmiştir. Urgenda (Hague Court of Appeal) § 57, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2; Devlet, iklim değişikliğine uyum önlemlerinin azaltım önlemlerinin alternatifi olduğunu ileri sürmüştür. Mahkeme, uyum önlemlerinin gerekli olduğunu ancak bunların küresel ısınmanın yıkıcı sonuçlarını önlemeye tek başına yeterli olmadığını vurgulamıştır. Urgenda (Hague Court of Appeal) § 59, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁷⁰ Devlet, IPCC'nin önerdiği %25-40 azaltım hedefinin tüm "Annex I ülkeleri" toplamına ilişkin olduğunu, Hollanda'ya doğrudan uygulanamayacağını savunmuştur. Mahkeme, Hollanda'nın kişi başına düşen GSYİH'sının bu ülkeler arasında en yükseklerden biri olduğunu, dolayısıyla bu hedefin Hollanda için de geçerli olması gerektiğini belirtmiştir. Urgenda (Hague Court of Appeal) § 60, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2; Devlet, Hollanda'nın küresel emisyonlardaki payının çok küçük olduğunu, bu nedenle tek başına anlamlı bir fark yaratamayacağını iddia et-

yonlardaki payının düşük olmasının devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmadığını ve her devletin kendi kapasitesi ölçüsünde küresel çabalara katkı sunmakla yükümlü olduğunu⁷¹ ifade etmiştir. Mahkeme ihtiyat ilkesi uyarınca, etkili olduğu kanıtlanmış önlemlerin tercih edilerek uygulanması gerektiğini belirtmiştir.⁷²

Kuvvetler ayrılığına ilişkin itirazlar ise verilen kararın Devlete belirli tedbirleri alma zorunluluğu yükleyen bir yasama emri niteliği taşımadığı, yalnızca ulaşılması gereken sonucun belirlendiği ve bu sonuca hangi araçlarla ulaşılabileceğine ilişkin takdir yetkisinin tamamen Devlete ait olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁷³ Bu nedenle kararın yasama ve yürütmenin yetki alanına müdahale teşkil etmediği sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak Mahkeme, Devletin tehlikeli iklim değişikliğini önlemeye yönelik yeterli ve zamanında önlem almadığını,⁷⁴ 2030 sonrasında öngörülen hedeflerin mevcut acil tehlikeyi ortadan kaldırmaya yetmediğini, azaltımın ertelenmesinin karbon bütçesini hızla tüketerek gelecekte çok daha sert önlemler alınmasının kaçınılmaz hale geleceğini tespit etmiştir.⁷⁵ Tüm bu gerekçelerle Mahkeme, Devletin AİHS’in 2. ve 8. maddelerinden doğan “özen yükümlülüğünü” ihlal ettiğine karar vermiş, %25 oranındaki azaltımı “asgari” düzey olarak kabul etmiş ve 1.5°C hedefiyle bağlantılı olarak daha iddialı azaltım gerekliliğini de hatırlatmıştır.⁷⁶ Mevcut önlemlerin tehlikeli iklim değişikliğini önlemeye yetmeyeceğine dair güçlü göstergeler bulunduğunu belirten Mahkeme, ihtiyat ilkesi gereği mümkün olan en etkili tedbirlerin

miştir. Mahkeme, bunun devletin yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığını; her devletin kendi kapasitesi ölçüsünde katkı sağlamak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 61-62, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2; Devlet, bilimsel kesinliğin eksikliğini gerekçe göstermiştir. Mahkeme, ihtiyat ilkesi uyarınca yüksek olasılıkla etkili olduğu kanıtlanmış önlemlerin yeterli olduğunu belirtmiştir. Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 63-64, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁷¹ Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 61-62 Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁷² Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 63-64 Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2; İhtiyat ilkesinin yükümlendirici işlevi ve destekleyici etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. **Açımız**, s. 358-359.

⁷³ Urgenda (Hague Court of Appeal) §§ 67-68, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁷⁴ Urgenda (Hague Court of Appeal) § 71, Urgenda (Hoge Raad) § 2.3.2.

⁷⁵ Mahkeme, Devletin AB’nin %20’lik azaltım hedefine dayanamayacağını; zira AB’nin bilimsel olarak daha yüksek bir azaltımın gerekli olduğunu kabul ettiğini ve fiilen %26-27’lik azaltım beklendiğini belirtmiştir. Hollanda’nın ise 2011 öncesi bilimsel temelli olarak 2020 için %25-40 (somut olarak %30) hedefini benimsemesine rağmen, bu hedefi bilimsel gerekçe olmaksızın %20’ye düşürdüğü vurgulanmıştır. Urgenda (Hague Court of Appeal) § 72.

⁷⁶ Urgenda (Hague Court of Appeal) § 73.

seçilmesi gerektiğine işaret ederek İlk Derece Mahkemesi kararını onamıştır. Temyiz Mahkemesi'nin bu kararı Yüksek Mahkeme önüne taşınmıştır.

2. Yüksek Mahkeme Kararı

Temyiz Mahkemesi'nin onama kararı Yüksek Mahkeme önüne taşınmıştır. Devlet, Temyiz Mahkemesi kararına karşı; Urgenda Vakfı'nın dava ehliyetinin bulunmadığını, AİHS'in anılan maddelerinin yalnızca bireylere tanınan sübjektif hakları güvence altına aldığını, dolayısıyla tüzel kişilere bu haklar kapsamında başvuru imkânı tanınmadığını ve AİHM'in söz konusu hükümlerin uygulanmasında ulusal makamlara geniş bir takdir marjı tanıdığına ilişkin yerleşik içtihadının yeterince gözetilmediğini ileri sürerek bozma talebiyle Yüksek Mahkeme'de dava açmıştır.⁷⁷

Devlet, temyiz aşamasında ileri sürülen itirazların Mahkeme tarafından yeterince dikkate alınmadığını belirterek, aynı itirazları Yüksek Mahkeme önünde de yinelemiştir.⁷⁸ Kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin temel itirazlar ise iki eksende toplanmıştır. İlk olarak, mahkemeler tarafından sera gazı emisyonlarının 2020 yılına kadar en az %25 oranında azaltılmasına hükmedilmesinin, fiilen “yasama faaliyeti icra etmeye yönelik bir emir” niteliği taşıdığı ve bu nedenle yargı yetkisinin sınırlarını aştığı ileri sürülmüştür. İkinci olarak, emisyon azaltımına ilişkin politika tercihleri ve önceliklerin doğası gereği siyasi takdir alanına ait olduğu ve bu alanda yargısal denetimin sınırlandırılması gerektiği savunulmuştur.⁷⁹ Bu doğrultuda mahkeme kararının yürütme ve yasama organlarının yetki alanına müdahalesinin kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ettiği iddia edilmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Hoge Raad, Urgenda Foundation v. State of the Netherlands, Case no. 19/00135, ECLI:NL:HR:2019:2007, 20.12.2019, (https://www.climatecasechart.com/documents/urgenda-foundation-v-state-of-the-netherlands-judgment_ed17 Erişim Tarihi: 26.10.2025) § 3.2, § 3.3. Sonraki atıflarda sadece “Urgenda (Hoge Raad)” ifadesi kullanılacaktır.

⁷⁸ Hollanda devleti, 2020 yılı itibarıyla %25 oranında emisyon azaltımını öngören hedefin hukuken bağlayıcı olmadığını, uluslararası düzeyde genel kabul görmüş bir standart niteliği taşımadığını ve AB'nin yalnızca %20'lik bir azaltım hedefi ile bağlı olduğunu ileri sürmüştür. IPCC raporlarının da %25'lik azaltımın 2°C sınırını aşmamak için zorunlu olduğunu göstermediği; Hollanda'nın ek %5'lik azaltımının küresel sıcaklık artışı üzerinde ölçülebilir bir etkisinin olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca %25'lik hedefin, AR5 bağlamında Annex I ülkeleri ayrımının önemini yitirmesiyle birlikte tek tek devletler açısından bağlayıcı bir yükümlülük oluşturmadığı ve küresel iklim sorununun Hollanda tarafından tek başına çözülemeyeceği savunulmuştur. Urgenda (Hoge Raad) § 3.4.

⁷⁹ Urgenda (Hoge Raad) § 3.5.

⁸⁰ Urgenda (Hoge Raad) § 3.4.

Yüksek Mahkeme incelemesine; iklim bilimine, uluslararası normatif çerçeveye ve risk değerlendirmesine dayalı olgusal tespitlerle başlamıştır. IPCC raporları ile Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında düzenlenen Taraflar Konferansları'nda (COP) doğrulanan bilimsel bulguları esas alan Temyiz Mahkemesi'nin değerlendirmelerini benimseyen Yüksek Mahkeme, bu verilerin taraflar arasında da tartışmasız olduğunu belirtmiştir.⁸¹ Ayrıca Paris Anlaşması'nda öngörülen 1,5°C sınırının "güvenli sıcaklık artışı" olarak kabul edilmesine atıfla, tehlikeli iklim değişikliğinin uluslararası düzeyde gerçek ve mevcut bir tehdit olarak tanındığını vurgulamıştır.⁸² Her sera gazı salımının karbon bütçesini azalttığına ve gecikmenin gelecekte daha ağır azaltım yükümlülüklerine yol açacağına dikkat çeken Mahkeme, mevcut neslin yaşamı ve aile hayatı açısından ciddi bir tehlike bulunduğu yönündeki Temyiz Mahkemesi tespitini de yerinde bulmuştur.⁸³

Devlet, iklim değişikliğinin küresel nitelikte olduğunu ve çevrenin AİHS kapsamında korunan bağımsız bir hak niteliği taşımadığını ileri sürerek, Sözleşme'nin 2. ve 8. maddelerinin bu konuda Devlete herhangi bir yükümlülük yüklenmediğini ileri sürmüştür. Mahkeme ise devletlerin yetki alanında bulunan herkesin Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan etkin biçimde yararlanmasını sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmiştir. Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin devletin gerçek ve yakın bir tehlikeden haberdar olduğunda uygun ve önleyici nitelikte tedbirler almakla yükümlü olduğu vurgusunu tekrarlayarak "yakın tehlike" kavramının, tehlikenin kısa vadede gerçekleşmesini değil, bireylerin yaşamı ve sağlığı üzerinde doğrudan bir tehdit oluşturmasını ifade ettiği, bu nedenle uzun vadede gerçekleşmesi beklenen tehlikelerin de bu kapsamda değerlendirileceğini belirtmiştir.⁸⁴

⁸¹ Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin esas aldığı bilimsel bulgulara atıfla, sera gazı emisyonlarının (özellikle CO₂) atmosferdeki yoğunluğu artırarak küresel sıcaklıkları yükselttiğini; bunun da aşırı sıcaklık, kuraklık, aşırı yağış, buzulların erimesi ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi etkiler yarattığını belirtmiştir. Bu sonuçların bir kısmının hâlihazırda gözlemlendiği; belirli eşiklerin aşılması hâlinde ise geri dönüşsüz iklim süreçlerinin ortaya çıkma riskinin bulunduğu ifade edilmiştir. Bilimsel uzlaşıya göre küresel ısınmanın en fazla 2°C (yaklaşık 450 ppm) ile güncel bulgulara göre ise 1.5°C (yaklaşık 430 ppm) ile sınırlandırılması gerektiği, bu eşiklerin aşılmasının "tehlikeli iklim değişikliği" riskini artıracığı belirtilmiştir. Bkz. Urgenda (Hoge Raad) § 4.1-4.2.

⁸² Urgenda (Hoge Raad) §§ 4.3-4.5.

⁸³ Urgenda (Hoge Raad) §§ 4.6-4.8.

⁸⁴ Mahkeme, devletin yükümlülüğünün yalnızca tehlike ortaya çıktıktan sonra değil önleyici nitelikte de olması gerektiğini, tehlikenin gerçekleşme olasılığı kesin olmasa bile, ciddi ve gerçek bir risk halinde devletin ihtiyat ilkesi gereğince önlem almak zorunda olduğunu belirtmiştir. Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.6.1-5.6.2.

Mahkeme ayrıca AİHM içtihatlarına atıfla, çevreyle ilgili meselelerin Sözleşme'nin 8. maddesi çerçevesinde ele alındığını ve her ne kadar AİHS'de açıkça bir "sağlıklı çevre hakkı" tanınmamış olsa da çevresel zararın bireylerin özel veya aile hayatlarını ciddi biçimde etkilediği durumlarda, devletin makul ve uygun önlemler alma yükümlülüğünün bulunduğunu hatırlatmıştır. Bu doğrultuda, Sözleşme'nin 2. ve 8. maddelerinden doğan pozitif yükümlülüklerin⁸⁵ çevresel tehlikeler bakımından büyük ölçüde örtüştüğü kabul edilmiş ve bu yükümlülüklerin iklim değişikliğine karşı ihtiyat ilkesi gereğince önlem alma zorunluluğu ile ilişkisi açıkça ortaya konmuştur.⁸⁶ Devletin hangi önlemleri alacağı konusunda belirli bir takdir yetkisine sahip olduğu, yargısal denetimin ise alınan önlemlerin bu yükümlülükleri karşılayıp karşılamadığını incelemekle sınırlı olduğu AİHM'in Jugheli v. Georgia⁸⁷ kararına atıfla açıklanmıştır.⁸⁸

Bu çerçevede Mahkeme, sera gazı emisyonlarının küresel niteliğini dikkate alarak, AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri uyarınca Hollanda'nın iklim değişikliğiyle mücadelede "kendi payına düşen sorumluluğu" yerine getirmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ İklim değişikliğinin küresel bir sorun olmasının, hiçbir devleti bu yükümlülükten muaf kılmadığı, UNFCCC'de yer alan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesi⁹⁰ ile gerekçelendirilmiştir. Dolayısıyla, küresel ısınmanın kolektif niteliğinin, tek tek devletlerin kısmi sorumluluklarını ortadan kaldırmadığı; Hollanda'nın da bu ortak ça-

⁸⁵ AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamındaki pozitif yükümlülüklerin devlete imkânsız yahut orantısız bir külfet yükleyecek şekilde yorumlanmaması gerektiği; devletin makul ve uygun önlemleri almasına rağmen tehlikeyi tamamen ortadan kaldıramamış olmasının, tek başına söz konusu maddelerin ihlali sonucunu doğurmayacağı ifade edilmiştir. Urgenda (Hoge Raad) § 5.3.4.

⁸⁶ Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.2.1-5.2.4.

⁸⁷ Mahkeme "... tesisin faaliyetlerinin başvuranlar üzerindeki etkilerini azaltmak için somut olarak hangi tedbirlerin alınması gerektiğini belirlemenin kendi görevi olmadığını, yetkisinin devletin çevresel riskleri ciddiyetle değerlendirip değerlendirmedini, gerekli politika ve bilimsel verilerle desteklenmiş bir yaklaşım sergileyip sergilemediğini incelemekle sınırlı olduğu belirtilerek, Devletin de "detaylı ve titiz" gerekçelerle, neden belirli önlemleri almadığını açıklaması gerektiği..." belirtilmiştir. Jugheli and Others/Georgia, B. No.38342/05, T.13.07.2017, ([https://hudoc.echr.coe.int/#/%22fulltext%22:\[%22jugheli%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-175153%22\]\]](https://hudoc.echr.coe.int/#/%22fulltext%22:[%22jugheli%22],[%22itemid%22:[%22001-175153%22]])) Erişim Tarihi: 08.10.2025), § 76, Urgenda (Hoge Raad) § 5.3.3.

⁸⁸ Urgenda (Hoge Raad) § 5.3.2.

⁸⁹ Urgenda (Hoge Raad) § 5.6.3.

⁹⁰ Bu ilkeye göre, her devlet kendi kapasitesi ve koşulları çerçevesinde küresel çabalara katkı sağlamakla yükümlüdür. Ayrıca devletler, yetki alanları veya kontrolleri altındaki faaliyetlerin diğer devletlerin çevresine ya da uluslararası alanlara zarar vermemesini güvence altına almakla da sorumludur.

banın kendi payına düşen kısmını yerine getirmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir.⁹¹

Hollanda Yüksek Mahkemesi, devletin somut yükümlülüğünün kapsamını belirlerken özellikle siyasal takdir yetkisi ile yargısal denetim arasındaki sınırı dikkatle çizmiştir. Mahkeme'ye göre, Hollanda Devleti'nin AİHS m.2 ve m.8 uyarınca, kendi yetki alanı içindeki sera gazı emisyonlarını "kendi payına düşen ölçüde" azaltma yükümlülüğünün somut içeriği, doğası gereği siyasi bir değerlendirme alanına girmektedir. Bu nedenle devletler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kendi katkı paylarını belirleme ve buna uygun önlemleri seçme konusunda takdir yetkisine sahiptir. Mahkeme, UNFCCC ve iklim konferanslarında kabul edilen anlaşmaların çoğu zaman bağlayıcı olmamakla birlikte, devletlerin azaltım yükümlülüğünü belirlemede politik ve bilimsel rehberlik sağladığını kabul etmiştir.⁹²

Bununla birlikte Mahkeme, devletin belirli bir yükümlülüğünün bulunduğu durumlarda, yetkili tarafın talebi üzerine mahkemelerin bu yükümlülüğün yerine getirilmesine hükmedebileceğini ve bunun anayasal demokrasi çerçevesinde temel bir ilke olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımın, AİHS m.13'te güvence altına alınan etkili başvuru hakkı ile de uyumlu olduğu vurgulanmıştır.⁹³ Mahkeme, devletin AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamındaki koruma yükümlülüğünü hatırlatarak, mahkemelerin devlete bu yükümlülüklerin gerektirdiği şekilde hareket etme yönünde emir verebileceğini kabul etmiştir. Bu yetkinin Medeni Kanun m.3:296 uyarınca, ancak kanunda aksi öngörülümüşse veya yükümlülüğün niteliği gereği yerine getirilmesinin mümkün olmadığı istisnai durumlarda sınırlandırılabilirliği ifade edilmiştir.⁹⁴

Yüksek Mahkeme'ye göre, mahkemelerin kural olarak yasama süreci kapsamında kalan siyasi karar alma alanına müdahale etmemesi gerektiği, ancak bu ilkenin, mahkemelerin siyasi karar alma alanına hiçbir koşulda temas edemeyeceği anlamına gelmediği belirtilmiştir.⁹⁵ Mahkemeler, yasama organına belirli bir içerikte yasa çıkarma emri veremez; ancak yasama eksik-

⁹¹ Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.7.1-5.7.2, 5.7.4-5.7.6.

⁹² Urgenda (Hoge Raad) §§ 6.1-6.2.

⁹³ Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.5.1-5.5.3, § 8.2.1.

⁹⁴ Urgenda (Hoge Raad) § 8.2.2.

⁹⁵ Urgenda (Hoge Raad) § 8.2.4.

liğini hukuka aykırı bulan bir “tespit kararı”⁹⁶ veya devletin belirli bir hedefe ulaşmak için “önlem alma yükümlülüğü” bulunduğuna karar verebilirler. Bu yükümlülük, belirli bir yasal düzenleme yapılmasını zorunlu kılmadan yalnızca devletin sonuç itibarıyla belirli bir hedefe ulaşmak için gerekli adımları atması gerekliliğine ilişkin olmalıdır.⁹⁷ Böylece Mahkeme, devlete belirli önlemler alma yükümlülüğünün yalnızca açık ve somut durumlarda getirebileceğini vurgulamıştır. Buna göre politika belirlemenin devletin takdir yetkisinde olduğunu, alınan önlemlerin söz konusu yükümlülüğü karşılayıp karşılamadığının mahkemelerin denetim alanına girdiğini belirtmiştir.⁹⁸

Bu çerçevede, İlk Derece Mahkemesi’nin kararı ile bu kararı onayan Temyiz Mahkemesi’nin değerlendirmesinin, Medeni Kanun’un 3:296. maddesinde öngörülen genel kuralın bir yansıması olduğu ifade edilmiştir. Zira söz konusu kararların, devlete belirli bir yasama tedbiri alma zorunluluğu yüklenmediği, yalnızca 2020 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %25 oranında azaltma hedefine ulaşmak için gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü getirdiği belirtilmiştir. Devlet, bu hedefe hangi araçlarla ulaşacağına - yasama ya da idari yollarla- kendi takdir yetkisi çerçevesinde karar verebilir.⁹⁹ Bu noktada Yüksek Mahkeme, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ilişkin siyasal değerlendirmelerin yapılmasının hükümet ve parlamentoya ait olduğunu, mahkemelerin bu alana doğrudan müdahale edemeyeceğini açıkça belirtmiştir.¹⁰⁰ Ancak mahkemeler, bu organların takdir yetkilerini hukuki sınırlar içinde kullanıp kullanmadığını denetlemekle yükümlüdür. Bu sınırlar arasında, AİHS’den doğan pozitif yükümlülükler de yer almaktadır.¹⁰¹

Sonuç olarak hem İlk Derece Mahkemesi hem de Temyiz Mahkemesi tarafından somut biçimde tespit edilen ve Devlet tarafından da kabul edilen tehlikeli iklim değişikliği tehdidi¹⁰² karşısında Devletin, iklim değişikliğiyle mücadelede “kendi payına düşen sorumluluğu” yerine getirmekle yükümlü

⁹⁶ Urgenda (Hoge Raad) § 8.2.4.

⁹⁷ Urgenda (Hoge Raad) §§ 8.2.4- 8.2.5- 8.2.6.

⁹⁸ Urgenda (Hoge Raad) §§ 6.3-6.6.

⁹⁹ Urgenda (Hoge Raad) § 8.2.7.

¹⁰⁰ Urgenda (Hoge Raad) § 6.3.

¹⁰¹ Urgenda (Hoge Raad) § 5.6.1’de açıklandığı üzere, Hollanda AİHS’e taraf olup, Hollanda mahkemeleri Anayasa’nın 93. ve 94. maddeleri uyarınca, Sözleşme hükümlerini AİHM içtihadına uygun biçimde uygulamakla yükümlüdür. Bkz. Urgenda (Hoge Raad) §§ 8.3.1-8.3.3.

¹⁰² Urgenda (Hoge Raad) §§ 4.2-4.8.

olduğu tespit edilmiştir.¹⁰³ Devletin 2011'den bu yana uyguladığı ve gelecekte de sürdürmeyi planladığı politikanın, gerekli önlemlerin alınmasını erteleme nedeniyle bu yükümlülükle açıkça bağdaşmadığı belirtilmiştir.¹⁰⁴ Bu nedenle Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin Devletin 2020 yılına kadar en az %25 oranında emisyon azaltımı gerçekleştirmesi gerektiğine ilişkin kararını yerinde bulmuş ve davaya konu olan itirazların bozma sonucunu doğurmadığına hükmetmiştir.¹⁰⁵

3. Kararın Hukuki Niteliğine İlişkin Değerlendirilmesi

Mahkemelerin AİHS hükümlerini ve AİHM içtihadını doğrudan uygulama yükümlülüğü, hukukun üstünlüğüne dayalı anayasal düzenin doğal bir sonucudur. Bu nedenle yasama ve yürütmenin siyasal takdir yetkisi, temel haklara ilişkin asgari yükümlülüklerin ihlali söz konusu olduğunda yargısal denetimin dışında bırakılamaz. AİHM'in yerleşik içtihadı uyarınca Sözleşme hükümleri, Sözleşme'nin amacı ve ruhu gereği "uygulamada ve pratikte etkili" olacak şekilde yorumlanmalıdır.¹⁰⁶ Hollanda Yüksek Mahkemesi de bu yaklaşımı benimseyerek, Sözleşme hükümlerinin toplumsal, bilimsel ve

¹⁰³ Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.7.1-5.7.9 Bu yükümlülüğüm, Devletin AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri uyarınca yaşam hakkını ve özel ile aile hayatına saygı hakkını koruma yükümlülüğünden kaynaklandığına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.1-5.6.4, §§ 5.8-5.9.2. Bilimsel ve uluslararası mutabakata göre, Ek I ülkelerinin 2020 yılına kadar sera gazı emisyonlarını en az %25 oranında azaltmaları gerekliliğine ilişkin detaylı bilgi için bkz. §§ 7.2.1-7.3.6.

¹⁰⁴ Urgenda (Hoge Raad) § 7.4.2, § 7.4.6, § 7.5.1.

¹⁰⁵ Urgenda (Hoge Raad) § 8.3.4-8.4.

¹⁰⁶ Urgenda (Hoge Raad) § 5.4.1. Detaylı bilgi için § 5.4.2 Mahkeme, bu ilkeyi Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin genel yorum kuralı başlıklı 31. maddesiyle ilişkilendirilmiştir. Andlaşma m.31(1) gereğince; Bir andlaşma, hükümlerine andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır. Mahkeme, Sözleşme'de yer alan terim ve kavramların anlamını belirlerken, Sözleşme dışındaki uluslararası hukuk kaynaklarını, bu kaynaklara ilişkin yetkili organ yorumlarını ve Avrupa devletlerinin ortak değerlerini yansıtan uygulamalarını da dikkate alabileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda, uluslararası belgelerden veya taraf devletlerin uygulamalarından ortaya çıkan bir konsensüsün, belirli davalarda Sözleşme hükümlerinin yorumunda önem taşıyabileceği belirtilmiştir. Davalı devletin, uyuşmazlıkla doğrudan ilgili tüm belgeleri onaylamış olması zorunlu değildir; Mahkeme açısından esas olan, bu belgelerin uluslararası hukukta veya Avrupa Konseyi üyesi devletlerin iç hukukunda normatif gelişimin sürekliliğini ve modern toplumlar da ortak bir zeminin varlığını göstermesidir. Bkz. Demir and Baykara/Turkey, B.No. 34503/97, T.12.11.2008, ([https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%22demir%20and%20baykara%22\],%22itemid%22:\[%22001-89558%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%22demir%20and%20baykara%22],%22itemid%22:[%22001-89558%22]})) Erişim Tarihi: 08.10.2025), §§ 85-86; Urgenda (Hoge Raad) § 5.4.2.

hukuki gelişmeler ışığında dinamik bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁷

Bu çerçevede Mahkeme, iklim değişikliğine ilişkin bilimsel verilerin ve uluslararası düzeyde kabul görmüş standartların devletin pozitif yükümlülüklerinin kapsamının belirlenmesinde göz ardı edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁸ IPCC raporları ve uluslararası mutabakatlar, hukuken bağlayıcı normlar olarak değil, devletin özen yükümlülüğünü belirleyen objektif kriterler olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁹ Böylece bilimsel verilerin hukuki sorumluluk alanına entegrasyonu sağlanmış; devletin takdir yetkisi korunmakla birlikte bu yetkinin “bilimsel rasyonelite” temelinde kullanılması gerektiği ortaya konmuştur.¹¹⁰ Bu yaklaşım, hesap verilebilirliği güçlendiren ve iklim davaları bakımından emsal teşkil eden önemli bir dönüşümü temsil etmektedir.

Mahkeme, iklim değişikliğini salt bir çevre hukuku sorunu olmaktan çıkarak insan hakları hukukunun koruma alanında değerlendirmiştir. Pozitif yükümlülüklerin kapsamı, bilimsel bilgiye dayalı öngörülebilirlik ölçütü üzerinden yeniden tanımlanmış ve çevresel tehlikelerin Sözleşme’nin 2. ve 8. maddeleri kapsamında incelenebileceği kabul edilmiştir. Bu genişletici yorum üç önemli yeniliği beraberinde getirmiştir. İlk olarak, “gerçek ve yakın tehlike” kavramı, yalnızca ani riskleri değil, bilimsel olarak öngörülebilir gelecekteki tehditleri de kapsayacak şekilde yorumlanmış ve Sözleşme’nin koruma işlevi belirgin bir önleyici boyut kazanmıştır. İkinci olarak, kolektif etkilere dayalı hak yaklaşımı benimsenerek çevresel tehditlerin geniş nüfus gruplarını etkilediği durumlarda da AİHS’nin uygulanabileceği kabul edilmiştir. Üçüncü olarak ise, iklim değişikliğinin küresel niteliğinin devletlerin ulusal düzeydeki sorumluluğunu ortadan kaldırmadığı; her devletin “kendi payına düşen sorumluluğu” yerine getirmekle yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Bu noktada, çevre hukukundaki “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkesi ile insan hakları hukukunun pozitif yükümlülük doktrini arasında açık bir kesişim alanı ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁷ Urgenda (Hoge Raad) § 5.4.3.

¹⁰⁸ Mahkeme’ye göre, bu yaklaşım hem AİHS’nin etkili yorum ilkesiyle hem de AİHS m.13’te güvence altına alınan etkili başvuru hakkıyla uyumludur. Urgenda (Hoge Raad) §§ 5.7.8-5.8.

¹⁰⁹ Urgenda (Hoge Raad) §§ 6.1-6.2.

¹¹⁰ Colby/Ebbersmeyer/Heim/Røssaak, s.175; Açımuz, s.354. Bilimsel verilere dayanarak da olsa yargı tarafından bir standardın belirlenmesinin kuvvetler ayrılığı bakımından tartışmalı olması hakkında bkz. Açımuz, s.366-367.

Bu yorum doğrultusunda “pozitif yükümlülük” kavramı, küresel nitelikli iklim risklerine karşı önleyici devlet sorumluluğunu da kapsayacak biçimde evrilmiştir.¹¹¹ Devletin iklim politikası üzerinde doğrudan bir içerik denetimi yapılmamış ancak bilimsel olarak öngörülebilir risklerin göz ardı edilmesinin özen yükümlülüğünün ihlali anlamına geleceği belirtilmiştir. Böylece yargısal denetimin sınırları korunmuş; devletin takdir yetkisi temel haklar bağlamında öngörülebilirlik ve bilimsel temel üzerinden şekillendirilmiştir.

Kararın bir diğer önemli yönü, kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin yaklaşımdır. Mahkeme, devlete belirli tedbirleri alma yükümlülüğünün yalnızca açık ve somut durumlarda söz konusu olabileceğini; buna karşılık izlenecek iklim politikasının içeriğinin yasamanın ve yürütmenin takdir yetkisine ait olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, alınan önlemlerin devletin pozitif yükümlülüklerini karşılayıp karşılamadığının denetiminin yargının görevi olduğu açıkça ifade edilmiştir.¹¹² Bu çerçevede Yüksek Mahkeme’nin kuvvetler ayrılığına ilişkin yaklaşımının iki temel ilke etrafında şekillendiği görülmektedir. Birincisi, mahkemelerin yasama sürecine müdahale ederek belirli içerikte yasa çıkarılmasına karar veremeyeceği; ikincisi ise mahkemelerin üçüncü kişileri dolaylı olarak etkileyen bir “yasama emri” veremeyeceğidir. Ancak Mahkeme, bu ilkelerin yürütmenin iklim politikaları bakımından tamamen yargı denetiminden muaf olduğu anlamına gelmediğini, devletin takdir yetkisinin temel hakların özünü ortadan kaldıracak veya ciddi biçimde zedeleyecek biçimde kullanılamayacağını açıkça belirtmiştir. Bu doğrultuda Mahkeme, devlete doğrudan bir iklim politikası dayatmamış; yalnızca pozitif yükümlülüklerin altında kalamayacağı asgari bir eşik belirlemiştir. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi ihlal edilmeksizin yargısal denetim yoluyla siyasal alanın özerkliği ile temel hakların korunması arasında işlevsel bir denge kurulduğu görülmektedir.

Urgenda kararının dayandığı temel gerekçelerden biri, iklim değişikliğinin “gerçek ve acil bir tehdit” oluşturduğu yönündeki tespittir. Mahkeme, bu nedenle devletin eylemsizliğinin artık yalnızca siyasal bir tercih değil, temel haklar bakımından hukuki bir ihmal niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Bu yaklaşım kuvvetler ayrılığı ilkesinin mutlak bir yetki ayırımı değil, anayasal organlar arasında karşılıklı sorumluluk yaratan işlevsel bir denge olduğu anlayışını pekiştirmiştir.

¹¹¹ Mahkeme’nin, AİHS m.2 ve m.8’in Devlete iklim değişikliğinin yaratacağı öngörülebilir ve ciddi risklere karşı bireyleri koruma yönündeki pozitif yükümlülüğünü teyit etmesi, yargının yürütmeye “ne yapılacağını” değil, “ne yapılamayacağını” söyleme yetkisinin somut bir ifadesi niteliğindedir. *Alogna/Clifford*, s.10; *Köybaşı*, s.457.

¹¹² Urgenda (Hoge Raad) §§ 6.3-6.6.

Bu yönüyle karar, bir yandan temel hakların korunması bağlamında yargısal denetimin sınırlarını genişletirken¹¹³; diğer yandan çevresel yükümlülüklerin ve insan haklarının yalnızca siyasal taahhütler olmaktan çıkarak yargısal olarak denetlenebilir hukuki yükümlülükler haline geldiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Yüksek Mahkeme, yürütmenin iklim politikası alanındaki geniş takdir yetkisini kabul etmekle birlikte, bu yetkinin mahkemelerin temel haklara ilişkin denetim görevini ortadan kaldırmadığını güçlü bir biçimde vurgulamıştır. Urgenda kararı bu yönüyle, devletin pozitif yükümlülüklerini belirleyen asgari bir eşik çizmiş¹¹⁴; yasama ve yürütmenin yerine geçmeden, insan haklarının gerektirdiği koruma standardını güvence altına almıştır. Böylece demokratik hukuk devletinde yargının dengeleyici ve hakları güvence altına alan rolü normatif ve kurumsal açıdan güçlendirilmiştir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak uluslararası çevre hukukunda yerleşik devlet sorumluluğu, bireylerin yaşam hakkı ve özel hayat hakkı üzerinden iç hukukta uygulanabilir hale gelmiş; iklim adaletinin ulusal hukuka entegrasyonu bakımından Urgenda kararı kritik bir dönüm noktası olmuştur.

Bu yaklaşımın etkileri yalnızca Hollanda ile sınırlı kalmamış; pozitif yükümlülüklerin kapsamı, devletin iklim politikası alanındaki takdir yetkisinin sınırları ve yargısal denetimin meşru çerçevesi bakımından diğer Avrupa ülkelerinde açılan iklim davalarını da şekillendirmiştir.¹¹⁵ Bu etkinin somut biçimde gözlemlendiği örneklerden biri Belçika'daki Klimaatzaak davasıdır.

III. KUVVETLER AYRILIĞI İLKESİ VE İKLİM SORUMLULUĞU ARASINDA YARGININ ROLÜ “BELÇİKA KLIMAATZAAK KARARI”

Devletin iklim değişikliğine ilişkin yükümlülüklerinin yargısal denetim yoluyla şekillenmesine örnek teşkil eden davalardan biri de Belçika'da görülen “Klimaatzaak” davasıdır.¹¹⁶ Devlet makamlarının sera gazı emisyonlarını

¹¹³ Urgenda (Hoge Raad) § 5.6.1, §§ 8.3.1-8.3.3.

¹¹⁴ Belirlenen asgari eşik, demokratik anayasal düzen ve meşruiyet bakımından değerlendirilmesi için bkz. **Besselink**, “The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions”, s.162-163.

¹¹⁵ **Besselink**, “The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions”, s.182.

¹¹⁶ VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others, Brussels Court of Appeal, Case No. 2021/AR/1676, 30.11.2023, (https://www.climatecasechart.com/documents/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-others-judgment_e65a Erişim Tarihi: 15.09.2025). Sonraki atıflarda sadece “Klimaatzaak” ifadesi kullanılacaktır.

azaltmaya yönelik hedeflerinin iklim açısından yetersiz olduğu gerekçesiyle açılan bu dava, Belçika’da daha iddialı iklim politikalarının benimsenmesini sağlaması ve Urgenda kararında geliştirilen yaklaşımın başka bir Avrupa ülkesinde nasıl uygulandığını göstermesi bakımından da önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.¹¹⁷

2015 yılında, Klimaatzaak adlı kâr amacı gütmeyen bir kuruluş ile 58.000 Belçika vatandaşı tarafından Belçika Federal Hükûmeti, Valon Bölgesi, Flaman Bölgesi ve Brüksel-Başkent Bölgesi aleyhine dava açılmıştır. Davacılar, Hollanda’daki Urgenda davasında ileri sürülen argümanlara paralel biçimde, davalı kamu otoritelerinin yeterli emisyon azaltım önlemlerini benimsemeyerek AİHS’nin 2. ve 8. maddeleri ile Belçika Medeni Kanunu’nun 1382 ve 1383. maddelerinde düzenlenen haksız fiil sorumluluğuna ilişkin yükümlülüklerini ihlal ettiklerini ileri sürmüştür.¹¹⁸ Bu kapsamda, 1990 seviyelerine kıyasla sera gazı emisyonlarının 2020 yılına kadar %40 (en azından %25), 2030 yılına kadar %55 (en azından %40) ve 2050 yılına kadar %87,5 oranında azaltılması yönünde bağlayıcı yükümlülükler getirilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, emisyon azaltımına yönelik daha fazla önlem alınmasına yönelik bir tedbir kararı verilmesini ve Mahkemenin belirlenen hedeflere uyulmasını denetleyerek, kararının icrasını güvence altına alacak zorlayıcı nitelikte para cezaları öngörmesini istemişlerdir.

1. İlk Derece Mahkemesi

Brüksel İlk Derece Mahkemesi, davanın kabul edilebilirliği bakımından, menfaat koşulunu geniş yorumlayarak, bireysel davacılar ile sivil toplum kuruluşu Klimaatzaak’ın davayı açma ehliyetine sahip olduklarına hükmet-

¹¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Vincent, **Lefebvre**, “L’Affaire climat (Klimaatzaak). Une Mobilisation Sociale Entre Droit, Science et Politique”, *Courrier hebdomadaire du CRISP*, No. 2553-2554(28), 2022, s.95, s. 99-100, s.105-106; Emmanuel, **Slautsky**, “Climate Litigation, Separation of Powers and Federalism *à la belge*: a Commentary of the Belgian Climate Case”, *Cour d’appel de Bruxelles* 30 November 2023, *Klimaatzaak and others v the Belgian State, Wallonia, Flanders and the Brussels Region*, *European Constitutional Law Review*, Vol.20, No.3, 2024, s.510.

¹¹⁸ Karar için bkz. Brussels Court of First Instance Decision, *Klimaatzaak and Others v. the Belgian State, the Wallonne Region, the Flemish Region, the Brussels-Capital Region*, 2015/4585/A, 17.06.2021 (https://www.inview.nl/document/id407029fb52564c6598d32f4be85731cd/tribunal-de-premi-re-instance-17-06-2021-nr-2015-4585-a?ctx=WKNL_CSL_10000001&tab=tekst Erişim Tarihi: 24.09.2025).

miştir.¹¹⁹ Esas bakımından ise Mahkeme, Federal Hükûmet ile üç bölgesel yönetimin, Medeni Kanun m.1382 uyarınca özen yükümlülüğünü ihlal ettikleri sonucuna varmıştır. Mahkeme, davalı makamların tehlikeli iklim değişikliğinin Belçika nüfusu açısından doğuracağı risklerin farkında olmalarına rağmen gerekli önlemleri almamış olmaları nedeniyle, “makul ve ihtiyatlı davranma” yükümlülüklerini yerine getirmediklerini belirtmiştir. Ayrıca, yaşam hakkı ve özel hayatın korunmasına ilişkin yeterli tedbirleri almamaları sebebiyle, davalıların AİHS m.2 ve m.8’den doğan yükümlülüklerini ihlal ettikleri sonucuna ulaşmıştır.¹²⁰

Bununla birlikte Mahkeme, Belçika federal ve bölgesel hükümetleri için bağlayıcı nitelikte emisyon azaltım hedeflerini belirlemeyi reddetmiştir. Mahkeme bu tutumunu, kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin çekinceleriyle gerekçelendirmiş; sera gazı emisyonlarının azaltım düzeyi ve bu yükün federal yapı içinde nasıl paylaştırılacağına dair kararların siyasi nitelikte olduğunu, bu nedenle yargısal müdahale alanının dışında kaldığını belirtmiştir.¹²¹ Mahkeme ayrıca Avrupa Birliği ve uluslararası hukukun, davacıların talep ettiği spesifik azaltım hedeflerini zorunlu kılmadığını, davada dayanak gösterilen bilimsel raporun ise hukuken bağlayıcı nitelik taşımadığını ifade etmiştir.¹²²

Karar, kamuoyunda ve iklim hareketi içinde önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiş olsa da hem davacılar hem de davalı kamu otoriteleri tarafından temyiz edilmiştir.¹²³ Böylece dava, yalnızca çevresel yükümlülüklerin kapsamına değil, aynı zamanda yargının siyasal karar alma süreçlerindeki müdahale sınırlarına dair tartışmaları da daha görünür hale getirmiştir.

¹¹⁹ Brussels Court of First Instance Decision, *Klimaatzaak and Others v. the Belgian State, the Wallonne Region, the Flemish Region, the Brussels-Capital Region*, 2015/4585/A, 17.06.2021. Kararın verildiği dönem ve karşılaştırmalı hukuk perspektifi dikkate bakıldığında, özellikle Avrupa Birliği Adalet Divanı ve AİHM içtihatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça geniş bir kabul edilebilirlik anlayışına işaret etmektedir.

¹²⁰ April, **Williamson/Filippo P., Fantozzi**, “Successful climate litigation in Belgium: VZW *Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others*”, Climate Litigation Network May 2024, (<https://climatelitigationnetwork.org/wp-content/uploads/CLN-REPORT-Successful-Climate-Litigation-in-Belgium-2024.pdf> Erişim Tarihi: 14.11.2025), s.2.

¹²¹ **Schoukens**, s.192.

¹²² **Williamson/Fantozzi**, s.2.

¹²³ **Slautsky**, s.510-511.

2. Temyiz Mahkemesi

Temyiz Mahkemesi, İlk Derece Mahkemesi'nin tespitlerini benimseyerek *Klimaatzaak*¹²⁴ ve bireysel davacıların dava ehliyetine sahip olduklarını teyit etmiştir. Mahkeme, küresel ısınmanın her bireyin yaşamı ile özel ve aile yaşamı üzerindeki potansiyel etkilerini yeterince ortaya konduğunu¹²⁵ ve davacıların kişisel ve güncel bir menfaatinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, davalı tarafın davacıların somut zararlarına dair bilgi sunmadıkları ve iddialarının “genel ve soyut değerlendirmelere” dayandığı yönündeki savunmasını reddetmiş¹²⁶, mevcut bilimsel bilgiler ışığında somut bir zararın özel olarak ispatlanmasının gerekmediğini ve henüz gerçekleşmemiş zararların dava açma menfaatinin ortadan kaldırmayacağını açıkça ifade etmiştir.¹²⁷ Bu yaklaşım, iklim davalarında “zararın somutlaştırılması” koşulunun esnetilmesi bakımından önemli bir içtihadî gelişme niteliği taşımaktadır.

Brüksel Temyiz Mahkemesi, esasa ilişkin değerlendirmesinde de İlk Derece Mahkemesi'nin tespitlerini büyük ölçüde onaylamış; Valon Bölgesi hariç olmak üzere¹²⁸ Federal Hükûmet, Flaman Bölgesi ve Brüksel-Başkent

¹²⁴ VZW *Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others*, Brussels Court of Appeal, Case No. 2021/AR/1676, T. 30.11.2023, (https://www.climatecasechart.com/documents/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-others-judgment_e65a Erişim Tarihi: 15.09.2025). Sonraki atıflarda sadece “*Klimaatzaak*” ifadesi kullanılacaktır. Valon Bölgesi, *Klimaatzaak* tarafından açılan davanın, ileri sürülen menfaatin kişisel, doğrudan, kesin, doğmuş ve mevcut olmadığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Mahkeme, davanın hâlihazırda gerçekleşmeye başlamış bir zarara dayandığını ve Yargı Kanunu m. 18/2 uyarınca tehlikeli olarak nitelendirilen küresel ısınmanın önlenmesi amacıyla açıldığını belirtmiştir. Tehlikeli eşiklerin aşılmasının uzun vadede gerçekleşmesinin bu değerlendirmeyi etkilemediği, zira bilimsel konsensüsün uygun önlemler alınmadığı takdirde insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı birikiminin bu sonucu neredeyse kaçınılmaz kıldığını ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Mahkeme ayrıca, bu riskin ancak kamu otoriteleri tarafından derhal ve etkili önlemler alınması suretiyle önlenilebileceğini vurgulamış; menfaatin kişisel ve kesin niteliğinin ise kararın olgusal kısmında ortaya konulan unsurlarla yeterince temellendirildiğini kabul etmiştir. *Klimaatzaak* § 128.

¹²⁵ *Klimaatzaak* § 131.

¹²⁶ *Klimaatzaak* § 133.

¹²⁷ Tehlikeli eşik seviyesinin birkaç on yıl boyunca aşılmayacağı öngörüsü tek başına belirleyici olmadığı, zira mevcut politikalar değişmediği sürece, bu eşik aşımının insan faaliyetleri nedeniyle atmosfere biriken sera gazlarının neredeyse kaçınılmaz bir sonucu olduğu ve ancak kamu otoritelerinin kapsamlı ve ivedi tedbirleriyle önlenilebileceği konusunda genel bir uzlaşının bulunduğu hakkında bkz. *Klimaatzaak* § 134.

¹²⁸ Valon Bölgesi'nin 1990 seviyelerine kıyasla 2020 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %30 oranında azaltarak belirlenen hedeflere ulaştığını ve ayrıca 2030 yılı için %55 azaltım hedefini bölgesel bir yasa taslağına dâhil ettiğini belirterek ilgili bölge bakımından bir ihlal kararı vermemiştir. *Klimaatzaak* § 177.

Bölgesi'nin, Medeni Kanun'un 1382. ve 1383. maddeleri ile AİHS'nin 2. ve 8. maddelerini ihlal ettiklerine hükmetmiştir. Mahkeme, 2020 ve 2030 yılları için belirlenen emisyon azaltım hedeflerinin ve yürütülen politikaların mevcut bilimsel ve siyasal uzlaşıyla ortaya konan asgari eşiklerle uyumlu olduğunu tespit etmiştir.¹²⁹

Mahkeme ayrıca AİHM'in "yaşayan araç" doktrinine atıfla, AİHS'nin iklim değişikliği gibi dinamik ve geleceğe dönük riskler karşısında genişletici biçimde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁰ Sözleşme hükümlerinin yanı sıra ulusal ve uluslararası düzeyde kabul gören bilimsel verilerin de değerlendirmeye alınabileceğini ifade eden Mahkeme¹³¹, Urgenda kararına paralel biçimde ciddi ve öngörülebilir bir riskin, etkilerinin zaman bakımından uzak olması gerekçesiyle göz ardı edilemeyeceğini vurgulamıştır.¹³²

Devletin, iklim değişikliğinin yol açtığı zararlardan doğan yaşam hakkı ile özel ve aile yaşamını korumak için makul önlemleri alıp almadığını değerlendiren Mahkeme, yargısal denetimin kamu otoritelerinin iklim politikalarının AİHS kapsamındaki yükümlülüklerle uyumlu olup olmadığını "en iyi mevcut bilimsel bilgiler" ışığında inceleme yetkisini içerdiğini belirtmiştir.¹³³ Bu çerçevede, Federal Hükûmet, Flaman Bölgesi ve Brüksel Başkent Bölgesi'nin 2020 yılı emisyon azaltım hedeflerini bilimsel ve siyasi uzlaşıyla uyumlu biçimde revize etmedikleri ve bu hedeflere ulaşamadıkları tespit edilerek AİHS m.2'nin ihlal edildiğine karar verilmiştir.¹³⁴ 2030 yılına yönelik hedef ve politikaların da yetersiz olduğu belirtilmiş; ancak Mahkeme, bu değerlendirmenin ileriye dönük bir ihlal tespiti niteliği taşımadığını, yalnızca karar tarihindeki koşulları yansıttığını ve davalı makamların iklim politikalarını güncelleme sürecinde olduklarını kaydetmiştir.¹³⁵ Mahkeme ayrıca, AİHS'in 2. maddesine ilişkin bulguların 8. madde bakımından da geçerli olduğunu belirterek Federal Hükûmet, Flaman Bölgesi ve Brüksel- Başkent

¹²⁹ 2013-2020 dönemi bakımından, yetkili makamların, 2020 yılına kadar 1990 seviyelerine kıyasla emisyonları %30 oranında azaltma hedefini, dönemin bilimsel ve siyasal mutabakatına uygun biçimde revize etmedikleri ve bu oranı fiilen gerçekleştiremedikleri tespit edilmiştir. Klimaatzaak §§ 176-183, §§ 213-216.

¹³⁰ Klimaatzaak § 138.

¹³¹ Klimaatzaak § 154.

¹³² Klimaatzaak § 142.

¹³³ Klimaatzaak § 156.

¹³⁴ Klimaatzaak §§ 177-183.

¹³⁵ Klimaatzaak §§ 204-212.

Bölgesi'nin hem 2013-2020 dönemi hem de 2021 sonrası taahhüt dönemi açısından AİHS'nin 8. maddesini ihlal ettikleri sonucuna ulaşmıştır.¹³⁶

Mahkeme, AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamındaki pozitif yükümlülükleri değerlendirirken, devletlere “öncelikleri ve kaynakları çerçevesinde imkânsız veya orantısız bir yük yüklenemeyeceği” güvencesini hatırlatmıştır.¹³⁷ Ancak Mahkeme, Urgenda kararındaki yaklaşımı izleyerek, davalı otoritelerin asgari emisyon azaltım hedeflerinin kendileri açısından nasıl orantısız bir yük oluşturduğunu somut biçimde ortaya koyamadıklarını tespit etmiştir.¹³⁸ Bu nedenle, yetkili makamların, yaşam hakkı ile özel ve aile yaşamını ciddi biçimde tehdit eden riskleri önlemek için mevcut en iyi bilimsel kanıtlara göre asgari düzeyde almaları gereken uygun ve makul önlemleri almadıklarını belirtmiştir.¹³⁹

Mahkeme özellikle, ihtiyatlı ve özenli bir kamu otoritesinin en güncel bilimsel bulgular ve uluslararası taahhütler doğrultusunda, 2019 yılından itibaren 1990 seviyelerine kıyasla en az %40'ın çok üzerinde bir emisyon azaltım hedefi belirlemesi ve 2030 yılına kadar bu hedefi gerçekleştirecek etkili tedbirleri hayata geçirmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Mahkeme, bu sonuca ulaşırken Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin Urgenda kararına açıkça atıfta bulunmuş ve bu kararın insan hakları merkezli çevresel yargı yaklaşımını Belçika hukuk sistemine uyarlamıştır.¹⁴¹

Mahkeme, Belçika Medeni Kanunu uyarınca kamu otoritelerinin özen yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğine ilişkin değerlendirmesinde de AİHS'e ilişkin tespitlerine atıfta bulunmuştur. Bu kapsamda Mahkeme AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri kapsamında tespit edilen pozitif yükümlülük ihlallerinin, Medeni Kanun'un 1382. ve 1383. maddeleri bakımından başlı başına bir kusur teşkil ettiğini belirtmiş ve ihlal kararı vermiştir.¹⁴² Böylece

¹³⁶ Bununla birlikte Mahkeme, davalıların 2030 yılına kadar mevcut iklim politikalarını sürdürmeleri halinde dahi AİHS kapsamındaki hakları otomatik olarak ihlal edeceklerine dair bir tespitte bulunmamış; zira 2030 yılına kadar gerçekleşecek fiili emisyon azaltımlarının düzeyini “önceden yargılamamın” mümkün olmadığını ifade etmiştir. Klimaatzaak § 214.

¹³⁷ Klimaatzaak § 139.

¹³⁸ Klimaatzaak § 209.

¹³⁹ Mahkeme IPCC raporları çerçevesinde, dava sürecine dahil olanlar da dahil olmak üzere tüm bireylerin yaşadıkları yerlerin ve yaşam koşullarının küresel ısınmadan etkilendiğini ve etkilenemeye devam edeceğini ve bu etkilerin önemli olacağını tespit etmiştir. Klimaatzaak § 213.

¹⁴⁰ Klimaatzaak § 244.

¹⁴¹ Schoukens, s.193.

¹⁴² Klimaatzaak § 246.

Federal Hükûmet, Flaman Bölgesi ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nin haksız fiil sorumluluğunun olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁴³ Bu yaklaşım, AİHS kaynaklı pozitif yükümlülüklerin ulusal hukukta haksız fiil sorumluluğu aracılığıyla somutlaştırılması bakımından önemli bir içtihadî yenilik ortaya koymaktadır. Nitekim Belçika hukukunda ileride doğması muhtemel bir zararın önlenmesi amacıyla mahkemelerce tedbir kararı verilmesi¹⁴⁴ tartışmalı bir konudur. Brüksel Temyiz Mahkemesi'nin değerlendirmesi ise, bu tartışmaya insan hakları temelli bir yön vererek, haksız fiil hukukunun çevresel ve iklimsel risklere uyarlanması bakımından yenilikçi bir adım niteliği taşımaktadır.¹⁴⁵

Mahkeme, AİHS kapsamındaki pozitif yükümlülüklerin ihlal edildiğini tespit ettikten sonra, bu tespitlerin yargının siyasal alana müdahalesi anlamına gelip gelmediğini değerlendirmek amacıyla kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin kapsamlı bir inceleme yapmıştır.

Brüksel Temyiz Mahkemesi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kapsamı çerçevesinde, hükûmetin iklim değişikliğiyle mücadele konusunda yeterli tedbirleri alıp almadığının mahkemelerce denetlenip denetlenemeyeceğini değerlendirmiştir.¹⁴⁶ Mahkeme, öncelikle kuvvetler ayrılığı ilkesinin Devletin hukuka aykırı eylemlerinden ve ihmallerinden doğan sorumluluğunu ortadan kaldırmadığını açıkça ortaya koymuştur.¹⁴⁷ İlgili mevzuat hükümlerine ve içtihatlarla atıfla, Belçika mahkemelerinin kamu otoritelerinin eylem ve ihmallerini denetleme ve yasama veya yürütme yetkilerini kullanırken Devletin hukuka aykırı davranıp davranmadığını inceleme yetkisine sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu yetkinin, hem belirli bir davranışı öngören normların mevcut olduğu hallerde hem de böyle bir normun bulunmadığı durumlarda, yasama organının benzer koşullarda makul, tedbirli ve özenli davranıp davranmadığının veya AİHS hükümlerine uygun hareket edilip edilmediğinin incelenmesi yoluyla kullanılabileceğini belirtilmiştir.

¹⁴³ 2021-2030 dönemi bakımından ise Mahkeme, Belçika'nın iklim politikalarına ilişkin hedeflerin geç revize edilmesi ve mevcut politikaların 2030 yılına kadar 1990 seviyelerine kıyasla %55 emisyon azaltımı hedefini gerçekleştirmeye elverişli olmaması nedeniyle de ihlal kararı vermiştir. Klimaatzaak § 244.

¹⁴⁴ Klimaatzaak § 273.

¹⁴⁵ **Slautsky**, s.511-512.

¹⁴⁶ Klimaatzaak § 223.

¹⁴⁷ Klimaatzaak §§ 225-226.

Mahkeme, ulusal iklim politikalarının belirlenmesinin esasen yürütme ve yasama organlarının takdir yetkisine giren bir alan olduğunu kabul etmekle beraber, yargının da kamu otoritelerinin uluslararası hukukta öngörülen asgari yükümlülükler ile bilimsel ve siyasal uzlaşıyla ortaya konan asgari standartlara uyup uymadığını denetleme yetkisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede Mahkeme; *“İklim politikasının belirlenmesi bakımından yasama organının geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu, ancak yargıcın, demokratik meşruiyete sahip organların değerlendirmesinin yerine kendi sübjektif kanaatini ikame edemeyeceğini”* vurgulamıştır. Ayrıca, *“iklim politikasının toplumsal uyum, ekonomik kalkınma ve çevresel dengeler göz ardı edilerek yürütülemeyeceğini”* belirterek, iklim politikalarının yalnızca çevresel hedefler temelinde değerlendirilemeyeceğine ve bu alanda farklı kamusal menfaatler arasında bir denge kurulması gerektiğine işaret etmiştir.¹⁴⁸ Bununla birlikte Mahkeme, yargısal denetimin *“uluslararası hukukun doğrudan uygulanabilir nitelikteki normlarının öngördüğü asgari gerekliliklerle sınırlı olması, böyle normların bulunmadığı durumlarda ise bilimsel ve siyasal uzlaşıyla belirlenmiş objektif veriler ışığında asgari gereklilikleri saptamakla yetinmesi”*¹⁴⁹ durumunda kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal etmeyeceğini ve bu denetimin meşru ve anayasal sınırlar içinde kalacağını belirtmiştir.

Bu ilkesel çerçeveyi somutlaştıran Mahkeme, Belçika mahkemelerinin kamu otoritelerinin hukuka aykırı bir davranışını gidermeye yönelik tedbir niteliğinde (zorlayıcı emir veya ihtiyati tedbir) kararlar verebileceğini kabul etmiştir. Ancak Mahkeme, bu tür emirlerin kamu otoritelerinin söz konusu yükümlülüğe uymak amacıyla hangi araçları seçeceği konusundaki takdir yetkisini ortadan kaldırmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Nitekim Mahkeme şu ifadeye yer vermiştir: *“[...] Daha önce belirtildiği üzere, yargı organlarının, kamu otoriteleri tarafından sübjektif haklara yönelik her türlü hukuka aykırı müdahaleyi önleme ve gidermeye yönelik yetkisi bulunduğu genel kabul görmüştür. Bu bağlamda mahkemeler, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal etmeksizin, idareye söz konusu ihlali sona erdirmek üzere önlem alma yükümlülüğü getirebilir. Ancak bu şekilde verilen emirler, kamu otoritesini,*

¹⁴⁸ Mahkeme'nin değindiği “toplumsal uyum”, “ekonomik kalkınma” ve “çevresel dengeler” gibi ölçütlerin geniş ve yoruma açık niteliği, yargısal denetimin sınırlarının net bir şekilde belirlenmesini zorlaştırmakta ve bu yaklaşımı yerindelik denetimine ilişkin eleştirilere açık hâle getirmektedir.

¹⁴⁹ Klimaatzaak § 227.

emredilen sonuca ulaşmak için hangi önlemlerin uygulanacağı konusunda sahip olduğu takdir yetkisinden fiilen mahrum bırakmamalıdır.”¹⁵⁰

Mahkeme, bu yaklaşımı doğrultusunda sera gazı emisyonlarının daha fazla azaltılmasını emreden bir yargı kararının da kamu otoritelerinin takdir yetkisini zedelediği sonucuna varmıştır. Zira söz konusu karar, küresel ısınmayla mücadele amacına ulaşmak için her ne kadar yeterli olmasa da “mutlak surette gerekli” bir önlem niteliğinde olup yalnızca uzun vadede gerçekleştirilmesi gereken “asgari bir emisyon azaltım eşiğini” öngörmektedir. Mahkeme, kamu otoritelerinin bu hedefe ulaşmak için kullanacakları araçları seçme serbestisine sahip olduklarını, bu nedenle kamu otoritelerinin takdir yetkisine müdahale edilmediği sonucuna varmıştır. Bu doğrultuda belirlenen asgari eşik düzeyinin altına düşülmesi halinde kusur veya ihmalin olacağı ancak kamu otoritelerinin diledikleri takdirde bu eşiği artırabilecekleri belirtilmiştir.¹⁵¹

Temyiz Mahkemesi, İlk Derece Mahkemesi’nden farklı olarak, kamu otoriteleri açısından somut ve bağlayıcı bir emisyon azaltım yükümlülüğü belirlemiştir. Mahkeme, yargı organlarının kamu otoriteleri hakkında icrai veya ihtiyati tedbir niteliğinde kararlar vermesinin, belirlenen azaltım hedefine ulaşmak için hangi araçların kullanılacağına ilişkin tercihin kamu otoritesinin takdirine bırakılması koşuluyla kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal etmeyeceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, Federal Hükûmet, Flaman Bölgesi ve Brüksel-Başkent Bölgesi’ne, 1990 seviyelerine kıyasla 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını en az %55 oranında azaltma yükümlülüğü getirilmiştir. Mahkeme, bu eşiğin AİHS’nin 2. ve 8.maddeleri kapsamında¹⁵² gerekli özen yükümlülüğünün asgari gereği olduğunu; mevcut bilimsel veriler ışığında “küresel ısınmanın tehlikeli eşiğinin aşılmasını önlemek için devletin üstlenmesi gereken minimum katkı” ifade ettiğini belirtmiştir.¹⁵³ Bu değerlendirmede Belçika’nın uzun süredir devam eden iklim politikası yetersizlikleri, iklim değişikliğinin öngörülebilir risklerinin ağırlığı, bireysel hakların korunmasındaki etkisizlik ve her devletin iklim değişikliğiyle mücadelede kendi payına düşeni yerine getirme yükümlülüğü belirleyici olmuştur.

¹⁵⁰ Klimaatzaak § 271.

¹⁵¹ Klimaatzaak §§ 271.

¹⁵² Klimaatzaak §§ 176 -183, §§ 213-216.

¹⁵³ Klimaatzaak § 190.

Sonuç olarak Mahkeme, mevcut iklim politikalarındaki eksikliklerin giderilmesi bakımından emisyon azaltımına yönelik bir yargısal emrin¹⁵⁴ gerekli olduğunu ve devam eden küresel ısınmanın yaşam hakkı ile özel ve aile hayatı üzerinde somut ve ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu gerekçelerle Federal Hükûmet'in, Flaman Bölgesi'nin ve Brüksel-Başkent Bölgesi'nin Vallon Bölgesi ile istişare içinde, 2030 yılına kadar en az %55 oranında azaltım hedefine ulaşmak üzere gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü getirilmiştir.¹⁵⁵

3. Karara Yönelik Eleştiriler

Brüksel Temyiz Mahkemesi, Belçika makamlarına bağlayıcı bir emisyon azaltım yükümlülüğü getirirken, bu müdahalenin kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olmadığını açık biçimde gerekçelendirmiştir. Mahkeme, belirlediği hedefin yalnızca AİHS'nin 2. ve 8. maddeleri ile haksız fiil hukukundan doğan özen yükümlülüğüne dayandığını vurgulayarak, temsili kurumların yetki alanına müdahale etmediğini açıkça ortaya koymuştur.¹⁵⁶ Mahkeme'nin yaklaşımı hem mevcut en iyi bilimsel kanıtlara dayalı hem de ulusal ve uluslararası düzeyde geniş bir kabul gören azaltım seviyesini esas almasına dayanmaktadır. Davacıların talep ettiği daha yüksek oranları reddetmesi de bu yargısal ihtiyatın bir yansımasıdır.¹⁵⁷

Mahkeme'nin kuvvetler ayrılığı ilkesine ilişkin tutumu, yargısal sınırın devletin "asgari ve bilimsel olarak zorunlu" emisyon azaltımını güvence altına almakla çizilmesi, buna karşılık daha ileri iklim politikası belirleme yetkisinin temsili organlara ait olduğunu teyit etmesiyle somutlaşmıştır.¹⁵⁸ Bu yönüyle karar, kuvvetler ayrılığına saygı gösteren, ancak insan hakları

¹⁵⁴ Bu yargısal emrin hem AİHS kapsamındaki insan haklarının korunması yükümlülükleri hem de Medeni Kanun'un haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümleri bakımından gerekli olduğu belirtilmiştir. Klimaatzaak § 285.

¹⁵⁵ Klimaatzaak §§ 159-160. Davacılar ayrıca Mahkeme'den, (i) davalıların karara uyumunu sağlamak ve (ii) 2030 yılına ilişkin sera gazı emisyon raporunu sunmalarını güvence altına almak amacıyla tazminat niteliğinde bir para cezası mekanizması oluşturulmasını talep etmiştir. Ancak Mahkeme, bu konuda karar vermeyi ertelemiştir. Bu talebe ilişkin duruşmaların, 2022-2024 yıllarına ait Belçika'nın resmî sera gazı emisyon verilerinin ve o tarihte güncel hâliyle mevcut olacak Ulusal Enerji ve İklim Planı'nın Mahkeme'ye sunulmasının ardından yapılacağını belirtmiştir. Klimaatzaak § 285.

¹⁵⁶ Slautsky, s.517.

¹⁵⁷ Slautsky, s.517.

¹⁵⁸ Slautsky, s.518.

temelli asgari yükümlülüklerin yerine getirilmesini zorunlu kılan dengeli bir yargısal yaklaşım örneği olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Mahkeme'nin bu denge arayışı her çevrede aynı ölçüde ikna edici bulunmamıştır. Kararın, belirli bir azaltım hedefi belirleyerek anayasal yetki sınırlarını aştığı yönünde eleştirilerle karşılaşması da bu durumun bir göstergesidir. Nitekim eleştirilerin bir bölümü, Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin Urgenda kararına yöneltilen değerlendirmelerle dikkat çekici biçimde paralellik göstermektedir.¹⁵⁹

Brüksel Temyiz Mahkemesi kararına yöneltilen eleştiriler iki eksen de yoğunlaşmaktadır. İlk eleştiri, Mahkeme'nin mevzuatta öngörülen sınırların ötesine geçerek bağlayıcı bir azaltım hedefi belirlemesinin, teknik uzmanlık¹⁶⁰ ve demokratik meşruiyet bakımından sorun yaratabileceği yönündedir. Mahkeme'nin AİHS m.2 ve m.8'e dayanarak AB hukukunda öngörülen asgari hedeflerin üzerinde bir yükümlülük belirlemesi, özellikle AB Emisyon Ticaret Sistemi kapsamındaki sektörler ile kapsam dışı sektörler¹⁶¹ arasındaki ayrımını

¹⁵⁹ Urgenda kararının, Hollanda'nın uzun süredir yetersiz kalan iklim politikaları karşısında pratik ve toplumsal açıdan önemli katkılar sunduğu kabul edilmekle birlikte, Mahkemenin yürütme ve yasamanın belirlediği hedeflerin yerine kendi emisyon azaltım hedefini ve zaman çerçevesini koymasının demokratik meşruiyet ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri bakımından tartışmalı olduğu ileri sürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Chris, **Backes/Gerrit van der Veen**, "Urgenda: The Final Judgment of the Dutch Supreme Court", *Journal for European Environmental and Planning Law*, Vol.17, No.3, 2020, s.319-321; **Besselink**, "The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions", s.169-170. Ayrıca uygulanan tedbirlerin emisyonların komşu ülkelere kaymasına yol açtığı, bazı önlemlerin küresel ölçekte net bir azaltım sağlamadığı ve artan kamuoyu farkındalığının siyasal destek veya uluslararası iş birliğine katkısının belirsiz olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede Urgenda içtihadının iklim değişikliğiyle mücadele açısından sınırlı hatta olumsuz etkiler doğurabileceği, mahkemelerin emisyon azaltım hedefleri belirleme konusunda yapısal olarak yetersiz olduğu belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Benoit, **Mayer**, "The Contribution of Urgenda to the Mitigation of Climate Change", *Journal of Environmental Law*, Vol.35, No.2, 2023. İklim davalarına ilişkin açık yargısal rehberlik bulunmaması nedeniyle Mahkemenin uyuşmazlığı çözmekten kaçınması gerektiği, aksi yöndeki tutumun ise yargısal aktivizm niteliği taşıdığı ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımın kuvvetler ayrılığı sınırlarını belirsizleştirerek demokratik değerlere zarar verebileceği, ayrıca stratejik iklim davalarının yargının siyasi amaçlarla kullanımı riskini artırdığı belirtilmiştir. Urgenda içtihadının sosyal adalet davacılığının genişlemesine ve hükümet politikalarına karşı daha fazla dava açılmasına zemin hazırlayabileceği yönünde kaygılar da dile getirilmiştir. **Colby/Ebbersmeyer/ Heim/Rossaak**, s.174. Bkz. **Backes/van der Veen**, s. 319-321; **Besselink**, "The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions", s. 169-170.

¹⁶⁰ Urgenda kararı bakımından yöneltilen eleştiriler bakımından bkz. **Mayer**, s. 169, s. 183; **Slautsky**, s. 519.

¹⁶¹ Avrupa Parlamentosu ve Konsey'in 19 Nisan 2023 tarihli ve 2023/857 sayılı Tüzüğü'nün Ek I'i; bu düzenleme ile Paris Anlaşması kapsamındaki yükümlülüklerle uyum sağlamak amacıyla

dikkate alınmaması nedeniyle eleştirilmiştir. Bu durumun, üye devletlerin takdir yetkisi ile AB hukukunun bütünlüğü bakımından belirsizlik yarattığı ileri sürülmüştür.¹⁶² Bu eleştirinin bir diğer boyutu ise mahkemelerin, yürürlükteki düzenlemelerin ötesine geçen bağlayıcı azaltım hedefleri belirleme bakımından kurumsal ve teknik kapasiteye sahip olup olmadıkları sorunudur. Temsilî kurumların yetki alanlarını yargısal müdahalelere karşı koruma gerekliliğine yönelik bu sorgu, kimi zaman daha temel bir hususu geri planda bırakmaktadır. Belçika örneğinin de gösterdiği üzere, birçok ülkede temsilî kurumlar iklim değişikliği gibi küresel, karmaşık ve uzun vadeli sorunları etkili biçimde ele almak için gerekli yetkinlikten yoksun olabilmektedir. Bu nedenle, yargısal aktivizme yönelik demokratik meşruiyet kaygıları dile getirilirken, yasama organlarının iklim eylemindeki kronik yetersizliğinin veya eylemsizliğinin göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁶³

İkinci eleştiri ise iklim politikasının giderek yargısal kararlarla şekillenmesinin demokratik meşruiyet ve kuvvetler ayrılığı açısından doğurabileceği sakıncalara ilişkindir. Bu bakış açısına göre, temsilî kurumlar yerine yargının politika belirleyici bir konuma yükselmesi, seçimle gelmeyen hâkimlerin siyasi tercihler üzerinde belirleyici hale gelmesi riskini beraberinde getirmektedir. Ayrıca, kanunda yer alan muğlak ve açık uçlu hükümlerin geniş bir takdir alanı yaratması ve bu alanların yargısal yorumla doldurulması da antidemokratik bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Yargı yetkisinin, diğer siyasi organların işlev ve yetkilerine saygı gösterilmeksizin ve demokratik denge gözetilmeden kullanılması hâlinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edileceği belirtilmektedir. Bu çerçevede, yargının politika hedefleri ve zaman çizelgesi belirlemesinin, demokrasi içindeki konumunu aşırı genişlettiği ve bu durumun meşruiyet açısından güçlükler doğurduğu

la, Üye Devletlerin 2021-2030 dönemine ilişkin bağlayıcı yıllık sera gazı azaltım hedeflerini belirleyen 2018/842 sayılı Tüzük ile 2018/1999 sayılı Tüzük'te değişiklik yapılmıştır. AB hukukunda belirlenen hedefler, Belçika'daki tüm idari düzeyler için şu ana kadar bağlayıcı nitelik taşıyan tek sera gazı azaltım hedefleridir. AB genelinde sera gazı emisyonlarının %55 oranında azaltılması hedeflenirken, Belçika'ya özgü hedef, emisyon ticareti sistemi dışında kalan sektörlerde emisyonlarını 2030 yılına kadar %47 oranında azaltmasını öngörmektedir. Buna karşılık Belçika, emisyon ticareti sistemi kapsamındaki faaliyetler bakımından Avrupa çapında uygulanan üst sınır ve ticaret mekanizmasına tabi olmaya devam etmektedir. **Slautsky**, s.519.

¹⁶² Doktrinde, Mahkemenin bu gerekçesinin, AB iklim hedeflerinin AB birincil hukuku kapsamındaki temel haklarla uyumunu dolaylı biçimde tartışmaya açtığı ve bu nedenle ön karar yoluna başvurulmasının usulî açıdan daha uygun olacağı ileri sürülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. **Slautsky**, s.519-520, dipnot 61.

¹⁶³ **Slautsky**, s.520, dipnot 62.

ifade edilmektedir.¹⁶⁴ Söz konusu eleştirilerin, siyasi, ekonomik ve hukuki çevrelerde de yankı bulması, Mahkeme'nin gerekçe olarak ileri sürdüğü siyasal uzlaşının görüldüğü kadar güçlü olmayabileceğini göstermektedir.¹⁶⁵

Genel olarak değerlendirildiğinde, Brüksel Temyiz Mahkemesi kararına yöneltilen bu eleştiriler, yargısal müdahalenin sınırlarının yeniden düşünülmesi gerektiğine işaret ederken, iklim yönetişiminin hangi aktör tarafından ve hangi araçlarla şekillendirilebileceğine ilişkin daha geniş bir tartışmayı da kaçınılmaz kılmaktadır.

4. Kararın Hukuki Niteliğine İlişkin Değerlendirme

Urgenda kararının ardından ikinci kez ulusal bir yüksek mahkeme, devlete somut ve asgari bir emisyon azaltım yükümlülüğü getiren bir karar vermiştir. Bu karar, aynı zamanda Hollanda ve bir sonraki başlıkta ele alınacak Almanya örneklerinden sonra, bir hükümetin iklim politikalarının bilimsel ve siyasal uzlaşıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle hukuka aykırı bulunan üçüncü yüksek yargı kararı olma özelliğini taşımaktadır.

Brüksel Temyiz Mahkemesi, Urgenda içtihadıyla paralel biçimde, yaşam hakkı ve özel hayatın korunması kapsamında devlete düşen pozitif yükümlülüklerin belirli bir azaltım seviyesine ulaşmayı zorunlu kıldığını tespit etmiş; bu zorunluluğu ulusal haksız fiil hukuku ile AİHS m.2 ve m.8'e dayandırarak müdahalesine sağlam bir hukuki temel kazandırmıştır.¹⁶⁶ En güncel bilimsel verilerle ulusal ve uluslararası iklim politikası hedeflerini esas alan Mahkeme, yalnızca insan hakları odaklı bir değerlendirme yapmakla kalmamış, emisyon azaltımına ilişkin normatif çerçeveyi yargısal düzeyde de teyit etmiştir.¹⁶⁷ Bu nitelikleriyle karar, ulusal mahkemelerin iklim yönetişimindeki konumunun giderek güçlendiğini ve demokratik organların eylemsizliği karşısında insan hakları yargısal müdahalenin giderek daha fazla meşruiyet kazandığını göstermektedir.

¹⁶⁴ Urgenda kararına yöneltilen benzer eleştiri için bkz. **Besselink**, "The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions", s.169-170.

¹⁶⁵ **Slautsky**, s.520.

¹⁶⁶ **Williamson/Fantozzi**, s.3.

¹⁶⁷ **Slautsky**, s.513-514. Nihai karara etkisi bakımından bilimsel konsensüsün mü yoksa siyasi konsensüsün mü belirleyici olduğu açıkça belirtilmemiş olsa da mahkeme geçmiş olaylara bakarak, Belçika otoritelerinin 2009 itibarıyla, küresel sıcaklık artışını 2°C ile sınırlamak amacıyla sera gazı emisyonlarını 2020'ye kadar azaltmayı hedeflemeleri gerektiğini bilmeleri gerektiği sonucuna ulaşmıştır. **Açımız**, s.354.

Karar ayrıca, iklim yükümlülüklerinin yalnızca güncel etkilerle sınırlı olmadığı; iklim sistemindeki geri döndürülemez kayıpların özellikle gelecek kuşakların temel hakları üzerinde ciddi riskler doğurduğu tespitine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, yapısal temsiliyet sorunları nedeniyle gelecek kuşakların çıkarlarının demokratik süreçlerde yeterince temsil edilemediğini görünür kılmakta ve kuşaklar arası adalet ilkesini yargısal denetimin meşruiyet alanına yerleştirmektedir.¹⁶⁸ Böylece, ulusal ve uluslararası mahkemelerin iklim politikalarının şekillenmesinde daha etkin rol üstlenmesine yönelik normatif zemin güçlenmektedir.¹⁶⁹ Sonuç olarak iklim politikası, yalnızca yürütme ve yasamanın takdir yetkisine bırakılmış dar bir siyasal alan olmaktan çıkmakta; anayasal organlar arasında işlevsel iş birliği gerektiren bir yetki paylaşım alanı hâline gelmektedir.¹⁷⁰ Brüksel Temyiz Mahkemesi'nin kararı bu açıdan, temsili kurumların iklim politikalarındaki yetersizliğini somutlaştırmakla kalmayıp, kısa vadeli siyasal kaygıların uzun vadeli iklim güvenliği karşısında ağır basması riskini dengeleyen tamamlayıcı bir yargısal rolü de ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Bununla birlikte karar, yargının iklim yönetimindeki rolünü güçlendiren önemli bir örnek olmakla beraber, pratik etki kapasitesinin siyasal irade ve kurumsal koordinasyonla sınırlı olduğunu da göstermektedir. 2024 seçimleri sonrasında bağlayıcı bir ulusal emisyon azaltım stratejisinin hayata geçirilememesi ve bölgesel yönetimler arasındaki yetki paylaşımından kaynaklanan gecikmeler, Ulusal Enerji ve İklim Planı'nın güncellenmesini ertelemiş ve yargısal müdahalenin uygulanabilirliğine ilişkin belirsizlik yaratmıştır. Dolayısıyla Brüksel Temyiz Mahkemesi'nin kararı, bir yandan iklimin mahkemeler eliyle anayasal güvence altına alınabileceğini ortaya koyarken, diğer yandan mahkeme kararlarının pratik etkisinin siyasal kapasiteyle sınırlı kalabileceğini de göstermektedir. Kararın Belçika Yüksek Mahkemesi

¹⁶⁸ Slautsky, s.521.

¹⁶⁹ Yargısal müdahalenin, devletleri iklim politikaları ve normatif taahhütlerin benimsenmesi veya uyarlanması yönünde zorlayıcı ve hızlandırıcı bir etki yaratabileceği hakkında detaylı bilgi için bkz. Kotzé/Mayer/van Asselt/Setzer/Biermann/Celis/Adelman/Lewis/Kennedy/Arling/Peters, s.16.

¹⁷⁰ İklim değişikliği gibi karmaşık ve çok boyutlu bir sorunla karşılaşıldığında, meseleyi soyut biçimde yalnızca “mahkemelerin” ya da “siyasi kurumların” münhasır yetki alanına dâhil etmeye çalışmak yerine, her bir kurumun anayasal sorumluluklarını somut olayın özelliklerine göre, esnek ve bağlama özgü bir biçimde değerlendirmesi gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Slautsky, s.521-522.

¹⁷¹ Slautsky, s.521.

tarafından onanıp onanmayacağı ve ulusal iklim politikasına ne ölçüde yön vereceği zaman içinde görülecektir.¹⁷²

Mahkeme, iklim değişikliğinin küresel niteliğinin devletlerin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağını vurgulayarak, Belçika'nın tek başına aldığı önlemlerin küresel ısınmayı tamamen önlemeye yetmeyeceğini; ancak bunun devletin kendi payına düşen azaltım yükümlülüğünü ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda, yalnızca uyum politikalarına odaklanmanın yeterli olmayacağı, emisyon azaltımına yönelik her adımın tehlikeli iklim değişikliği riskini azaltıcı etki doğurduğu tespiti yapılmıştır. Bu yaklaşım, Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin Urgenda kararındaki pozitif yükümlülük yorumu ile güçlü bir paralellik taşımaktadır. Nitekim Belçika Temyiz Mahkemesi de benzer şekilde, devletin hem medeni hukuk hem de AİHS kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için belirli bir tarihe kadar ulaşılması gereken asgari emisyon azaltım düzeyini belirlemiş; kararında hem Urgenda içtihadına hem de iklim yükümlülüklerinin kuşaklar arası boyutuna ilişkin olarak bir sonraki bölümde ele alınacak Neubauer kararına açık atıf yapmıştır. Bu yönüyle karar, ulusal mahkemeler arasında yaklaşım yakınlaşmasını görünür kılmaktadır.

Brüksel Temyiz Mahkemesi, Alman Anayasa Mahkemesi'nin 2021 tarihli Neubauer kararındaki hak eksenli yaklaşımı benimseyerek, yetersiz emisyon azaltım politikalarının yalnızca bugünün değil, gelecek kuşakların da temel haklarını tehlikeye atacağı sonucuna varmıştır. Mahkeme özellikle, gelecek kuşakların daha ağır ve orantısız bir azaltım yüküyle karşılaşma riski nedeniyle haklarının korunmasının zayıflayabileceğini vurgulamıştır. Kararda şu ifadeler yer verilmiştir: *“Hem geçmişte hem de mevcut dönemdeki ihmallerin sonucu olarak, kalan karbon bütçesinin aşırı tüketilmesi, tehlikeli küresel ısınmayı önlemeye yönelik çabaların ertelenmesine yol açmaktadır. Bu durum, sadece sosyo-ekonomik açıdan değil, aynı zamanda temel haklar bakımından da davacıları olumsuz etkileyecektir; gerekli önlemler zamanında alınmış olsaydı, bu haklar bugünkü kadar sınırlı olmayacaktı (davacılar tarafından ‘ertelemenin bedeli’ olarak nitelendirilmiştir). Mevcut iklim yönetişimi olmaksızın, sonraki kuşakları telafisi mümkün olmayan bir çevre tahribatıyla veya önemli ölçüde olumsuz yaşam koşullarıyla karşı karşıya bırakma riski, davacıların bireysel kapasitesi içinde, manevi açıdan telafi edilebilir bir zarar oluşturmaktadır.”*¹⁷³

¹⁷² Slautsky, s.525-526.

¹⁷³ Klimaatzaak § 266.

Kararda, bugünkü gecikmenin gelecekte daha sert ve orantısız azaltım yükleri doğurabileceğine ve bunun da kuşaklar arası adalet ilkesini zedelediğine ilişkin tespiti, Avrupa’da giderek daha görünür hâle gelen “iklim anayasacılığı” yaklaşımına anlamlı bir katkı sunmakta; ulusal yargının iklim yükümlülüklerini yalnız çevresel zarar ekseninde değil, gelecek kuşakların haklarının korunması temelinde de yorumlayabileceğini göstermektedir.

Bu doğrultuda, bir sonraki başlıkta ayrıntılı biçimde incelenecek olan Neubauer kararı, Brüksel Temyiz Mahkemesi’nin anayasal çerçevesini tamamlayan ve iklim yargılamasında geleceğe yönelik temel hak ve güvence sistematikliğini güçlendiren bir referans noktası oluşturmaktadır.

IV. KUVVETLER AYRILIĞI PERSPEKTİFİNDEN GELECEK NESİLLERİN HAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ “NEUBAUER DAVASI”

Hollanda Yüksek Mahkemesi’nin Urgenda kararından farklı olarak, Almanya Federal Anayasa Mahkemesinin 24 Mart 2021 tarihli Neubauer kararı¹⁷⁴, iklim değişikliği bağlamında devletin pozitif yükümlülüklerini ve kuşaklar arası adalet ilkesini anayasal düzlemde tanıyan öncü bir içtihat niteliğindedir. Başvurucular, 2019 tarihli Federal İklim Koruma Yasası’nın (*Bundes-Klimaschutzgesetz - KSG*) bazı hükümlerinin, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik ek önlemlerin yetersizliği nedeniyle temel hakları ihlal ettiğini ileri sürerek anayasa şikâyeti yoluna başvurmuştur. Özellikle Devletin hızlı ve etkili bir emisyon azaltımını mümkün kılacak yeterli bir yasal çerçeve oluşturmadığı; Kanun’da öngörülen %55’lik azaltım hedefinin Paris Anlaşması’nın 1,5°C sınırıyla uyumlu olmadığı ve bu nedenle iklim değişikliğinin ciddi risklerini bertaraf etmekte yetersiz kaldığı iddia edilmiştir.

Başvurucular, 2030 sonrasında daha sert önlemlere ihtiyaç duyulmasının gelecek kuşakların özgürlüklerini aşırı biçimde kısıtlayacağını; bu nedenle Devletin, Anayasa 2(2) maddesinin birinci cümlesi ile 14(1) maddesinde öngörülen temel haklardan doğan koruma yükümlülüklerini yerine getirmediğini ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra, Anayasanın 1(1) maddesinde güvence altına alınan insan onuruyla bağdaşır bir gelecekte yaşama

¹⁷⁴ German Federal Constitutional Court (*Bundesverfassungsgericht*), 1 BvR 2656/18, 1 BvR 288/20, 1 BvR 78/20, 1 BvR 96/20, 2021, (https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_1bvr265618en.html Erişim Tarihi: 07.10.2025).

imkânının (*menschenwürdige Zukunft*) ortadan kalkacağını, ayrıca Anayasa'nın 2(2) maddesinde düzenlenen yaşam ve fiziksel bütünlük hakkı çerçevesinde 20a maddesinde öngörülen yaşamın doğal temellerinin korunmasına ilişkin devlet yükümlülüğünün ve asgari ekolojik yaşam standardına (*ökologisches Existenzminimum*) ilişkin anayasal güvencelerin de ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Başvurucular ayrıca, yasama organının hem kanunla düzenleme yükümlülüğünü hem de araştırma ve gerekçelendirme yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirtmişlerdir.¹⁷⁵ Bu çerçevede Mahkeme'den, yasama organına ölçülülük ilkesine uygun biçimde iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik yeni emisyon azaltım hedefleri belirleme yükümlülüğü öngören bir karar verilmesini talep etmişlerdir.¹⁷⁶

1. İklim Değişikliğiyle Mücadelede Temel Hakların Korunması ve Kuşaklar Arası Adalet

Federal Anayasa Mahkemesi, Anayasanın belirli koşullar altında özgürlüklerin korunmasını ve bu özgürlüklerle bağlantılı imkânların kuşaklar arasında orantılı biçimde paylaşılmasını öngören pozitif yükümlülükler içerdiğini belirtmiştir. Özellikle temel hakların zamanlar arası güvence işlevi gördüğüne dikkat çekilmiş ve Anayasa'nın 20a maddesi uyarınca çevreyi koruma yükümlülüğünün yalnız mevcut kuşağın değil, gelecek kuşakların temel haklarını da güvence altına alacak biçimde yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁷ Böylece çevre hakkı artık salt bir devlet hedefi olmaktan çıkarak, temel haklarla birlikte uygulanabilir ve normatif bağlayıcılığı olan bir yükümlülük alanına dönüşmüştür. Bu doğrultuda Mahkeme, özgürlüklerin kuşaklar arasında dengeli biçimde korunmasının anayasal bir yükümlülük olduğunu ve bu çerçevede yasama organının, iklim nötrlüğüne geçiş sürecinde ölçülü ve öngörülü önlemleri almakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

Bu ilkesel çerçeve temelinde Mahkeme, mevcut emisyon hedefleri ile özgürlüklerin korunması arasındaki ilişkiyi ölçülülük ilkesi kapsamında değer-

¹⁷⁵ Neubauer, et al. § 38; Serkan, **Köybaşı**, "Federal Almanya Anayasa Mahkemesi'nin *Neubauer ve Diğerleri* Kararının Sosyal Haklara Katkısı: İstikrarlı İklim Hakkı", Sosyal Haklar Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği ve Kamu Hukukçuları Platformu (KHP), 24-25 Ekim 2025, Ankara, s.3-4. Bildiri metni için bkz. https://www.kamuhukukculari.org/upload/dosyalar/Serkan_KoOybas.pdf, Erişim Tarihi: 30.03.2026).

¹⁷⁶ **Köybaşı/Özkardeş**, s.1232.

¹⁷⁷ Neubauer, et al. § 117 ve devamı.

¹⁷⁸ Neubauer, et al. § 183.

lendirmiştir. Bu ilke gereğince, bir kuşağın karbon bütçesinin büyük bölümünü tüketerek yalnızca sınırlı bir azaltım yükü üstlenmesi hâlinde, sonraki kuşaklara aşırı yük bırakılacağını ve bu durumun özgürlük alanlarını ciddi biçimde daraltacağını tespit etmiştir.¹⁷⁹ Kalan karbon bütçesinin hızla tüketilmesine izin verilmesinin, ileride ortaya çıkacak özgürlük kayıplarını bugünden öngörülebilir şekilde “makul sınırların ötesine taşıyarak” anayasal açıdan kabul edilemez bir sonuç doğuracağını vurgulamıştır.¹⁸⁰ Bu nedenle, mevcut emisyon sınırlarının gelecekteki özgürlük alanlarını fiilen şekillendirdiği ve bu etkinin ancak bugünden alınacak ölçülü tedbirlerle hafifletilebileceği ifade edilmiştir.¹⁸¹ Mahkeme böylelikle, iklim değişikliğinin gelecekte temel hakları doğrudan etkileyen “zamanlar arası” bir sorun olduğuna dikkat çekmiştir.

Mevcut düzenlemeler bağlamında 2030’a kadar izin verilen emisyon seviyelerinin karbon bütçesinin önemli bir bölümünü geri dönülmez şekilde tükettiği ve 2030 sonrasına ilişkin bağlayıcı azaltım planlarının bulunmamasının¹⁸², teknolojik ve toplumsal dönüşüm süresini daraltarak, özgürlüklerin gelecekte ölçsüz biçimde sınırlandırılması riskini artırdığı belirtilmiştir.¹⁸³ Bu nedenle mevcut düzenlemenin, temel hakların ihlaline yol açabileceği ifade edilmiştir. Mahkeme, yasama organının Kanun’da öngörülen hükümler kapsamında 2030 sonrasındaki azaltım hedeflerinin, özgürlüklerin fiilen kullanılmasına ilişkin olanaklar üzerinde “müdahale benzeri bir ön etki” (*eingriffsähnliche Vorwirkung*) yarattığını¹⁸⁴; bu etkinin yalnızca fiilî değil,

¹⁷⁹ Neubauer, et al. § 117, § 120; Christina, **Eckes**, “Separation of Powers in Climate Cases Comparing cases in Germany and the Netherlands”, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-in-climate-cases/> Erişim Tarihi: 07.10.2025), (“Separation of Powers in Climate Cases”).

¹⁸⁰ Gelecekte fiilen ne kadar karbon bütçesinin kalacağına dair pek çok belirsizlik bulunduğu (bkz. Neubauer, et al. § 220 ve devamı), bugünden hangi düzeyde bir özgürlük kaybının ‘makul olmayan’ bir eşiği aşacağını kesin olarak belirlemek mümkün olmayabilir. Bununla birlikte, bu belirsizlik dahi, en azından ileride ortaya çıkabilecek aşırı özgürlük kısıtlaması riskini azaltacak önlemlerin şimdiden alınmasını gerekli kılmaktadır. Bkz. Neubauer, et al. § 192.

¹⁸¹ Neubauer, et al. § 192.

¹⁸² Neubauer, et al. § 183. Bu durumun, mevcut kuşaklara karbon bütçesinin büyük kısmını kullanma imkânı tanırken, ileride daha katı önlemler alınmasını zorunlu kılarak “özgürlük yükünün” orantısız biçimde gelecek kuşaklara devredilmesi sonucunu doğuracağına ilişkin bkz. Neubauer, et al. §§ 246-249.

¹⁸³ Neubauer, et al. § 121, §§ 219-224. Petra, **Minnerop**, “The ‘Advance Interference-Like Effect’ of Climate Targets: Fundamental Rights, Intergenerational Equity and the German Federal Constitutional Court”, *Journal of Environmental Law*, Vol. 34, No.1, 2022, s.161.

¹⁸⁴ Neubauer, et al. § 183.

aynı zamanda hukuki nitelikte olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵ Bununla birlikte, özgürlükler üzerindeki olası riskin tek başına anayasaya aykırılık oluşturmadığını; ancak mevcut düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde temel haklarla korunan özgürlüklerin gelecekte orantısız biçimde kısıtlanması riskini artırdığı ölçüde anayasaya aykırı olabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁶ Mahkeme’ye göre, iklim politikası yalnızca bugünün haklarını değil, gelecekteki kuşakların haklarını da koruma yükümlülüğü doğurmaktadır, bu nedenle karar, bu yönüyle “kuşaklar arası özgürlük güvencesi” kavramının Alman anayasa hukukuna dâhil edilmesine zemin oluşturmuştur.

2. Kuvvetler Ayrılığı Çerçevesinde İklim Politikalarının Belirlenmesi

Anayasanın 20a maddesi yalnızca çevre korumasına ilişkin devlet hedefi olmaktan çıkarılmış; kuşaklararası adalet ve özgürlük ilkelerinin normatif dayanağı olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁷ Bu yorum doğrultusunda devlete, çevreyi korumaya yönelik pozitif yükümlülük yüklenmiş ve bu yükümlülüğün yerine getirilmesinde kuşaklar arası dengenin korunması zorunluluğu getirilmiştir.¹⁸⁸ Mahkeme her ne kadar Anayasa’nın 20a maddesinin doğrudan ihlal edilmediğini belirtmiş olsa da yasama organının temel haklardan doğan ve özgürlüğün kuşaklar arasında dengeli biçimde korunmasını güvence altına alan önleyici tedbirleri alma yükümlülüğünü¹⁸⁹ yerine getirmediğini tespit etmiştir.¹⁹⁰ İklim Koruma Yasası’nda öngörülen hedeflerin 20a maddesinde yer alan çevreyi ve gelecek kuşakları koruma yükümlülüğüyle uyumlu biçimde yorumlanması gerektiğini¹⁹¹; aksi hâlde anayasaya aykırılık riskinin doğacağını belirtmiştir.¹⁹² Orantılılık ilkesi gereğince, temel haklara yönelik geri döndürülemez zarar gerçekleşmeden koruma sağlanması gerektiği vurgulanmış ve yasama organına 2030 sonrasındaki azaltım yüklerini temel

¹⁸⁵ Neubauer, et al. §§ 186-187.

¹⁸⁶ Neubauer, et al. § 117, §143, §183.

¹⁸⁷ Neubauer, et al. § 193; **Minnerop**, s.161.

¹⁸⁸ Neubauer, et al. § 193.

¹⁸⁹ Mahkeme, 2030 sonrası emisyon azaltım yüklerinin bireyler üzerindeki etkilerinin, 20a maddesi ve temel haklardan türeyen iklimi koruma yükümlülüğü bağlamında önleyici tedbirlerle hafifletilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Neubauer, et al. § 142.

¹⁹⁰ Neubauer, et al. § 142.

¹⁹¹ Federal İklim Koruma Yasası’nın konuya ilişkin hükümlerinin, gelecekteki özgürlük kayıpları riskini önleyecek biçimde, Anayasanın temel ilkeleriyle uyumlu olması ve başvuru organının özgürlükleri üzerinde orantısız bir yük oluşturmaması gerektiği belirtilmiştir. Neubauer, et al. § 189.

¹⁹² Neubauer, et al. § 190.

haklara saygılı biçimde yönetmek amacıyla öngörülü ve ihtiyatlı önlemler alma sorumluluğu hatırlatılmıştır.¹⁹³ Bu kapsamda yasama organı, en güncel bilimsel veriler doğrultusunda çevre ve iklim mevzuatını sürekli geliştirmek ve etkili önlemleri kesintisiz biçimde uygulamakla anayasal olarak yükümlü kılınmış, özellikle gelecek kuşakların korunması bakımından bu sürekliliğin, anayasal bir zorunluluk niteliği taşıdığı vurgulanmıştır.¹⁹⁴

Anayasa Mahkemesi, Federal İklim Koruma Yasası'nın ilgili hükümlerinin, Anayasa'nın 20a maddesinin belirli sera gazı azaltım hedeflerinin anayasal çerçevede değerlendirilmesine imkân tanıyacak şekilde doğrudan uygulanabilir bir ölçüt içermemekle birlikte, bu durumun yargısal denetimi tamamen dışlamayacağını belirtmiş ve m.20a'nın yargısal denetime elverişli bir hukuk normu olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁵ Her ne kadar 20a maddesinin içeriği yasama eliyle daha somut hâle getirilmesi gereken bir çerçeve norm niteliği taşısa da, madde metninde yer alan “... devlet, yaşamın doğal temellerini... yasa yoluyla korur...” ifadesinin, yasama organına yalnızca bu konuda bir takdir ve belirleme yetkisi tanıdığı belirtilmiştir. Bu nedenle Mahkeme 20a maddesini yasama organı üzerinde bağlayıcı hukuki bir yükümlülük doğuran bir anayasal hüküm olarak yorumlanmış, bu yaklaşım daha önceki içtihatlarla ve Alman hukuk doktrinindeki benimsenen görüşlere dayanmıştır.¹⁹⁶

Mahkeme, demokratik siyasi süreçlerin doğası gereği kısa vadeli işleyişi nedeniyle uzun vadeli ekolojik sorunları ele almakta yetersiz kalabileceğini ve gelecekteki kuşakların siyasi süreçte doğrudan temsil edilememesi nedeniyle anayasal korumanın özel bir önem kazandığını dikkat çekmiştir.¹⁹⁷ Bu bağlamda yargı organının görevinin, yasama organının yerine geçerek izlenecek politikayı belirlemek olmadığı, anayasal sınırları güvence altına alarak bu sınırların aşılmamasını güvence altına almak olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹³ Neubauer, et al. § 194, § 244 ve devamı.

¹⁹⁴ **Minnerop**, s.161.

¹⁹⁵ Mahkeme, Anayasa'nın 20a maddesinde yer alan çevreyi koruma yükümlülüğünü (*Staatszielbestimmung*) iklim eylemi bakımından bağlayıcı bir anayasal yükümlülük olarak yorumlamıştır. Neubauer, et al. § 112.

¹⁹⁶ Neubauer, et al. § 205.

¹⁹⁷ Neubauer, et al. § 206.

¹⁹⁸ **Eckes**, “Separation of Powers in Climate Cases”, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-in-climate-cases/>).

Demokratik meşruiyetin sağlanabilmesi için iklim politikası açısından belirleyici nitelikteki düzenlemelerin nihai olarak parlamenter yasama süreci içinde yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda yasama organının, düzenlemenin hedef ve kapsamını ya doğrudan belirlemesi ya da yürütmeye devrettiği yetkileri açık ve sınırlandırılmış şekilde tanımlaması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁹ Mahkeme, geleceğe yönelik sera gazı azaltım hedeflerinin yalnızca yürütme organının düzenleyici işlemlerine bırakılmasının demokratik meşruiyet ilkesiyle bağdaşmadığını vurgulamış ve bu hedeflerin yüksek meşruiyet değerine sahip bir yasama süreciyle Federal Meclis tarafından açık biçimde belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁰ Böylece Mahkeme, “özgürlüklerin kuşaklar arasında orantılı paylaşılması” ilkesini hukuki çerçeveye somut biçimde yerleştirmiştir.

Bu ilkesel çerçeve içinde Mahkeme, Federal İklim Koruma Yasası’nın §4(6) hükmünün söz konusu anayasal gereklilikleri karşılamadığını; özellikle yıllık emisyon miktarlarının doğrudan yasa koyucu tarafından belirlenmemesi veya yürütmeye devredilen yetkinin sınırlarının kanunda açıkça tanımlanmamasının “kanunla düzenleme zorunluluğu”²⁰¹ ile bağdaşmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, bu yükümlülüğün sadece teknik idari düzenleme aracı olarak değil, anayasal düzeyde bir özgürlük koruma mekanizması olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve yasada açıkça öngörülmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁰² Zira bireylerin temel haklarının gelecekteki kullanılabilirliğinin, devletin bugünden aldığı iklim politikası önlemlerine doğrudan bağlı olduğu belirtilmiştir.

Mahkeme, iklim nötrlüğüne ulaşmak için sınırlı karbon bütçesinin adil bir şekilde paylaşılmasının anayasal bir zorunluluk olduğunu belirterek²⁰³,

¹⁹⁹ Neubauer, et al. § 260.

²⁰⁰ Neubauer, et al. §§ 259-260.

²⁰¹ Neubauer, et al. § 265.

²⁰² Mahkeme, KSG § 4(6) hükmünün bu gerekliliği henüz karşılamadığını tespit etmiştir. Yasama organının, yıllık emisyon miktarlarının belirlenmesini yürütmenin çıkaracağı bir düzenleyici işleme bırakmaya devam ettiği sürece, verilen yetkinin kapsamını daha açık ve belirli hâle getirmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede yasama organının, ya yıllık emisyon miktarlarının büyüklüğünü bizzat kendisinin belirlemesi ya da yürütmenin bu miktarları hangi ölçütler çerçevesinde belirleyeceğine ilişkin daha ayrıntılı ve bağlayıcı kriterler öngörmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bkz. Neubauer, et al. § 261.

²⁰³ Jelena, **Bäumler**, “Sustainable Development Made Justiciable: The German Constitutional Court’s Climate Ruling on Intra- and Inter-Generational Equity”, EJIL:Talk!, Blog of the European Journal of International Law, 2021, (<https://www.ejiltalk.org/sustainable->

Anayasa'nın 20a maddesi uyarınca yasama organının sera gazı emisyonlarını iklim nötrlüğüne ulaşıncaya kadar ileriye dönük, planlı ve dengeli bir biçimde yönetme yükümlülüğüne sahip olduğu belirtilmiştir.²⁰⁴ Bugünkü emisyon kullanımının gelecekteki azaltım yükümlülüklerini ağırlaştırdığı, özgürlük alanını daralttığı ve temel haklara saygı gereği yeterli önlemlerin alınmadığı; ayrıca 2030 sonrasına ilişkin açık ve bağlayıcı azaltım yollarının öngörülmemesi sebebiyle Federal İklim Koruma Yasası'nın Anayasa'ya aykırı olduğuna hükmetmiştir.²⁰⁵ Mevcut yasal çerçevenin, iklim nötrlüğüne zamanında geçişi güvence altına almak bakımından yetersiz olduğunu belirten Mahkeme, 20a maddesinin temel haklarla, özellikle yaşam hakkı ve kişisel özgürlükleri güvence altına alan 2. maddeyle birlikte yorumlanması gerektiğini vurgulamış; yasama organına bu eksikliğin giderilmesi amacıyla²⁰⁶ 31 Aralık 2022 tarihine kadar yeni ve ayrıntılı düzenlemeleri yürürlüğe koyma yükümlülüğü getirmiştir.²⁰⁷

3. Kararın Hukuki Niteliğine İlişkin Değerlendirme

Neubauer kararı, iklim değişikliğini temel haklar ekseninde değerlendiren yüksek yargı kararlarından biri olması nedeniyle dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Federal Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 20a maddesini yalnızca bir devlet hedefi olarak değil, doğrudan uygulanabilir ve normatif bağlayıcılığı bulunan bir yükümlülük alanı olarak yorumlamış; çevre korumasını gelecek kuşakların özgürlük alanları ile doğrudan ilişkilendirmiştir. Bu yaklaşım ile çevresel koruma temel hakların maddi içeriğiyle bütünleştirilmiş ve iklim politikalarının artık yalnızca idari takdir alanında değil, anayasal sınırlar içerisinde denetlenebilir bir nitelik kazandığı ortaya konmuştur.

development-made-justiciable-the-german-constitutional-courts-climate-ruling-on-intra-and-inter-generational-equity/ Erişim Tarihi: 18.10.2025); **Minnerop**, s.158; **Mariconda**, s.155.

²⁰⁴ Neubauer, et al. § 192.

²⁰⁵ Neubauer, et al. § 182.

²⁰⁶ Neubauer, et al. § 268.

²⁰⁷ Neubauer, et al. 4. Press Release No.31/2021 (<https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2021/bvg21-031.html?nn=148454> Erişim Tarihi: 15.10.2025). Kararın ardından Almanya Parlamentosu, 31.08.2021 tarihinde yürürlüğe giren bir değişiklikle Kanunda Anayasa Mahkemesi tarafından gösterilen eksikliği gidermek üzere 2030 yılındaki emisyon azaltım hedefini güçlendirmiş ve 1990 yılına göre %65'e yükseltmiştir. 2040 yılı içinse %88'lik bir azaltım öngörülerek, karbon nötr olma yılı da beş yıl öne çekilerek 2045 olarak belirlenmiştir. Bkz. **Köybaşı**, s.462; Belirlenen yeni hedeflerin Paris İklim Anlaşması ile uyumlu olmadığı gerekçesiyle yapılan başvuru hakkında bkz. **Köybaşı/Özkardeş**, s.1236, dipnot 47.

Mahkeme bu doğrultuda devletin yalnızca bugünün bireylerinin değil, gelecek kuşakların da özgürlüklerini koruma yükümlülüğü bulunduğunu kabul etmiş; hakların korunmasına zamansal bir boyut ekleyerek kuşaklararası özgürlük güvencesi geliştirmiştir. Bu yaklaşım, bireysel özerkliğin gelecekteki kullanılabilirliğinin de pozitif devlet yükümlülükleri kapsamında güvence altına alınması gerektiğini belirterek doktrinel açıdan yenilikçi bir perspektif sunmaktadır.²⁰⁸ Pozitif çevresel yükümlülüklerin değerlendirilmesinde Mahkeme, güncel ve somut zarar ölçütünden ayrılarak, ileriye dönük özgürlük daralması riskini hak ihlali için yeterli görmüş; bu değerlendirmeyi yeterli ve öngörülebilir azaltım politikalarının oluşturulmaması nedeniyle ileri etkili müdahale doktrini ile temellendirmiştir. Böylece iklim politikalarının gelecekteki hak kullanımı üzerindeki belirleyici etkisi anayasal güvence altına alınmış, normatif hak teorisi yeni bir boyuta taşınmıştır. Bu çerçeveye paralel olarak Mahkeme, iklim korumasının yalnızca ulusal politika ile sınırlı değerlendirilemeyeceğini belirtmiş; uluslararası iş birliğini anayasal bir yükümlülük olarak tanımlayarak kuşaklararası adalet ilkesini hem iç hukukta hem uluslararası düzende normatif referansa dönüştürmüştür.²⁰⁹

Tüm bu anayasal ve uluslararası yükümlülükler ışığında yasama organının rolü belirleyici hâle gelmektedir. Zira hakların zamansal korunması ile kuşaklararası adalet ilkesi, yaşamın doğal temellerini güvence altına alacak ölçüde iddialı, uygulanabilir ve bağlayıcı yasal hedeflerin belirlenmesini gerekli kılmaktadır.²¹⁰ Bu bağlamda Neubauer kararı yalnızca çevre korumasını anayasal hak düzeyine taşımakla kalmamakta, aynı zamanda bu korumanın devletin kurumsal işleyişi içindeki yerini de yeniden tanımlayarak kuvvetler ayrılığı doktrininde yeni bir denge noktası oluşturmaktadır.

Mahkeme tarafından her ne kadar kuvvetler ayrılığı gereği temkinli bir yaklaşım sürdürülse de kararın yapısal açıdan en dikkat çekici tespitlerinden ilki devletin iklim politikalarında pasif kalması hâlinde yargısal müdahalenin mümkün ve hatta gerekli olabileceğine ilişkin değerlendirmedir. Bu yorum, çevresel sürdürülebilirliği temel hak korumasının ayrılmaz unsuru hâline getirirken, yargının rolünü politika belirleyen bir aktör değil, hakların sınır bekçisi ve dengeleyici denetim mercii olarak konumlandırmaktadır.

²⁰⁸ **Eckes**, “Separation of Powers in Climate Cases”, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-in-climate-cases/>).

²⁰⁹ **Minnerop**, s.161; **Köybaşı/Özkardeş**, s.1236-1237.

²¹⁰ **Minnerop**, s.162.

Kararın en dikkat çekici yapısal tespitlerinden bir diğeri ise yasama-yürütme dengesine ilişkindir. Mahkeme, yürütmeye iklim politikaları konusunda geniş bir takdir tanınabileceğini kabul etmekle birlikte, özellikle uzun vadeli ve gelecek kuşaklara etkisi bulunan emisyon hedeflerinin demokratik meşruiyet gereği nihai olarak yasama organı tarafından belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, parlamenter meşruiyeti esas olarak norm koyma yetkisinin asli sahibi olan yasamayı anayasal bir gereklilik olarak merkeze almakta ve iklim politikalarının teknik düzenlemeler yoluyla yürütmede yoğunlaşmasının yaratabileceği denetim ve meşruiyet boşluklarını sınırlandırmaktadır. Bu sınırlamada ise asli yetkili olan yargı, siyasi alanı ikame eden bir politika belirleyicisi değil, temel hakların koruyucusu olarak konumlandırılmaktadır. Böylece, çevre hakkının anayasal statüsü somutlaştırılarak, kuvvetler ayrılığı bakımından yasamanın asli düzenleyici rolü ile yargının sınır koruyucu işlevi arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı görülmektedir.

Sonuç olarak iklim davalarında yargının konumu, çekimsizlikten aktif müdahaleye uzanan geniş bir yelpazede farklılaşmakta; ulusal hukuk sistemleri arasında ortak bir standart bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası hukukun, ulusal mahkemeler için ortak bir yorum çerçevesi sağlayarak, yargısal müdahale ile yasama takdiri arasındaki karmaşık dengeyi belirlemede bir rol üstlenip üstlenemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir.²¹¹ Tam da bu noktada Avrupa düzeyinde iklim değişikliğine ilişkin en kapsamlı insan hakları değerlendirmesini sunan AİHM KlimaSeniorinnen kararı, Neubauer ile gelişen anayasal yaklaşımın uluslararası insan hakları hukukunda nasıl karşılık bulduğunu göstermekte ve Avrupa iklim normlarının şekillenmeye başladığını işaret eden kritik bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu çerçevede, KlimaSeniorinnen başvurusu, iç hukuk yollarının tüketilme süreci ve AİHM'in esasa ilişkin değerlendirmesi ışığında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

V. AİHM'İN KLIMASENIORINNEN KARARI: POZİTİF YÜKÜMLÜLÜKLER, DEMOKRATİK MEŞRUIYET VE YARGININ ROLÜ

İklim değişikliğini temel haklar ve devletin pozitif yükümlülükleri bağlamında ele alan ulusal yüksek mahkemelerin kararları, iklim davalarının hukuki niteliğini dönüştürmüş ve tartışmayı ulusal sınırların dışına taşımıştır. Bu dönüşümün uluslararası düzlemdeki en görünür yansıması ise

²¹¹ Mariconda, s.157.

AIHM'in KlimaSeniorinnen²¹² kararıdır. İklim değişikliğinin devletlere yüklediği pozitif yükümlülüklerin ne ölçüde yargısal denetime elverişli olduğu artık yalnızca ulusal mahkemelerin değil, Avrupa insan hakları düzeninin de en tartışmalı sorularından biri hâline gelmiştir. KlimaSeniorinnen kararı, bu soruya verilen ilk kapsamlı yanıt olmasının yanı sıra, iklim politikalarının demokratik meşruiyet, kuvvetler ayrılığı ve temel hakların korunması ekseninde nasıl değerlendirilebileceğine ilişkin Avrupa ölçeğinde bir çerçeve sunmaktadır.

1. Ulusal Yargı Süreci ve Başvuru Yolları

2016 yılında KlimaSeniorinnen Schweiz adlı sivil toplum örgütü ile dört yaşlı kadın, İsviçre Konfederasyonu'nun iklim değişikliğiyle mücadelede yetersiz kaldığını ileri sürerek Federal Konsey'e, Federal Çevre, Ulaşım, Enerji ve İletişim Kurumu'na (*Federal Department of Environment, Transport, Energy and Communications* "DETEC") ve bu kuruma bağlı Federal Çevre Dairesi (*Federal Office for the Environment*) ve İsviçre Federal Enerji Dairesi'ne (*Swiss Federal Office of Energy*) başvurmuştur. Başvuruda, yaş, cinsiyet ve sağlık durumları nedeniyle sıcak dalgalarından orantısız biçimde etkilendikleri; bu nedenle AIHS'nin 2. maddesinde güvence altına alınan yaşam hakları ile 8. madde kapsamındaki özel hayata saygı haklarının ihlal edildiği iddia edilmiştir. Başvurucular ayrıca İsviçre'nin sera gazı emisyonlarını Paris Anlaşması ile uyumlu bir şekilde azaltmasını ve özellikle 2030 yılı için daha iddialı hedefler belirlemesini talep etmiştir.

Federal Çevre, Ulaşım, Enerji ve İletişim Kurumu, diğer idare makamları adına da başvuruyu değerlendirerek, başvuru sahiplerinin bireysel ve doğrudan etkilenmiş kişiler olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve başvuruyu "ehliyet yokluğu" gerekçesiyle reddetmiştir. Bu karar, 2018 yılında İsviçre Federal İdare Mahkemesi tarafından da onanmış; Mahkeme, iklim politikalarının belirlenmesinin ağırlıklı olarak siyasi bir mesele olduğunu, yargının bu alanda sınırlı bir denetim yetkisine sahip bulunduğunu ve başvuru sahiplerinin "özel olarak etkilenmiş" kişiler olmadığını belirterek *actio popularis* yasağına vurgu yapmıştır.

²¹² Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others/Switzerland, B. No.53600/20, T. 09.04.2024, ([https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:\[%22%22CASE%20OF%20VEREIN%20KLIMASENIORINNEN%20SCHWEIZ%20AND%20OTHERS%20v.%20SWITZERLAND%22%22\],%22itemid%22:\[%22001-233206%22\]} Erişim Tarihi: 26.10.2025](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22fulltext%22:[%22%22CASE%20OF%20VEREIN%20KLIMASENIORINNEN%20SCHWEIZ%20AND%20OTHERS%20v.%20SWITZERLAND%22%22],%22itemid%22:[%22001-233206%22]})). Sonraki atıflarda sadece "KlimaSeniorinnen" ifadesi kullanılacaktır.

Başvurucular, 2019 yılında kararı İsviçre Federal Mahkemesi'ne (Bundesgericht) taşımıştır. Federal Mahkeme, 2020 tarihli kararında, iklim değişikliğine ilişkin genel devlet politikalarının yargısal denetime konu olamayacak kadar “soyut ve siyasi” nitelikte olduğunu; İsviçre'nin demokratik yapısının vatandaşlara referandum ve halk inisiyatifi gibi araçlar yoluyla bu konularda etkiye bulunma imkânı tanıdığını belirtmiştir. Bu gerekçeyle Mahkeme, iklim politikalarındaki olası yetersizliklerin yargı yoluyla değil, demokratik süreçler aracılığıyla giderilmesi gerektiğine hükmetmiş ve davayı reddetmiştir.²¹³

Bu kararın ardından iç hukuk yollarının tüketilmesiyle başvurucular 2020 yılında AİHM'e başvuruda bulunmuştur.

2. AİHM'in Yetki Çerçevesi ve İklim Değişikliğinin Hukuki Niteliğine İlişkin Tespitleri

Mahkeme, iklim değişikliğine ilişkin uyumsuzlukları yalnızca Sözleşme'nin 19. maddesi uyarınca Taraf Devletlere yüklenen yükümlülüklerle uyulmasını sağlamak üzere yetki sınırları içinde inceleyebileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda Mahkeme, iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik önlemlerin, Sözleşme'nin Önsözünde yer alan ikincillik ilkesi ve Avrupa kamu düzeninin temel unsurlarından biri olan demokrasi ilkesi gereği²¹⁴, demokratik karar alma süreçlerine ve yasal düzenlemelere bağlı olduğunu vurgulamıştır.²¹⁵

Mahkeme, yargısal müdahalenin yasama ve yürütme organlarının görevlerinin yerine geçemeyeceği veya onların işlevlerini ikame edemeyeceğini ifade ederken, aynı zamanda demokrasinin de hukukun üstünlüğü ilkesi gözetilmeksizin yalnızca seçmen çoğunluğunun ya da seçilmiş temsilcilerin iradesine indirgenemeyeceğini açıkça belirtmiştir. Bu çerçevede, ulusal mahkemelerin ve AİHM'in, demokratik süreçlerin tamamlayıcısı olduğuna dikkat çekerken, AİHM'in yetkisinin Sözleşme'nin yorumlanması ve uygulanmasıyla sınırlı

²¹³ Federal Supreme Court, Public Law Division I - Judgment 1C_37/2019, T.05.05.2020, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz et al. v. Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications (DETEC)* - Ruling on real acts relating to climate protection- Appeal against the judgment of the Federal Administrative Court, Section 1, of 27 November 2018 (A-2992/2017), (<https://www.klimasenioren.ch/wp-content/uploads/2020/06/Judgment-FSC-2020-05-05-KlimaSeniorinnen-English.pdf> Erişim Tarihi: 30.10.2025), § 4.3, §§ 5.3-5.5, § 8.

²¹⁴ Bu ilkelere yer verilen benzer kararlar için bkz. KlimaSeniorinnen § 411.

²¹⁵ KlimaSeniorinnen § 411.

olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda, Mahkeme'ye yasama organı tarafından benimsenen genel tedbirler bakımından Sözleşme'ye uygunluk ve orantılılık denetimi ile sınırlı olarak denetim yetkisi tanındığını ifade etmiştir.²¹⁶

Mahkeme, bilimsel verilerin açıkça gösterdiği üzere devletlerin iklim değişikliğiyle mücadele çabalarının küresel ölçekte yetersiz kaldığını ve bunun ciddi insan hakları riskleri doğurduğunun artık geniş ölçüde kabul edildiğini belirtmiştir. Kararın yapısal açıdan en dikkat çekici tespitlerinden biri, devletin iklim politikalarında pasif kalması hâlinde yargısal müdahale-nin kaçınılmaz hâle gelebileceğine ilişkin değerlendirmesidir. İklim değişikliğiyle mücadelede birincil sorumluluğun yasama ve yürütme organlarında olduğu kabul edilmekle birlikte, iklim kaynaklı risklerin yapısal ve kolektif niteliği, yargısal koruma arayışını kaçınılmaz olarak kuvvetler ayrılığı tartışmasının merkezine taşımaktadır.²¹⁷ Mahkeme, iklim değişikliğiyle mücadeleye ilişkin zorlukların küresel nitelik taşıdığını; emisyonların azaltılması ve uyum politikalarının kapsamı ile alınacak önlemlerin devletten devlete farklılık gösterebileceğini belirtmiştir.²¹⁸ Her ne kadar iklim değişikliği uzun vadede insanlık için varoluşsal riskler taşısa da kısa vadede iklim değişikliğiyle mücadele sürecinin farklı çıkarlar ve değerler arasında kaçınılmaz çatışmalar yaratacağı; dolayısıyla bu çatışmaların dengelenmesinin demokratik karar alma süreçlerinin yetki alanına girdiği ifade edilmiştir. Bu yetkinin uygulamada ortaya çıkardığı sonuçların ise ulusal mahkemelerin ve AİHM'in yargısal denetimiyle tamamlandığı vurgulanmıştır.²¹⁹ Mahkeme, mevcut çevre hukuku içtihadının iklim değişikliği bağlamına doğrudan aktarılmasının hem uygun hem de yeterli olmayacağı, iklim değişikliğinin kendine özgü nitelikleri dikkate alınarak yeni bir yaklaşım benimsemenin yerinde olacağı kanaatine ulaşmıştır.²²⁰

²¹⁶ Ulusal mahkemelerin yargısal denetim yetkisinin kapsamının, davacılar tarafından ileri sürülen iddiaların niteliği ve dayandıkları hukuki temele bağlı olarak şekillendiği ve kimi durumlarda daha geniş bir alanı kapsayabileceği belirtilmiştir. KlimaSeniorinnen § 412. Bununla birlikte Mahkeme, diğer uluslararası belgelerin Sözleşme'ye kıyasla daha geniş koruma sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, bu belgelerden doğan yükümlülüklerin uyulmasını sağlamanın kendi yetki alanına girmediğini ifade etmiştir. Ayrıca, bu belgelerin içeriği veya denetim organlarının rolleri farklılık gösterebileceğinden, Mahkeme'nin bu organların yorumlarıyla bağlı olmadığı da belirtilmiştir. Bkz. KlimaSeniorinnen § 454.

²¹⁷ KlimaSeniorinnen § 413.

²¹⁸ Bu farklılıkların Devletlerin ekonomik yapısına, coğrafi ve demografik koşulları, diğer toplumsal etkenler gibi çeşitli unsurlara bağlı olduğu belirtilmiştir.

²¹⁹ KlimaSeniorinnen § 421.

²²⁰ KlimaSeniorinnen § 422.

Bu bağlamda Mahkeme, iklim değişikliğiyle mücadeleyi şekillendiren temel yapısal unsurları da değerlendirmiştir.²²¹ İlk olarak, sera gazı emisyonlarının tekil bir kaynağa indirgenemeyecek ölçüde çoklu ve yaygın faaliyetlerden kaynaklandığı belirtilmiştir. İkinci olarak, emisyonların karmaşık bir etki zinciri sonucunda zararlı sonuçlar doğurduğu ve ulusal sınır tanımadığı vurgulanmıştır.²²² Bununla bağlantılı ve üçüncü olarak, sera gazı emisyonlarının zaman ve mekân bakımından diğer kirleticilere kıyasla daha uzun süreli ve öngörülemez bir etki zinciri yaratarak küresel ısınma ve iklim değişikliğine neden olduğu, bunun da aşırı hava olaylarını²²³ tetikleyerek geniş çaplı afetlere dönüştüğü, dolayısıyla toplumun tamamını farklı biçim ve yoğunluklarda etkileme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiştir.²²⁴ Dördüncü olarak, emisyon kaynaklarının sanayi, enerji, ulaşım, konut, inşaat ve tarım gibi temel insan faaliyetlerinden kaynaklandığı, bu nedenle azaltım önlemlerinin, belirli bir tesis veya yerle sınırlı olmadan, çeşitli sektörlerde kapsamlı düzenleyici politikaları gerektireceği, ancak etkili azaltım olmaksızın²²⁵, yalnızca uyum önlemlerinin iklim değişikliğiyle mücadelede yetersiz kalacağı açıkça vurgulanmıştır.²²⁶ Son olarak, iklim değişikliğiyle mücadelenin, tekil veya yerel tedbirlerle sınırlı olmadan, kapsamlı ve derin “yeşil dönüşümler” yoluyla, kamu ve özel sektörleri de kapsayan eylemler, politikalar ve yatırımlar gerektirdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla benimsenecek politikaların hem toplumsal uzlaşmayı hem de kuşaklar arası adaleti gözetmesi gerektiği, mevcut ve gelecek nesillerin hakları arasındaki dengeyi korumanın iklim eyleminin asli bileşenlerinden biri olduğu ifade edilmiştir.²²⁷

²²¹ Mahkeme iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkileri dikkate alındığında, geri dönüşmesi imkânsız bir noktaya ulaşılmasının engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu değerlendirme bağlamında actio popularis niteliğindeki iddiaları reddetmiş; çevresel bir zararın Sözleşme kapsamındaki bir hakkın ihlaline yol açıp açmadığının belirlenmesinde temel ölçütün, çevrenin genel durumundan ziyade kişi üzerinde somut ve zararlı bir etkinin bulunup bulunmadığı olduğunu açıkça belirtmiştir. KlimaSeniorinnen § 446.

²²² KlimaSeniorinnen § 416.

²²³ Mahkeme, aşırı sıcak dalgaları, kuraklık, ani ve aşırı yağışlar, şiddetli fırtınalar ve kuvvetli rüzgârlar gibi aşırı hava olaylarının; orman yangınları, seller, toprak kaymaları ve çığlar gibi geniş çaplı afetlere yol açtığını belirtmiştir. Uzun vadede bu afetlerin, özellikle kırılgan bölgelerde, insanların yaşam ve geçim kaynaklarını ortadan kaldırma riski taşıdığı ifade edilmiştir. Bkz. KlimaSeniorinnen § 417.

²²⁴ KlimaSeniorinnen § 417.

²²⁵ KlimaSeniorinnen § 304, §306, § 335.

²²⁶ KlimaSeniorinnen § 418.

²²⁷ KlimaSeniorinnen § 419.

3. Takdir Marjı, İkincillik İlkesi ve Yargısal Denetimin Sınırları

Mahkeme, yapılan başvurularda Sözleşme kapsamındaki hakların etkilendiği bir hususun devlet politikasına ilişkin olması hâlinde, bunun artık yalnızca siyasi ya da idari bir takdir alanı olarak değerlendirilemeyeceğini; bunun Sözleşme'nin yorum ve uygulanması bakımından hukuki bir mesele niteliği kazandığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda, ulusal makamların geniş bir takdir payına²²⁸ sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, bu genişliğin sınırsız olmadığını ve hem bu alanın Sözleşme'nin özüyle bağdaşmayan bir keyfiyete dönüşmemesi²²⁹ için hem de alınan önlemlerin Sözleşme ile uyumluluğunun sağlanabilmesi için Mahkeme denetimine tabi bulunduğunu vurgulamıştır.²³⁰

İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarıyla mücadelenin aciliyeti, bu sonuçların geri döndürülemez bir eşiğe ulaşma riski ve bu değişiklikten kaynaklanan etkilerin bilimsel, siyasi ve yargısal düzeylerde kabul görmüş olması²³¹ dikkate alınarak, çatışan çıkarlar söz konusu olduğunda Mahkeme'nin iklim korumasına öncelik tanınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu değerlendirmeyi güçlendiren unsurlar arasında, sera gazı emisyonlarının yalnızca ulusal sınırlar içinde gerçekleşen çevresel zararlardan farklı olarak sınır aşan ve küresel niteliği ile devletlerin son birkaç on yıllık dönemde iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı risklerle mücadele konusunda genel anlamda yetersiz kalmalarına da yer verilmiştir.²³² Bu bağlamda Mahkeme, iklim değişikliğiyle mücadele alanında devletlerin belirli bir takdir payına sahip olmaları gerektiği ilkesini temel alarak, bu yetkinin iki yönünün olduğunu belirtmiştir. İlki, devletin, iklim değişikliğiyle ve bu değişikliğin olumsuz etkileriyle mücadele edilmesinin zorunluluğunu kabul etme ve bu doğrultuda uygun amaç ve hedefleri belirleme yükümlülüğüdür. Bu alanda tehdidin niteliği ve ciddiyeti, etkili bir iklim korumasının sağlanması amacıyla azaltım hedeflerine yönelik uluslararası düzeyde oluşmuş genel uzlaşa dikkate alındığında takdir payının daraltılması gerektiği ifade edilmiştir. İkinci olarak ise bu hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılacak araçların ve politika-

²²⁸ Takdir marjı, kuvvetler ayrılığı ilkesinin Avrupa İnsan Hakları sistemindeki yargısal karşılığı olarak tanımlanmış ve ikincillik ilkesiyle bağlantılı biçimde temel sorumluluğun ulusal makamlara ait olduğunu ifade etmiştir. Bkz. KlimaSeniorinnen § 541.

²²⁹ KlimaSeniorinnen § 541.

²³⁰ KlimaSeniorinnen § 450.

²³¹ KlimaSeniorinnen § 436.

²³² KlimaSeniorinnen § 542.

ların seçiminin devletin takdir alanına dâhil olduğudur. Uluslararası taahhütler çerçevesinde belirlenen hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçların seçimi söz konusu olduğunda, devletlere geniş bir takdir payı tanınması gerektiği belirtilmiştir.²³³

Mahkeme, ulusal makamların bu yetkiyi hangi sınırlar içinde kullandığını değerlendirirken; karbon nötrlüğüne ulaşmaya yönelik zaman çizelgesinin belirlenip belirlenmediğini, kalan karbon bütçesini belirleyen genel önlemlerin alınıp alınmadığını²³⁴; sera gazı azaltım hedeflerine ulaşılmasını ilke olarak mümkün kılacak, sektörel veya diğer uygun yöntemlere göre belirlenmiş ara emisyon azaltım hedeflerinin mevcut olup olmadığını, bu hedeflerin bilimsel temellerinin bulunup bulunmadığını, benimsenen hedeflerin güncelliğinin sağlanıp sağlanmadığını ve son olarak ilgili mevzuat ve uygulama süreçlerinin zamanında ve tutarlı şekilde yürütülüp yürütülmediğini dikkate almıştır.²³⁵ Bu gerekliliklerin karşılanıp karşılanmadığına ilişkin yapılan değerlendirmenin genel nitelikte olduğu, belirli bir unsurda tek başına görülebilecek bir eksikliğin, Devletin ilgili alandaki takdir yetkisini aştığı sonucuna varmak için tek başına yeterli olmayacağı açıkça belirtilmiştir.²³⁶ Böylece Mahkeme, takdir payını plan ve performans belgeleri üzerinden ölçülebilir hale getirerek, yalnızca sonucun değil, planlama sürecinin de hukuki denetime tabi olduğunu açıkça vurgulamış ve takdir yetkisini yönetim kriterleriyle somutlaştırarak daraltmıştır.

4. Gelecek Nesillerin Hakları

Mahkeme iklim değişikliği bağlamında kuşaklar arası yük paylaşımının hem yaşayanlar hem de gelecek kuşaklar açısından belirleyici bir rol oynadığını vurgulamıştır. Her ne kadar Sözleşme'den doğan devlet yükümlülükleri mevcut bireylerle sınırlı olsa da iklim değişikliğiyle mücadeledeki bugünkü yetersizliklerin ve ihmallerin giderek ağırlaşan sonuçlarına gelecek kuşakların katlanmak zorunda kalacağını belirtmiştir.²³⁷ Aynı zamanda, gelecek kuşakların, bugünkü karar alma süreçlerine katılma imkânlarının bulunmadığına da işaret etmiştir. Devletlerin, Birleşmiş Milletler İklim Deği-

²³³ KlimaSeniorinnen § 543.

²³⁴ KlimaSeniorinnen § 555.

²³⁵ KlimaSeniorinnen § 550.

²³⁶ KlimaSeniorinnen § 551, § 543.

²³⁷ KlimaSeniorinnen § 119.

şikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (UNFCCC) taraf olmakla²³⁸ iklim sistemini hem mevcut hem de gelecek kuşakların yararı için koruma yükümlülüğünü üstlendiği²³⁹, bu yükümlülüğün ise iklim krizinin aciliyeti ve geri dönülmez zarar riski gözetilerek yorumlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, gelecek kuşaklar açısından giderek ağırlaşacak sonuçlar göz önüne alındığında Mahkeme, kısa vadeli siyasi çıkarların uzun vadeli sürdürülebilirlik gerekliliklerinin önüne geçme riskinin yargısal denetimin önemini artırdığını²⁴⁰; bu kuşaklar arası sorumluluk perspektifinin devletlere yüklenen pozitif yükümlülüklerin kapsamını doğrudan şekillendirdiğini ifade etmiştir.

Bu kapsamda bireylerin yaşam, sağlık ve refah hakkının etkin şekilde korunabilmesi için azaltım politikalarının, uyum önlemleriyle desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Uyum önemlerinin, en güncel bilimsel veriler ışığında²⁴¹ düzenleyici bir çerçeve içinde yürürlüğe konulması ve etkin bir şekilde uygulanması gerektiğine değinilmiştir.²⁴² Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında, her Taraf Devletin, sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde ve kademeli olarak azaltmaya yönelik önlemler alması ve bu önlemlerin etkili olabilmesi için kamu makamlarının zamanında, uygun ve tutarlı biçimde hareket etmeleri gerektiği belirtilmiştir.²⁴³ Bu yükümlülüğün, iklim değişikliği ile Sözleşme kapsamındaki hakların korunması arasında kurulan nedensel bağdan²⁴⁴ ve Sözleşme'nin insan haklarını pratik ve etkili bir biçimde güvence altına alma yönündeki amacı ve ruhundan kaynaklandığı ifade edilmiştir.²⁴⁵

²³⁸ Mahkeme her ne kadar bireylerin Sözleşme kapsamındaki haklarını, başta m.8 olmak üzere çeşitli çevresel sorunlarla ilişkilendirerek ele almış olsa da Sözleşme'nin hiçbir maddesinin genel olarak çevrenin korunmasını güvence altına almak amacıyla tasarlanmadığını defalarca vurgulamıştır. Bu nedenle, çevresel korumaya ilişkin daha kapsamlı düzenlemelerin, diğer uluslararası belgeler ve ulusal mevzuat aracılığıyla sağlanmasının daha uygun olduğu belirtilmiştir. Bkz. KlimaSeniorinnen § 445.

²³⁹ KlimaSeniorinnen § 133; UNFCCC m.3.; Paris Anlaşması kapsamında üstlendikleri yükümlülükler ile IPCC'nin ortaya koyduğu bilimsel veriler doğrultusunda atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun ve küresel ortalama sıcaklığın insan hakları üzerinde ciddi ve geri döndürülemez etkiler doğurabilecek eşiklerin üzerine çıkmasını engellemeye yönelik düzenlemeleri yürürlüğe koymakla sorumlu oldukları ifade edilmiştir. Bu yükümlülüklerin özellikle Sözleşme m.8'de korunan hakların güvence altına alınması bakımından önem taşıdığı vurgulanmıştır. Bkz. KlimaSeniorinnen §§ 104-120, § 546.

²⁴⁰ KlimaSeniorinnen § 420.

²⁴¹ KlimaSeniorinnen § 115, §119.

²⁴² KlimaSeniorinnen §440 § 545, §549, § 552.

²⁴³ KlimaSeniorinnen § 548.

²⁴⁴ KlimaSeniorinnen § 435, §519.

²⁴⁵ KlimaSeniorinnen § 440 § 545.

Bu çerçevede bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ve gelecek nesiller üzerinde orantısız bir yük oluşmasının önlenmesi için derhal harekete geçilmesi ve karbon nötrlüğüne giden süreçte yeterli ara azaltım hedeflerinin belirlenmesi gerektiğine değinilmiştir. Dolayısıyla devletlere tanınacak takdir payının, gerekli amaç ve hedeflerin belirlenmesi bakımından daraltıldığı, bu hedeflere ulaşmak için izlenecek yollar bakımından ise genişletildiği görülmektedir.

Mahkeme, tüm bu değerlendirmelerin ışığında, İsviçre'nin sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik politikalarının yetersizliği ve iklim değişikliğinin yaşam ile sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinden bireyleri koruyacak etkili bir düzenleyici çerçevenin bulunmadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.²⁴⁶ Bu tespit, iklim değişikliğinin başvuruçuların yaşam ve sağlık koşulları üzerindeki olumsuz etkileri ile devletin bilinen riskler karşısında gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü yerine getirmemesi belirleyici olmuştur.²⁴⁷ Mahkeme bu tespiti yaparken, bir yandan ulusal yasama organının takdir yetkisine ve kuvvetler ayrılığı ilkesine saygı göstermiş; diğer yandan da uluslararası bir mahkeme sıfatıyla, ikincilik ilkesine uygun biçimde kuvvetler ayrılığının dikey boyutuna özen göstermiştir.

5. Kararın Hukuki Niteliğine İlişkin Değerlendirme

AIHM'in bu kararla birlikte iklim değişikliği bağlamındaki pozitif yükümlülük anlayışını somutlaştırarak, insan hakları hukukunun soyut koruma ilkelerini ölçülebilir çevresel hedeflerle ilişkilendirdiği görülmektedir. Mahkeme, devletlerin yalnızca uzun vadeli karbon nötrlüğü vizyonu benimsemekle yetinemeyeceğini; bu hedefe ulaşılabilmesi için kısa ve orta vadeli azaltım yükümlülüklerini ayrıntılı biçimde belirlemesi ve uygulaması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece devletlerin sorumluluğu, artık yalnızca "nihai hedef" bakımından değil, bu hedefe giden süreçte her aşamada gösterdikleri performans temelinde de denetlenebilir hale gelmiştir.

Özellikle iklim politikalarının siyasi tercihler düzeyinden çıkarılarak hukuki yükümlülük statüsüne kavuşturulması gerektiğine ilişkin yaklaşım, anayasal çevre yükümlülükleri ile insan hakları hukuku arasındaki ilişkiyel alanı genişletmekte; yürütme organının takdir yetkisinin ise esasen araç ve yöntem seçimiyle sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Mahkeme'nin iklim

²⁴⁶ KlimaSeniorinnen §§ 567-568.

²⁴⁷ Mariconda, s.155.

değişikliğini “kolektif bir insan hakkı ihlali riski” olarak tanımlaması ise devletlerin yükümlülüklerinin yalnızca zararı önlemeye yönelik pasif bir koruma düzeyinde değil, küresel iklim rejimi içinde payına düşeni yerine getirmek, ölçülebilir ilerleme kaydetmek ve bu süreci şeffaf ve hesap verebilir kılmak gibi gereklilikleri de içerdiğini göstermektedir. Bu durum, insan hakları hukukunda iklim değişikliğine ilişkin yeni ve daha iddialı bir normatif paradigmanın ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu normatif dönüşümün en önemli unsurlarından biri ise, Mahkeme’nin inceleme standardına iklim değişikliğinin zamansal doğasını dâhil etmesidir.

Mahkeme, mevcut ve gelecekteki etkilerin birlikte değerlendirilebileceğini belirtmek suretiyle²⁴⁸, iklim değişikliğinin zamansal niteliğine uygun bir inceleme standardı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, Sözleşme’nin “yaşayan belge” doktrinini iklim davalarına uyguladığını göstermekte; iklim krizinin dinamik karakteri nedeniyle zamanla değişen risklerin de insan hakları denetimine dâhil edilmesi gerektiğini kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Sözleşme kapsamındaki pozitif yükümlülüklerin yalnızca mevcut bireyleri korumakla sınırlı olmadığını vurgulayan Mahkeme, yetersiz iklim politikalarının gelecekteki kuşaklar üzerinde orantısız yükler oluşturacağını belirtmekte ve karar alma süreçlerinin kısa vadeli siyasi kaygılar tarafından gölgelenmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, iklim hukukunda nesiller arası adaletin insan hakları doktrinine daha sistematik şekilde entegre edildiğini göstermektedir.

Mahkeme, pozitif yükümlülükler ek olarak, iklim değişikliğiyle mücadeleyle yönelik düzenlemelerin hazırlanması ve uygulanması sürecinde usuli güvencelerin sağlanması gerektiğini de açıkça belirtmektedir.²⁴⁹ Bu çerçevede devletlerin, sahip oldukları bilimsel ve teknik bilgileri kamuoyunun erişimine açması; ilgili toplulukların ve kamunun görüşlerinin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi; ayrıca etkili başvuru yollarının tesis edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, AİHM’in yerleşik çevre içtihadında önemli bir yeri olan ve bilgiye erişim, katılım ve yargı yoluna başvuru haklarını bir arada düzenleyen Aarhus Sözleşmesi’nin iklim davalarına uyarlanmasını temsil etmektedir. Böylece demokratik meşruiyetin çevresel boyutu, insan hakları hukukunun usuli güvenceleriyle bütünleşmiş hale gelmiştir.

²⁴⁸ KlimaSeniorinnen § 556.

²⁴⁹ KlimaSeniorinnen §§ 553-554.

AIHM'in bu kararı, iklim değişikliği bağlamında devletlerin pozitif yükümlülüklerini hem maddi hem de usuli açıdan yeniden tanımlayan, ölçülebilir hedeflere dayalı bir insan hakları denetimi çerçevesi ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, iklim politikalarının teknik ve siyasal niteliğini aşarak, hesap verebilirliği ve nesiller arası adaleti merkeze alan yeni bir insan hakları paradigmasına işaret etmektedir. Kararın uygulanması, yalnızca hukuki uyum sürecini değil, demokratik katılım mekanizmalarının güçlendirilmesini ve bilimsel temelli politika tasarımının kurumsallaşmasını da gerektirmektedir.

Bu karar doğrultusunda İsviçre'nin, kararın ayrıntılarını titizlikle değerlendirerek, iklim hukuku ve politikasını insan haklarıyla uyumlu hâle getirmesi gerekmektedir. Bunun için yürütme, yasama ve yargı organlarının yanı sıra federal, kantonal ve belediye düzeyindeki tüm idari birimlerin gerekli adımları belirleyip uygulaması önem taşımaktadır. İsviçre'nin kararı reddetmek yerine Hollanda ve Almanya örneklerinden ilham alarak ihlal kararını ve Mahkeme'nin meşruiyetini tartışmaya açmaksızın, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamındaki taahhütleri doğrultusunda, kamu yararını gözeterek emisyonlarını kararlı biçimde azaltmaya yönelik kapsamlı, şeffaf ve toplumsal katılıma açık bir süreç yürütmesi beklenmektedir.²⁵⁰

SONUÇ

Kuvvetler ayrılığı doktrini klasik olarak yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında işlevsel bir ayrımı öngörse de bu ayrımın kapsamı ve uygulanış biçimi anayasal düzenlere ve ülke pratiklerine göre farklılık göstermektedir. Urgenda, Klimatzaak, Neubauer ve KlimaSeniorinnen kararları birlikte değerlendirildiğinde; iklim değişikliği bağlamında yargının rolünün geleneksel sınırlarını aşmadan yeniden konumlandığı ve iklim politikalarının uygulanmasına ilişkin yargısal denetimin ise giderek daha görünür bir hâle geldiği görülmektedir.²⁵¹ Bu durum, yalnızca yargının yetki alanının genişlemesiyle değil, iklim krizinin hukuk düzenine yüklediği yapısal zorunlulukların da doğal bir sonucu olarak açıklanabilir.

İklim değişikliğinin klasik çevre davalarından ayrılan çok katmanlı ve sınır aşan niteliği bu dönüşümün temelini oluşturmaktadır İklim değişikli-

²⁵⁰ Charlotte E., **Blattner**, "Separation of Powers and *KlimaSeniorinnen*", Verfassungsblog on Matters Constitutional, 2024, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-and-klimasenioren/> Erişim Tarihi: 12.11.2025).

²⁵¹ **Colby/Ebbersmeyer/Heim/Rössak**, s. 184-185; **Alogna/Arnould/Holzhausen**, s.286.

ğinden kaynaklanan zararın dağılık ve sınır aşan yapısı, etkilerin gecikmeli ve geri döndürülemez oluşu, emisyon kaynaklarının çok sektörlü karakteri ve küresel ölçekte çözüm bulma gerekliliği, geleneksel çevre hukuku araçlarının tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla mahkemeler, nedensellik ve sorumluluk kavramlarını yeniden yorumlayarak yargısal denetimin sınırlarını iklim değişikliğinin özgün yapısına uyarlamak durumunda kalmaktadır. Bu çerçevede iklim davaları, “çok düzeyli yönetim içinde paylaşılan sorumluluk” ve “kuşaklar arası adalet” ilkelerinin insan hakları hukukuyla birlikte içselleştirildiği yeni bir yargılama alanı oluşturmaktadır.

Bu gelişmeler, ulusal mahkemeler arasında giderek güçlenen bir karşılaştırmalı yaklaşımı da beraberinde getirmektedir. İklim değişikliğinin küresel niteliği göz önünde bulundurulduğunda, farklı ulusal hukuk sistemleri arasındaki karşılıklı etkileşim yalnızca ulusal içtihatların gelişimi bakımından değil, uluslararası iklim hukukunun bütüncül bir yapıya kavuşması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Ortaya çıkan bu yargısal diyalog, ortak bir iklim adaleti anlayışının oluşumuna zemin hazırlamakta²⁵² ve mahkemelerin hakların korunması bakımından daha görünür bir aktör konumuna gelmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi de sınırlı bir güç dağılımı modeli olmaktan çıkarak dinamik ve işlevsel bir niteliğe dönüşmektedir.

Bu dönüşüm içinde yargı, iklim politikalarının yerindeliğini belirleyen bir siyasal aktöre dönüşmeksizin, kamu otoritelerinin anayasal ve uluslararası yükümlülüklerine uygun hareket edip etmediğini denetleyen tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla iklim davalarındaki yargısal denetim, yasama veya yürütmenin takdir alanına müdahale niteliği taşıyan bir aktivizm olarak değil; demokratik süreçleri güçlendiren, temel hakların korunmasını güvence altına alan, yasamanın ve yürütmenin hukukun öngördüğü asgari standartlara bağlı kalmasını sağlayan bir denge mekanizması olarak değerlendirilmelidir.²⁵³ Nitekim çoğu zaman yargı, diğer organların doldurmadığı kurumsal boşluğu geçici ve sınırlı biçimde tamamlayarak, kendi

²⁵² Alogna/Arnould/Holzhausen, s.285.

²⁵³ Yüksek mahkemelerin hukuk birliğini sağlama işlevinin, birçok hukuk sisteminde onların yalnızca teknik bir sınır denetimi yapan organlar olmaktan çıkmasına ve hukuki değerlendirme ile siyasal takdir yetkisi arasındaki sınırın zaman zaman bulanıklaşmasına yol açtığı, bu nedenle yüksek mahkemelerin meşruiyetinin çoğu kez demokratik temsilden ziyade hukuki uzmanlıkları ve temel hakları koruma görevleri üzerinden temellendirildiği ileri sürülmüştür. Mariconda, s.150.

doğal ve meşru işlevini yerine getirmektedir.²⁵⁴ Bu nedenle kuvvetler ayrılığı doktrininin, iklim yönetişimi bakımından engelleyici bir ilke olarak değil²⁵⁵; hukuki ve kurumsal işleyişi destekleyen bir çerçeve olarak yeniden yorumlanması gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, klasik anayasacılık çerçevesinde siyasal iktidarı sınırlandırma amacıyla şekillenen kuvvetler ayrılığı düşüncesinin, günümüzde temel hakların etkin korunmasını esas alan daha kapsamlı bir yapıya evrildiği görülmektedir. Doktrinin nihai amacının özgürlükleri güvence altına almak olduğu yönündeki temel kabul yeniden görünür hale gelirken²⁵⁶, yargı artık pasif bir izleyici değil; hukukun üstünlüğünü ve temel hakları koruma sorumluluğunu yerine getiren aktif bir anayasal aktör olarak konumlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iklim davaları kuvvetler ayrılığı ilkesini zayıflatan değil; aksine bu ilkenin günümüz koşullarında nasıl işlevselleştirildiğini ve özellikle gelecek nesillerin haklarının korunması bakımından hangi önceliklerin belirlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu kararların kamuoyu farkındalığının artırılmasına ve kamu otoritelerinin harekete geçirilmesine etkisi de göz ardı edilmemelidir.²⁵⁷ Bu nedenle, ulusal ve uluslararası mahkemeler tarafından verilen kararların gereğinin zamanında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesinin yalnızca hukukun üstünlüğünün değil, iklim kriziyle mücadelede etkili, bütüncül ve kuşaklar arası adaleti gözeten bir yönetim anlayışının da vazgeçilmez unsuru olduğu düşünülmektedir.

²⁵⁴ Alogna/Arnould/Holzhausen, s.275.

²⁵⁵ Alogna/Arnould/Holzhausen, s.275.

²⁵⁶ Anayurt, s.405.

²⁵⁷ Alogna/Arnould/Holzhausen, s.274; Colby/Ebbersmeyer/Heim/Rossaak, s.185; Kotzé/Mayer/van Asselt/Setzer/Biermann/Celis/Adelman/Lewis/Kennedy/Arling/Peters, s.12.

KAYNAKÇA

- Açımuz**, Bige, “Devletin Yükümlülüklerine, Sorumluluğuna ve Yargıcın Yetkilerine Yaklaşımda Dönüştürücü Etkileri Bakımından Sistemik İklim Davaları”, YUHFD, Vol.XIX, No.2, 2022, s.343-428.
- Alogna**, Ivona/**Clifford**, Eleanor, Climate Change Litigation: Comparative and International Perspectives, British Institute of International and Comparative Law 2020.
- Alogna** Ivana/**Arnould** Natalie K./**Holzhausen**, Alina, “The Role of Judges in Implementing Climate Policies a Comparative Perspective on the Separation of Powers”, Implementing Climate Change Policy: Designing and Deploying Net Zero Carbon Governance, Ed. Ottavio Quirico, Walter Baber, Cambridge University Press 2024, s.271-286.
- Anayurt**, Ömer, Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara 2022.
- Backes**, Chris/**van der Veen**, Gerrit, “Urgenda: The Final Judgment of the Dutch Supreme Court”, Journal for European Environmental and Planning Law”, Vol. 17, No. 3, 2020, s.307-321.
- Bäumler**, Jelena, “Sustainable Development Made Justiciable: The German Constitutional Court’s Climate Ruling on Intra- and Inter-Generational Equity”, EJIL:Talk!, Blog of the European Journal of International Law”, 2021, <https://www.ejiltalk.org/sustainable-development-made-justiciable-the-german-constitutional-courts-climate-ruling-on-intra-and-inter-generational-equity/> (Erişim Tarihi: 18.10.2025).
- Besselink**, Leonard, F.M., “Stichting Waterpakt, Stichting Natuur en Milieu, Vereniging Consumentenbond v. State of Netherlands”, Common Market Law Review, Vol.41, No.5, 2004, s.1429-1455.
- Besselink**, Leonard, F.M., “The National and EU Targets for Reduction of Greenhouse Gas Emissions Infringe the ECHR: The Judicial Review of General Policy Objectives, Hoge Raad (Netherlands Supreme Court) 20 December 2019, Urgenda v The State of the Netherlands”, European Constitutional Law Review, Vol.18, No.1, 2022, s.155-182.
- Blattner**, Charlotte E., “Separation of Powers and *KlimaSeniorinnen*”, Verfassungsblog on Matters Constitutional, 2024, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-and-klimaseniorinnen/>, Erişim Tarihi: 12.11.2025).
- Bradley**, Curtis A./**Posner**, Eric A., “The Real Political Question Doctrine”, Stanford Law Review, Vol.75, No.5, 2023, s.1031-1090.
- Colby**, Heather/**Ebbesmeyer**, Ana Stella/**Heim**, Lisa Marie/**Røssaak**, Marthe Kjel-land, “Judging Climate Change: The Role of the Judiciary in the Fight Against Climate Change”, Oslo Law Review, Vol.7, No.3, 2020, s.168-185.
- Değirmenci**, Rıdvan, “Montesquieu Düşüncesinde Kuvvetler Ayrılığı, Özgürlük ve Yargı Gücü”, AkdHFD, C.13, S.1, 2023, s.239-237.

- Eckes**, Christina, “The Urgenda Case is Separation of Powers at Work”, Liber amicorum Besselink, Eds. Nik de Boer, Bastian Michel, A.Nieuwenhuis, J-H. Reestman, Universiteit van Amsterdam 2021, s. 207-231.
- Eckes**, Christina, “Tackling the Climate Crisis with Counter-majoritarian Instruments: Judges Between Political Paralysis, Science, and International Law”, European Papers, Vol.6, No.3, 2021, s. 1307-1324, (Tackling the Climate Crisis”).
- Eckes**, Christina, “Separation of Powers in Climate Cases Comparing cases in Germany and the Netherlands”, (<https://verfassungsblog.de/separation-of-powers-in-climate-cases/>) (Erişim Tarihi: 07.10.2025), (“Separation of Powers in Climate Cases”).
- Kotzé**, Louis J./**Mayer**, Benoit/**van Asselt**, Harro/**Setzer**, Joana /**Biermann**, Frank/**Celis**, Nicolas/**Adelman**, Sam/**Lewis**, Bridget/**Kennedy**, Amanda/ **Arling**, Helen/**Peters**, Birgit, “Courts, Climate Litigation and the Evolution of Earth System Law”, Global Policy, Vol.15, No.1, 2024, s. 5-17.
- Köybaşı**, Serkan, İklim Değişikliğine İlişkin Yeşil Anayasalcılık, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2023.
- Köybaşı**, Serkan/**Özkardeş**, Nihal, “İnsan Hakları Çerçevesinde İklim Değişikliğinde Meydana Gelecek Felaketlerden İdarenin Sorumluluğu”, İstanbul Hukuk Mecmuası, C.83, S.3, 2025, s. 1228-1266.
- Köybaşı**, Serkan, “Federal Almanya Anayasa Mahkemesi’nin *Neubauer ve Diğerleri* Kararının Sosyal Haklara Katkısı: İstikrarlı İklim Hakkı”, Sosyal Haklar Sempozyumu, Türkiye Barolar Birliği ve Kamu Hukukçuları Platformu (KHP), 24-25 Ekim 2025, Ankara, (https://www.kamuhukukculari.org/upload/dosyalar/Serkan_KoOybas.pdf, Erişim Tarihi: 30.03.2026).
- Kuh**, Katrina Fischer, “The Legitimacy of Judicial Climate Engagement”, Ecology Law Quarterly, Vol. 46, 2019, s.731-764.
- Lazarus**, Richard J., “Super Wicked Problems and Climate Change: Restraining the Present to Liberate the Future”, Cornell Law Review, 94, 2009, s.1153-1234.
- Lefebvre**, Vincent, “L’Affaire climat (Klimaatzaak). Une Mobilisation Sociale Entre Droit, Science et Politique”, Courrier hebdomadaire du CRISP, 2553-2554(28), 2022, s.5-110.
- Mariconda**, Antonio, “Separation of Powers and Climate Litigation: International Law as a Guide Between Judicial Activism and Legislative Prerogatives”, Athena - Critical Inquiries in Law, Philosophy and Globalization, Vol. 5, No. 1, 2025, s.142-174.
- Mayer**, Benoit, “The Contribution of Urgenda to the Mitigation of Climate Change”, Journal of Environmental Law, Vol. 35, No. 2, 2023, s. 167-184.
- Minnerop**, Petra, “The ‘Advance Interference-Like Effect’ of Climate Targets: Fundamental Rights, Intergenerational Equity and the German Federal Constitutional Court”, Journal of Environmental Law, Vol. 34, No. 1, 2022, s.135-162.

- Montesquieu**, Kanunların Ruhu Üzerine, Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2014.
- Polzin**, Monika, “Emotion and the Vertical Separation of Powers: Ultra-Vires Review by National (Constitutional) Courts, and EU and International Law”, ICL Journal, Vol.16, No.3, 2022, s.285-325.
- Schoukens**, Hendrik, “Climate Change Litigation and the Separation of Powers: Effective Legal Protection as the Ultimate Yardstick?”, Research Handbook on Climate Change Litigation, Eds. Francesco Sindico, Kate McKenzie, Gastón Medici-Colombo, Lennart Wegener, Edward Elgar Publishing 2024, s.184-206.
- Setzer**, Joana/**Higham**, Catherine, “Global Trends in Climate Change Litigation: 2025 Snapshot”, (<https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2025/06/Global-Trends-in-Climate-Change-Litigation-2025-Snapshot.pdf>, Erişim Tarihi: 15.09.2025).
- Slautsky**, Emmanuel, “Climate Litigation, Separation of Powers and Federalism *à la belge*: a Commentary of the Belgian Climate Case”, Cour d’appel de Bruxelles 30 November 2023, *Klimaatzaak and others v the Belgian State, Wallonia, Flanders and the Brussels Region*, European Constitutional Law Review, Vol.20, No.3, 2024, s.506-526.
- Spector**, Céline, “La «bouche de la loi » ? Figures du juge dans L’Esprit des lois”, Montesquieu Law Review, No.3, 2015, s.1-15 (<https://hal.sorbonne-universite.fr/hal-02476028v1>, Erişim Tarihi: 22.09.2025).
- Teziç**, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 15. Bası, İstanbul 2012.
- Weill**, Rivka, “On the Nexus Between the Strength of the Separation of Powers and the Power of the Judiciary”, William and Mary Bill of Rights Journal, Vol.31, No.3, 2023, s.705-764.
- Williamson**, April/**Fantozzi**, Filippo P., “Successful climate litigation in Belgium: VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others”, Climate Litigation Network May 2024, (<https://climatelitigationnetwork.org/wp-content/uploads/CLN-REPORT-Successful-Climate-Litigation-in-Belgium-2024.pdf>, Erişim Tarihi: 14.11.2025).